

ANAZARBOS & ANAVARZA
CİLT II

E. Fatih GÜLŞEN



© Copyright 2021

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN

978-625-8430-28-8 (Tk)

978-625-8430-31-8 (2.c)

Kitap Adı

ANAZARBOS & ANAVARZA CİLT II

Editör

F. Fatih GÜLŞEN

ORCID iD: 0000-0002-9592-5326

Yayın Koordinatörü

Yasin DİLMEN

Sayfa ve Kapak Tasarımı

Akademisyen Dizgi Ünitesi

Yayıncı Sertifika No

47518

Baskı ve Cilt

Vadi Matbaacılık

Bisac Code

SOC003000

DOI

10.37609/akya.981

GENEL DAĞITIM

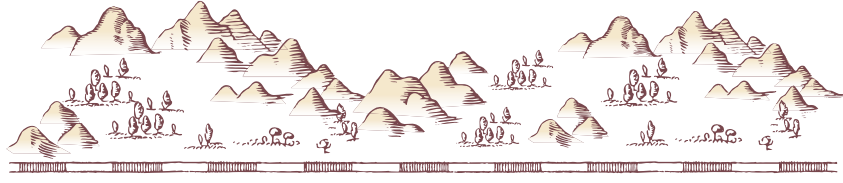
Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A Yenışehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com



ÖNSÖZ

İnsanoğlunun dünyada ve ülkemizde salgın hastalıklarla mücadele ettiği bu zorlu süreçte dahi araştırmalarına ara vermeden devam eden ve bu bilimsel eserin hazırlanmasına emek veren birbirinden değerli araştırmacılarımızı en içten duygularıyla kutluyorum. Ülkemizin her alanda hızla gelişmesine paralel olarak kültürel çalışmalarda ve multidisipliner araştırmalarda da belirgin olarak artış olduğu görülmektedir. Yıllara dayalı uzun ve meşakkatli araştırmalar sonucunda ortaya çıkartılan böylesine önemli bilimsel eserler sadece evrensel bilime önemli katkılar sağlamakla kalmıyor bölgemizin tanınmasına, turizmin gelişmesine, ekonomik kalkınmadan sosyal hayatın gelişmesine kadar birçok alanda etkili olmaktadır.

On binlerce yıllık tarihe sahip Anadolu'da, lezzetli mutfağı, kaleleri, hanları, çarşıları, camileri, kervansarayları, yaylaları, festivalleri ve tarihi geçmişi ile medeniyetler kenti Adana, büyük bir Turizm ve kültür zenginliğine sahiptir. Adana Valiliği olarak tarihte metropolis ve neokoros'luk ünvanları almış ve bunların yanı sıra farklı medeniyetlere başkentlik yapmış en özel kültür zenginliklerimizden Anavarza antik kentinin ortaya çıkartılması, restore edilmesi, korunması, tanıtılması, gelecek nesillere aktarılması hem bilimsel hem de turizm açısından hak ettiği değere kavuşturularak taçlandırılması için bilim insanlarımız ve bütün şehrimizle kenetlenmiş bir biçimde çalışmalarımızı aralıksız sürdürmekteyiz. 2013 yılından beri sürdürülen arkeolojik kazılarda İ.Ö. 5. binyıldan günümüze özellikle Asur, Hellenistik, Roma, Doğu Roma(Bizans), Arap, Orta Çağ, Osmanlı dönemlerinin tarihine ve yaşamına ışık tutacak çok önemli bilgiler ve buluntular ele geçmiştir. Adana'ya yaptığımız yatırımlarla her açıdan nitelikli bir şehir geliştirmek istediğimiz için, sadece tarım, hayvancılık, sanayi, istihdam, ulaşım, eğitim, ekonomi, alt yapı vb. hizmetlere değil kentimizin kültürel, sanatsal, sosyal, turizm, peyzaj ve estetik değerlerini güçlendirecek bölgemize dinamizm kazandıracak bilimsel çalışmalara da gereksinim duyulmaktadır. Bu sebeplerle Valiliğimiz öncülüğünde 20 ayda hazırlanan bu bilimsel eserde 21 üniversite, 8 devlet kurumu ve 3 özel teşebbüs olmak üzere 32 farklı kurumdan 95 araştırmacıyla 40 farklı branşta 68 bilimsel makale bir araya getirilerek özgün ve eşsiz bir eser ortaya çıkartılmıştır.

15 nisan 2014 tarihinde Unesco Dünya Mirası Geçici Listesine alınan Anavarza Kenti'nin, Daimi Listeye girmesiyle Kentin Uluslararası arenada tanınırlığı ve marka kent olma yolunda önemli ve büyük bir adım atacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda Valiliğimiz ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arasında 21 mart 2018 tarihinde imzaladığımız "Alan Yönetimi" protokolü kentin bu süreçteki ilerlemesinin ilk büyük adımı olmuştur. Anavarza'ya ulaşım sağlayan karayollarının genişletilmesi çalışmaları tamamlanmış, turizm karşılama ünitesi bitirilmiş, kentin içine konumlanmış bilgilendirme levhaları, çevre düzenlemeleri, Sit irdelemeleri, Arkeopark projeleri, hızla ilerleyen kazılar, tamamlanan restorasyon projeleri ve yeni başlayacak projeler ve çalışmalarla kentin hızlı bir şekilde hem bilim dünyasına hem de turizm dünyasına tanıtılması hedeflenmektedir. Anazarbos&Anavarza kitabı içinde bulunan makalelerde paylaşılan binlerce yeni ve özgün bilgilerin ve buluşların Adana'mıza, Ülkemize, evrensel bilime ve günümüzden geleceğe tüm insanlığa hizmet etmesi dileklerimizle...

Süleyman ELBAN

Adana Valisi

EDİTÖRÜN MEKTUBU

Anazarbos&Anavarza Kazıları 2013 yılı ağustos ayında Adana Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Çukurova Üniversitesi Öğretim Üyesi F. Fatih Gülşen'in bilimsel danışmanlığında başlamış ve ardından 2020 yılı haziran ayında Cumhurbaşkanlığı Kararlı kazı statüsüne alınarak Dr. Öğretim üyesi F. Fatih Gülşen'in kazı başkanlığında sürdürülmektedir.

15 nisan 2014 tarihinde Unesco Dünya Mirası Geçici Listesine giren "Anazarbos Antik Kenti"nin, Dünya Miras Listesine adaylığı kapsamında yönetim planının hazırlanması çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Adana Valiliği arasında 28.2.2018 tarihinde imzalanan protokol ile başlatılmış ve çalışmalar halen sürdürülmektedir. Kentin hızla ortaya çıkartılması ve önemli eserlerin hem bilim dünyasında yayınlanması hem de restorasyon faaliyetleri artırılarak marka kent olma yolunda hızlı ve önemli adımlar atılmaktadır.

Kentin karayolu ulaşımından, kültür envanteri projesine, arkeolojik haritalama projesinden Turizm Karşılama Merkezi Ünitesine kadar birçok önemli proje hızla hayata geçirilerek kentin tanınırlığı artırılmıştır. Hem bilimsel çalışmalar hem de Turizm çalışmaları bir arada önemle sürdürülmekte ve bu kapsamda 22.11.2019'da Anazarbos&Anavarza Sempozyumu ve 23.11.2018 tarihlerinde de Anazarbos&Anavarza Çalıştayları düzenlenmiştir. Covid salgını nedeniyle 2020-2021 yıllarında ara verilen Anazarbos Sempozyum faaliyetlerinin 2022 yılından itibaren tekrar başlaması planlanmaktadır.

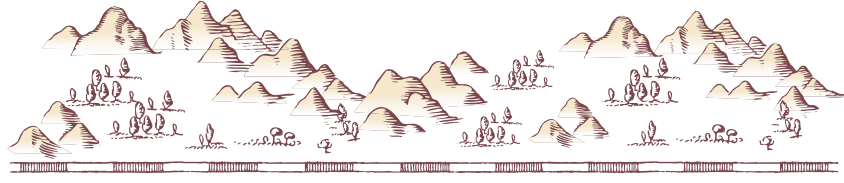
Anazarbos'da yıllardır sürdürdüğümüz kazı çalışmaları, yüzey araştırmaları, doktora tez çalışmaları ve yüksek lisans tez çalışmalarından üretilen bilimsel makaleler Uluslararası Anazarbos&Anavarza Kitabı'nda toplam 4 ciltte toplanmıştır. Bu eserde Anazarbos ile ilgili 40 farklı branşta, 68 özgün bilimsel makale, 95 araştırmacı uzman yazarla birlikte hazırlanmıştır. Çalışmaların devam etmesiyle birlikte önümüzdeki yıllarda elde edilecek araştırma sonuçları ve bilgiler önümüzdeki yıllarda yeni basılacak ciltlerde yayınlanmaya devam edecektir.

Anazarbos Antik Kentinin; arkeoloji, tarih, eski çağ tarihi, sanat tarihi, kültürel miras, Türk Beylikleri, Yörükler, Ozanlar (Karacaoğlan, Dadaloğlu), folklor, kült, epigrafi, numismatik, Pedanius Dioskorides, coğrafya, yollar-geçitler, turizm, koruma, mimarlık, mühendislik, jeoloji, ziraat, restorasyon, flora, fauna, kent peyzajı, mikrobiyoloji, belgeleme, analiz, arkeometri, deprem, iklim, toprak, su, hayvancılık vb. konularla ilişkili disiplinler kapsamında detaylı araştırılması, incelenmesi ve söz konusu kültürlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin yorumlanmasına yönelik makaleler kitabın ana kapsamını oluşturmaktadır. Anazarbos&Anavarza kitabının en başta belirlenmiş ortak bir metin düzeni, atıf sistemi, resim düzeni ve teknik şablonu olmasına karşın 40 farklı branşta üretilmiş 68 farklı çalışmayla multidisipliner ve interdisipliner çalışmaların getirdiği zorunluluklardan dolayı çok katı bir ortak yayın şablonu uygulanamamış buna mukabil mümkün olduğunca makaleler teknik olarak ortak formata getirilmeye çalışılmıştır.

Anazarbos&Anavarza kitabı içindeki binlerce yeni ve özgün bilgilerin evrensel bilime ve günümüzden geleceğe tüm insanlığa hizmet etmesi dileklerimizle, Anazarbos&Anavarza kazılarına her türlü desteklerinden dolayı Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, kitabımızın yazılması aşamasında dünyayı etkisi altına alan Covid salgınının getirdiği tüm olumsuz şartlar, zorluklar, karantinalar ve kısıtlamalara rağmen yılmadan araştırmalarına devam ederek çalışmalarını burada yayınlayan birbirinden değerli 95 araştırmacı yazarlarımıza, ekonomik sıkıntıların üzerine bir de çevremizi saran savaş ekonomisinin getirdiği zorluklara rağmen kitabımızın yayınlanmasını ve sizlerle buluşmasını sağlayan Sayın Valimiz Süleyman ELBAN'a, Çukurova Fuarçılık A.Ş.'ye, Çukurova Üniversitesi'ne ve Uluslararası Akademisyen Yayınevine sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Dr. Öğretim üyesi F. Fatih Gülşen

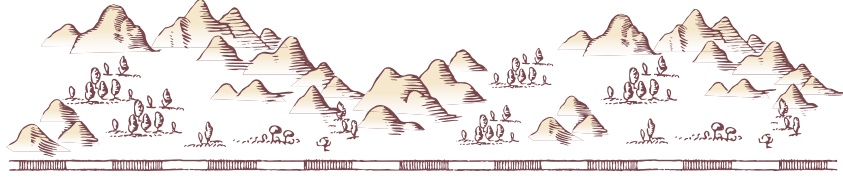
Anazarbos&Anavarza Kazıları Başkanı



İÇİNDEKİLER

Bölüm 1	BÜYÜK TAKİBATIN GETİRDİĞİ ZULÜM VE ÖLÜM: ANAZARBUSLU AZİZ VE AZİZELER OPPRESSION AND DEATH BROUGHT BY THE GREAT PERSECUTION: THE SAINTS OF ANAZARBUS.....	1
	<i>Sevim Ayteş CANEVELLO</i>	
Bölüm 2	CILICIA'DA BİR BAŞKENT: ANAZARBVS PİSKOPOSLUĞU A CAPITAL IN CILICIA: BISHOPRIC OF ANAZARBUS.....	15
	<i>Murat ÖZYILDIRIM</i>	
Bölüm 3	BİZANS DÖNEMİ'NDE ANAZARBOS ANAZARBOS IN BYZANTINE PERIOD	23
	<i>Sinan MİMAROĞLU</i>	
Bölüm 4	AZİZ PAULUS St. PAUL	43
	<i>Reyhan KÖRPE</i>	
Bölüm 5	ANAZARBOS KİLİSELERİ ÜZERİNE YAPILAN YAYINLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF PUBLICATIONS ON ANAZARBOS CHURCHES.....	67
	<i>Yavuz YEĞİN</i>	
Bölüm 6	ORTAÇAĞ'DA ANAZARBA İÇİN YAŞANAN HÂKİMİYET MÜCADELELERİ DOMINATION STRUGGLES FOR ANAZARBA IN THE MIDDLE AGES.....	77
	<i>Sedat BİLİNİR</i>	
Bölüm 7	ANAVARZA'DAKİ ERMENİ DİNİ MİMARİSİ VE GELENEĞİN İZLERİ ARMENIAN RELIGIOUS ARCHITECTURE IN ANAVARZA AND TRACES OF TRADITION	95
	<i>Fahriye BAYRAM</i>	
Bölüm 8	KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI'NDA SOSYOKÜLTÜREL YAŞAM VE BAŞKENT ANAVARZA'DA KÜLTÜREL MİRASIN İZLERİ THE SOCIOCULTURAL LIFE IN THE ARMENIAN CILICIAN KINGDOM AND THE TRACES OF CULTURAL HERITAGE IN ANAVARZA	113
	<i>Elmon HANÇER</i>	
Bölüm 9	KİLİKYA ERMENİ DEVLETİ VE PRENSLİK BAŞKENTİ ANAVARZA THE ARMENIAN STATE OF CILICIA AND THE CAPITAL OF THE PRINCIPALITY: ANAVARZA	145
	<i>Elmon HANÇER</i>	
Bölüm 10	YENİ BULGULAR IŞIĞINDA ANAZARBOS'UN ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARI ARCHEOLOGY AND ART HISTORY RESEARCHES OF ANAZARBOS IN THE LIGHT OF NEW FINDINGS.....	163
	<i>F. Fatih GÜLŞEN, Kazım TOSUN, Oya ARSLAN TABAKOĞLU Nedim DERVİŞOĞLU, Nalan YASTI, Betül KİMİNSU, Hazal GÜLŞEN</i>	

Bölüm 11	ABBASÎLER DÖNEMİNDE ANAVARZA ANAZARBOS DURING THE ABBASID PERIOD.....	185
	<i>Ali HATALMIŞ</i>	
Bölüm 12	XIV. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDEN XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNE KADAR ANAVARZA VE ÇUKUROVA'DA SİYASÎ HAYAT THE POLITICAL LIFE IN ANAVARZA AND ÇUKUROVA (CILICIA) FROM THE LAST QUARTER OF THE XIVth CENTURY UP TO THE FIRST QUARTER OF XVIth CENTURY.....	211
	<i>Hüseyin DEMİRBAĞ</i>	
Bölüm 13	1692-1698 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEMDE ANAVARZA VE ÇEVRESİNİN İSKAN EDİLMESİ HUSUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALAR THE FUNCTIONS ABOUT THE GRADUAL SETTLEMENT IN ANAVARZA AND ITS SURROUNDINGS BETWEEN 1692-1698.....	237
	<i>Özcan TATAR</i>	
Bölüm 14	ARŞİV KAYITLARINDA ANAVARZA ANAZARBUS IN ARCHIVAL SOURCES.....	247
	<i>Yunus PUSTU</i>	
Bölüm 15	KOZANOĞULLARI VE FIRKA-İ İSLAHİYE DÖNEMİNDE ANAVARZA ANAVARZA DURING THE PERIOD OF KOZANOĞULARI AND FIRKA-I ISLAHIYE.....	261
	<i>Abdurrahman KÜTÜK</i>	
Bölüm 16	OSMANLI DÖNEMİ'NDE ANAVARZA KENTİNİN KAMULAŞTIRILMASI VE ÇİFTLİKAT-I HÜMÂYÜNÜN KURULMASI EXPROPRIATION OF ANAVARZA CITY IN THE OTTOMAN PERIOD AND ESTABLISHMENT OF THE ÇİFTLİKAT-I HÜMÂYÜNÜN	277
	<i>Abdurrahman KÜTÜK</i>	
Bölüm 17	OSMANLI DEVLETİ'NDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE KOZAN (İDARÎ YAPI VE NÜFUS) ADMINISTRATIVE AND DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE KOZAN FROM OTTOMAN EMPIRE TO THE TURKISH REPUBLIC.....	293
	<i>Erdem ÇANAK</i>	



YAZARLAR

Arkeolog Oya ARSLAN TABAKOĞLU

Adana Arkeoloji Müzesi Emekli Müze Müdürü.

Prof. Dr. Fahriye BAYRAM

Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Arkeoloji AD.

ID 0000-0001-8944-7252

Dr. Öğr. Üyesi Sedat BİLİNİR

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi AD.

ID 0000-0002-2327-9038

Sevim Ayteş CANEVELLO

Klasik Filolog Sevim Ayteş Canevello (MA)

Doç. Dr. Erdem ÇANAK

Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi AD.

ID 0000-0002-7856-3802

Öğr. Gör. Hüseyin DEMİRBAĞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş Meslek Yüksekokulu

ID 0000-0003-4246-7015

Arkeolog Nedim DERViŞOĞLU

Adana Arkeoloji Müzesi Eski Müze Müdürü

ID xxx

Dr. Öğr. Üyesi F. Fatih GÜLŞEN

Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji AD.

ID 0000-0002-9592-5326

Arkeolog Hazal GÜLŞEN

Adana Büyük Şehir Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetleme Bürosu (KUDEB Uzmanı)

Dr. Elmon HANÇER

Sanat Tarihçisi

Dr. Öğr. Üyesi Ali HATALMIŞ

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi AD.

ID 0000-0002-1689-4809

Mimar Betül KİMİNSU

Adana Röleve ve Anıtlar Müdürü. Adana İl Kültür ve Turizm Müdür V.

Prof. Dr. Reyhan KÖRPE

Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi AD.

ID 0000-0002-4019-4722

Uzm. Öğrt. Abdurrahman KÜTÜK

Çukurova Üniversitesi

ID 0000-0003-3496-3596

Doç. Dr. Sinan MİMAROĞLU

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Sanat Tarihi AD.

ID 0000-0002-9271-9666

Öğr. Gör. Dr. Murat ÖZYILDIRIM

Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü

ID 0000-0003-2885-6700

Dr. Yunus PUSTU

Yüksek Kurum Uzmanı, Türk Tarih Kurumu

ID 0000-0003-4409-2325

Dr. Öğr. Üyesi Özcan TATAR

Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi AD.

ID 0000-0001-9213-3350

Arkeolog Kazım TOSUN

Adana Arkeoloji Müzesi Emekli Müze Müdürü.

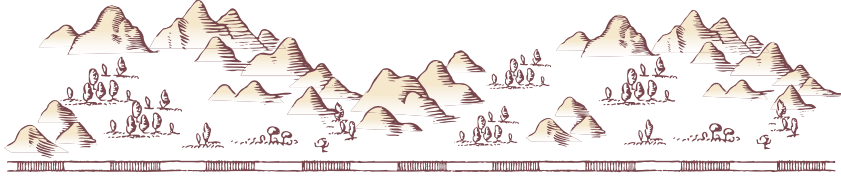
Arkeolog Nalan YASTI

Adana Arkeoloji Müzesi Müdürü

Dr. Öğr.Üyesi Yavuz YEĞİN

Ardahan Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi AD.

 0000-0001-7901-6352



BÜYÜK TAKİBATIN GETİRDİĞİ ZULÜM VE ÖLÜM: ANAZARBUSLU AZİZ VE AZİZELER

OPPRESSION AND DEATH BROUGHT BY THE GREAT PERSECUTION:
THE SAINTS OF ANAZARBUS

Sevim Ayteş CANEVELLO¹

ÖZET

Anazarbus Cilicia'nın en büyük kentlerinden biri olmuştur. Anazarbus, kilise tarihi açısından da önemli bir yere sahiptir. Ekümenik konsillerde de temsil edilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlara karşı uyguladığı Büyük Takibat'da çok sayıda Anazarbus Hristiyanları öldürülmüştür. Hristiyanları kamu görevlerinden çıkarmak, Hristiyan kiliselerini ve eserlerini yok etmek ve tanrılara kurbanlar adamayı reddedenleri cezalandırmak için bir dizi ferman yayınlandı. Aziz ve martır (din şehidi) kültü, Roma düzeni için bir tehdit olarak görülen erken dönem Hristiyanlara yapılan zulmün doğrudan bir sonucu olarak başladı. Onlara yapılan zulümlerin çoğu halka açık olarak yapıldı. İnançlarından dolayı öldürülen aziz ve azizeler, kendilerini Tanrı'ya kurban edilmiş olarak gördüler. Bu çalışmada Büyük Takibat döneminde yaşamış ve inancı yüzünden zulüm görüp öldürülen Anazarbuslu aziz ve azizeler Yunanca ve Latince birincil kaynaklar ışığında ele alınacaktır. Onların kültü Anazarbus'u aşır farklı coğrafyalara yayılmıştır.

ABSTRACT

Anazarbus was one of the largest cities of Cilicia. Anazarbus also has an important role in church history. It was represented in the ecumenical councils. A large number of Anazarbus Christians were persecuted. Series of edicts were issued to purge Christians from public offices, destroy Christian churches and literature, and punish those who refused to offer sacrifice to traditional Roman deities. The persecution of Christians were very public displays. The cult of the saints and emphasis on martyrs began as a result of the Roman persecution of the Christians. Saints saw any death related to their faith as the sacrifice of themselves to God. In this study, Saints of Anazarbus, who lived during the Great Persecutions and were persecuted because of their faith, are discussed based on the primary sources in Greek and Latin. Their cult spreads across different geographies.

¹ Klasik Filolog Sevim Ayteş Canevello (MA), scanavello@gmail.com.

Çalışmama yardımları için Mersin Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Öğr. Gör. Murat Özyıldırım (MA) ve Arkeolog Recep Sezer Taşkıran (MA)'a teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- AA SS 1668 AA SS, Tomus II, apvd Iacobvm Mevrsivm.
- Andreou 2019 Andreou, A., "Emotioning Gender: Plotting the Male and the Female in Byzantine Greek Passions and Lives of Holy Couples", *Emotions and Gender in Byzantine Culture*, 35-64.
- Antoninus Martyr Antoninus Martyr, *Holy Places visited by Antoninus Martyr* (trans by Aubrey Stewart in 1887), Palestine Pilgrims' Text Society.
- Ayteş Canevello 2004 Aytes Canevello, S., "Iconiumlu Azize Thecla: Yaşamı ve Mucizeleri", *Olba X*, 256-268.
- Ayteş Canevello – Özyıldırım 2019 Ayteş Canevello, S – Özyıldırım, M., *Ciliciada Yahudiler*, Ankara.
- Barnes 1968 Barnes, T.D., "Legislation against the Christians", *The Journal of Roman Studies* LVIII, 32-50.
- Bauman 1996 Bauman, R., *Crime and Punishment in Ancient Rome*, New York.
- BHG 1864 BHG 117, Leonis Diaconi Historia, *Menologium Basilianum Bruxellis*
- BHG 1909 BHG, *Ediderunt Socii Bollandiani, Bruxellis*.
- Bremmer 2017 Bremmer, J.N., *Maidens, Magic and Martyrs in Early Christianity*, Tübingen.
- Butler 1936 Butler, A., *The lives of the Fathers, Martyrs and other Principal Saints*, London.
- Carr 1889 Carr, A., *The Church and the Roman Empire*, London.
- CIL 1873 CIL, III, *Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae. consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borussicae edidit Theodorus Mommsen*.
- Conybeare 1913 Conybeare, F.C., *A Catalogue of the Armenian Manuscripts in the British Museum*, London.
- Dunbar 1905 Dunbar, A.G.B.C., *A Dictionary of Saintly Women*, London.
- Ertekin 2011 Ertekin, E., "Roma Devletinin Hristiyanlığı Ortadan Kaldırmaya Yönelik Son Hamlesi: Büyük Takibat (303-311), Seleucia Ad Calycadnum 1, 91-109.
- Eusebius Eusebius., *The Ecclesiastical History with an English translation by Kirsopp in 1926 Lake*, London.
- Eusebius Eusebius., *History of the Martyrs in Palestine, discovered in a very ancient Syriac manuscript, translated by William Cureton in 1861*, London.
- Fox 1840 Fox, J., *A Universal History of Christian Martyrdom from the Birth of Our Blessed Saviour to the Latest Periods of Persecution*, Philadelphia.
- Gough 1952 Gough, M., "Anazarbus", *Anatolian Studies* II, 85-150.
- Hellenkemper – Hild 1990 F. Hild – H. Hellenkemper. *Kilikien und Isaurien*, (TIB 5), Vienna.
- Keresztes 1983 Keresztes, P., "From the Great Persecution to the Peace of Galerius", *Vigilia Christianae* 37(4), 379-399.
- Lackner 1973 Lackner, W., *Ein Epigraphisches Zeugnis Für Den Praeses Ciliciae Marcianus in Der Passion Des Iulianos Von Anazarbos* *Vigilia Christianae* 27(1), 1973.
- Lucius Caecilius Firmianus Lactantius Lactantius., *De Mortibus Persecutorum, Recensuit.*, P. Bauldri in 1692 *Trajecta ad Rheum*.
- Spanos 2010 Spanos, A., *Codex Lesbiacus Leimonos 11: Annotated Critical Edition of an Unpublished Byzantine "Menaion" for June*, Berlin.
- Ste. Croix 1954 de Ste. Croix, G.E.M., *Aspects of the 'Great' Persecution the Harvard Theological Review* 47(2), 75-113. *Synax EC 1902 Synax EC*, *Bruxellis*.
- Nilles 1896 Nilles, N., *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae Orientalis et Occidentalis, Sacra Hungariae Corona*.
- Posamentir 2011 Posamentir, R., "Anazarbos in Late Antiquity", *Archeology and the Cities of Asia Minor in Late Antiquity*, 206-224.
- PG 1862 PG L, S, *Joannes Chrysostomus*, J. P. Migne Editorem. Paris.
- PG 1894 PG CXVII, *Leonis Diaconi Historia*, J. P. Migne Editorem. Paris.
- Ramsay 1890 Ramsay, W. M., *The Historical Geography of Asia Minor VOL IV* London.
- Ruinart 1859 Ruinart, T., *Acta Martyrum, Ratisbonae* : G. Josephi Manz.

Synax EC 1902	Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae: e Codice Sirmondiano nunc Berolinensi; adiectis synaxariis selectis / opera et studio Hyppolyti Delehaye. Bruxellis, Apud Socios Bollandianos
Walsh 2007	Walsh, M. J., A New Dictionary of Saints: East and West, Collegeville.
Williams 1985	Williams, S., Diocletian and the Roman Recovery, New York.

Kısaltmalar

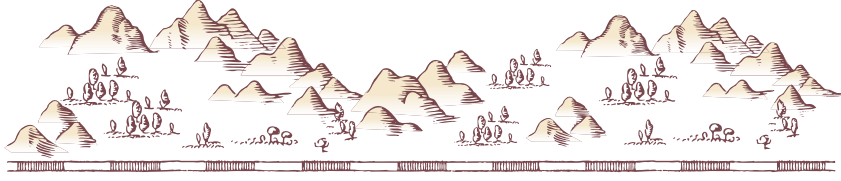
AA SS: Acta Sanctorvm Martii.

Synax EC: Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae.

BHG: The Bibliotheca Hagiographica Graeca.

CIL: Corpus Inscriptionum Latinarum.

PG: Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca.



CILICIA'DA BİR BAŞKENT: ANAZARBUS PİSKOPOSLUĞU

A CAPITAL IN CILICIA: BISHOPRIC OF ANAZARBUS

Murat ÖZYILDIRIM¹

ÖZET

Çalışmamız, Cilicia'nın önemli kentlerinden biri olan Anazarbus'un Hristiyanlık tarihi içindeki yerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu incelemede, Lequien'in Latince eseri temel kaynak olarak kullanılmaktadır. Anazarbus Piskoposları kimlerdir? Hangi konsillere katılırlar? Dinî tartışmalarda hangi tarafta yer alırlar? Arius ve Nicaea Konsili, Nestorius ve *monophysist*ler, kiliseler arası ilişkiler ve Anazarbus'un durumu ortaya konmaya çalışılmaktadır.

ABSTRACT

Our study aims to analyse the place of Anazarbus, one of the important cities of Cilicia, in the history of Christianity. In this study, Lequien's Latin work is used as a main source. Searching for answers to the following questions: Who are the Anazarbus Bishops? In which councils is Anazarbus represented? Which side do Anazarbus Bishops take place in religious discussions? The answers of these questions reveal the strong statu of Anazarbus in the Christian era.

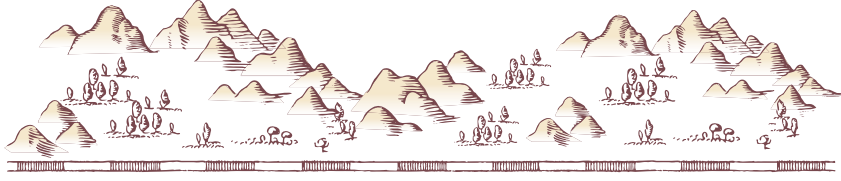
Cilicia'da Hristiyanlık, birkaç yönden yayılım yolu bulur. Öncelikle söz konusu coğrafya, Iudaea ve Syria bölgelerine yakındır. Özellikle Syria ile ticarî ilişkilere erken dönemlerden beri sahip olduğu bilinmektedir. Öte yandan Hristiyanlığın bu bölgede iki önemli din yayıcısı vardır: Bunların ilki, Hristiyanlığın dinî anlayışını bambaşka bir anlayışa götürerek paganlar arasında hızla yayılmasını sağlamasıyla tanınan bir Yahudi, Tarsuslu Paulus'tur². İkincisi, Seleucia ad Calycadnum'a yerleşerek halk üzerinde etkisini şifaverici özelliği ile sağlayan Azize Thecla'dır. Her ikisi de MS I. yüzyılda yaşarlar ve özellikle Cilicia'nın Hristiyan olmasında isimleri anılmadan konuya dair anlatıları oluşturmak olanaksız kimselerdir.

¹ Öğr. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, muratozyildirim@mersin.edu.tr.
Anazarbus üzerine değerli çalışmaların toplandığı bu eserde yer alma daveti için Çukurova Ü Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Sayın Dr. Öğr. Üyesi Fikret Fatih Gülşen'e teşekkür ederim. Çalışmaya yardımları için arkeolog Ümit Çakmak'a teşekkür ederim.

² Paulus için bkz.; Özyıldırım - Ayteş Canevello, 2019, 57 - 57.

KAYNAKLAR

- Çakmak 2011 Çakmak, Ü., “Geç Antik Dönem’de Cilicia ve Isauria’da Kilise Sayısının Artış Nedenleri Üzerine Bir Deneme”, Seleucia I, Ankara.
- Çelik 1996 Çelik, M., *Süryani Tarihi I*, Ayraç yay., İstanbul.
- Flery 1844 Fleury, L., *The Ecclesiastical History from 429 to 456* (Trans. with notes, Parker and Rivington, London.
- Harman 2013 Harman, Ö., F., “Yahudi Hristiyanlığı”, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, şurada: <https://islamansiklopedisi.org.tr/yahudi-hiristiyanligi>
- Healy 1910 Healy, P., “Lucian of Antioch”, In *The Catholic Encyclopedia*, New York, şurada: <http://www.newadvent.org/cathen/09409a.htm>
- Hild – Hellenkemper 1990 Hild, F- H. Hellenkemper H., *Kilikien und Isaurien, Tabula Imperii Byzantini* 5, Wien.
- Kaçar 2003 Kaçar, T., “Cilician Bishops and Fourth – Century Church Politics”, Olba, VIII (Özel Sayı), Mersin, 2003, s. 109 – 128.
- Lequien 1740 Lequien, M., *Oriens Christianus, in quatuor patriarchatus digestus quo exhibentur ecclesiae patriarchae, caeterique praesules totius Orientis*, Paris.
- Özyıldırım 2004 Özyıldırım, M., “Seleucia ad Calycadnum ve Hristiyanlığın İlk Üç Yüzyılı”, Olba X, Mersin, s. 239 – 258.
- Özyıldırım 2005 Özyıldırım, M., “Corycus Piskoposluğu ve VI. Yüzyıla Kadar Kristoloji Tartışmaları”, Olba XI, Mersin, s. 199 – 219.
- Özyıldırım 2007 Özyıldırım, M., “Ariminum ve Seleucia Ad Calycadnum Konsilleri 359 İkiz Konsiller Yılı”, Olba XV, Mersin.
- Özyıldırım – Ayteş Canevello 2019 Özyıldırım, M., Ayteş Canevello, S., *Cilicia’da Yahudiler*, Bilgin Yay. Ankara.
- Philostragus (edt. Philip & Amidon) 2007 Philostorgius, *Church History* (edt. Philip, R. & Amidon, S. J.), Boston.
- Suidae Lexicon* 1705 *Suidae Lexicon*, Graece & Latine cum Manuscriptis Codicibus collatum a quamplurimis mendis purgavit, Notisque perpetuis illustravit: Versionem Latinam innumeris in locis correxit Indicesque Auctorum Rerum adjecit Ludolphus Kusterus, Proffessor humaniorum literarum in Gymnasio, Regio Berolinensi, Cantabrigia.
- Yeğin – Özyıldırım 2020 Yeğin, Y. – Özyıldırım, M., “Identity and cultural exchange in ancient Cilicia New results and future perspectives, Christliche Identität in Olba am Beispiel des Klosters von Olba Reichert Verlag.



BİZANS DÖNEMİ'NDE ANAZARBOS

ANAZARBOS IN BYZANTINE PERIOD

Sinan MİMAROĞLU*

ÖZET

Anazarbos günümüzde Kadirli-Kozan ve Ceyhan İlçelerinin birleştiği bir konumda yer almaktadır. Tarihî süreç içinde defalarca çeşitli uluslar tarafından ele geçirilmiş ve kaybedilmiş bir kenttir.

MS. 204/205 yıllarından itibaren Anazarbos'un Metropolis ünvanını taşıdığı bilinmektedir. Kent imparator II. Theodosius' un Dönemi'nde thema teşkilatında yapılan düzenleme sonucunda MS. 408 yılında Ovalık Kilikya'nın "Cilicia Prima" ve "Cilicia Secunda" olarak ayrılması sonucunda Anazarbos "Cilicia Secunda'nın" başkenti olmuştur. Bu süreçte özellikle Geç Antik Dönemde tüm Kilikya Bölgesinde yaşanan ekonomik büyüme ile birlikte kentlerde yapılan kilise sayılarında artışın izleri Anazarbos Kenti'nde de görülmektedir. Erken Hristiyanlık Dönemi'nde Anazarbos metropolitlerinin MS. 5. yüzyıl başından itibaren 6. yüzyıl ortasına kadar yapılan konsillere katıldıkları kaynaklardan bilinmektedir.

Anazarbos Kenti'nde Bizans Dönemi'ne ait yapıların araştırılması 1905 yıllarından itibaren başlamış ve günümüze kadar devan eden bir süreç içinde devam etmektedir. Kente, Bizans Dönemi'ne ait Havariler Kilisesi, Güneybatı Kilisesi, Kaya Oyma Kilise ve son dönemlerde jeofizik yöntemiyle tespit edilen Aziz Menas Martyrionu? olduğu düşünülen yapı bulunmaktadır. Bunların yanı sıra sivil mimariye ait su kemeri(akua-dük) yapısı çalışma konumuzu oluşturmaktadır.

Çalışmadaki amacımız Anazarbos Kenti Bizans Dönemi'ne ait yapıların kaynaklar üzerinden değerlendirmelerinin yapılmasıdır. Şimdiye kadar yayınlanan Bizans Dönemi'ne ait yapılar ile ilgili makaleler, kitap bölümlerinde yer alan yapılara ait bilgiler incelenmiştir. Bu inceleme sonrasında kentte bulunan dini ve sivil mimariye ait örneklerin MS. 5. yüzyıl başından başlayarak MS. 6. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirildiği tespit edilmiştir.

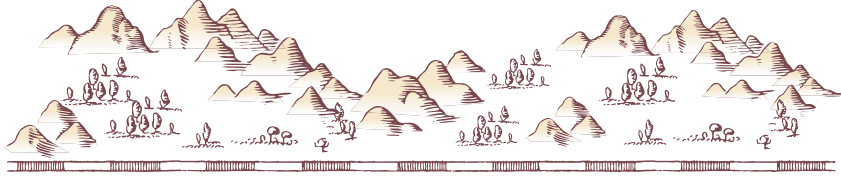
* Doç. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Sanat Tarihi AD., smimaroglu@mku.edu.tr

Sonuç olarak Anazarbos Kenti'nde Bizans Dönemine tarihlenen yapılar günümüze kadar süren yayınların incelenmesi sonrasında değerlendirilmeleri yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler özellikle Geç Antik Dönem içinde kentte yoğun iskan faaliyetlerinin yaşandığını göstermektedir. İlerleyen süreçte kentte yapılacak arkeolojik kazılarının ilerlemesi sonrası bu bilgilerimizin daha artacağı veya değişeceği şüphesizdir.

KAYNAKLAR

- Bayliss 2001 Bayliss, R., Provincial Cilicia and the Archaeology of Temple Conversion, Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy University of Newcastle upon Tyne Department of Archaeology.
- Bayliss 2004 Bayliss, R., Provincial Cilicia and the Archaeology of Temple Conversion BAR S1281
- Bell 1906 Bell, G. L. "Notes On A Journey Through Cilicia And Lycaonia" *RArch VII*, 1-29.
- Demirci 2016 Demirci, M., "Abbasiler Döneminde Adana ve Çukurova'nın İskanı ve İslamlaştırılması" *Tarihte Adana ve Çukurova* c. 1, 309-324.
- Engelmann – Niewöhner 2010 Engelmann, I.– Niewöhner, P., "Bauen nach der Krise. Die Spoliengalerie an der Apsis der Apostelkirche von Anazarbos" *Krise und Kult. Vorderer Orient und Nordafrika von Aurelian bis Justinian*
- Gough 1952 Gough, M.R.E., "Anazarbus". *Anatolian Studies* 2, 85-150.
- Gough 1955 Gough M.R.E., "Early churches in Cilicia". *Byzantinoslavica* 16(2), 201-211.
- Halaçoğlu 1979 Hallaçoğlu, Y., "Tapu- Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis(Kozan) Sancağı", *TD XXXXII*, 830-832.
- Hançer 2016 Hançer, E., "Kilikya Ermeni Prensiği'nin İkinci Başkenti Anavarza" *OLBA XIX*, 283-314.
- Hill 1996 Hill, St., *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria* (Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, 1), Aldershot, Hampshire & Brookfield, Vermont.
- Hild – Hellenkemper & Hellenkemper-Salies 1984-1989 Hild, F. – Hellenkemper, H. & Hellenkemper-Salies, G., "Kommagene — Kilikien — Isaurien", *RBK* 4, 182-356.
- Hellenkemper – Hild 1986 Hellenkemper, H. – Hild, F., *Neue Forschungen in Kilikien*, (Veröffentlichungen der Kommission für die Tabula Imperii Byzantini, Bd. 4) Viyana.
- Hild – Hellenkemper 1990. Hild, F. – Hellenkemper, H., *Kilikien und Isaurien* (Tabula Imperii Byzantini 5). Wien.
- Kırkıl 2016 Kırkıl, E., "İslam coğrafyacılarına göre Sugur-Avasım Bölgesi ve Çukurova'da Türkler" 1. Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu, 17-19 Nisan 2015, 353-360, Adana.
- Koch 2007 Koch, G., *Erken Hristiyan sanatı : giriş ; Türkiye'deki erken Hristiyanlık dönemi önemli merkezleri ile birlikte*, İstanbul.
- Koch 2015 Koch, G., *Türkiye'deki Geç Antik Dönem Önemli Merkezleri İle Birlikte Erken Hristiyan Sanatı*, İstanbul.
- Langlois 1861. Langlois, Cf. V., *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus*, Paris.
- Mayer & Allen 2012 Mayer, W. & Allen, P., *The churches of Syrian Antioch (300 – 638 CE)*. Leuven ; Paris ; Walpole, MA: Peeters.
- Mietke 1999 Mietke, G., "Die Apostelkirche von Anazarbos und Syrien", *Olba* 2, 227-239.
- Mietke 2009 Mitke, G., "Monumentalisierung christlicher Heiliger in Kilikien in frühbyzantinischer Zeit (Erken Hristiyanlık Dönemi'nde Kilikia'da Kutsal Kişilere Gösterilen Saygı)", *OLBA VII*, 117-140.
- Ostrogorsky 2011 Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara.
- Posamentir – Sayar 2006 Posamentir, R., – Sayar, H. "Anazarbos – ein Zwischenbericht aus der Metropole des Ebenen Kilikien" *İstmitt* 56, 317-357.
- Posamentir 2011 Posamentir, R., "Anazarbos in Late Antiquity", in: *Archaeology and the cities of Asia Minor in late antiquity*, 2011, 205-224.
- Ramsay – Bell 1909 Ramsey, W. M. – Bell, G. L. *The Thousand and One Churches*. London: Hodder and Stoughton.
- Tiefenbach 2012 Tiefenbach, H., *Anadolu'nun Azizleri*, İstanbul.

- The chronicle of Theophanes : “Anni mundi” 6095-6305 (A.D. 602-813) trans. Harry Turtledove (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982).
- Ünal – Girginer 2007 Ünal, A., Girginer, S., Kilikya- Çukurova İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemine kadar Kilikya’da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji, Adana.



AZİZ PAULUS

St. PAUL

Reyhan KÖRPE¹

ÖZET

Günümüzde dünyadaki milyonlarca insanın inandığı Hristiyanlık bundan yaklaşık iki bin yıl önce sadece bir avuç insanın haberdar olduğu yeni bir öğretiydi. Hz. İsa ve ona inanmış olan insanlar Kudüs, Filistin ve yakın çevrede yaşamaktaydılar. Yahudiler içinde de yeni Hristiyanlara karşı şiddetli muhalefet eden gruplar da ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan birine mensup olanlardan biri de Kilikya bölgesindeki Tarsus'lu bir Yahudi olan Saul idi.

Hiz. İsa ile aynı zamanlarda doğmuş ve Kudüs'te bulunmuşsa da onunla hiç karşılaşmamıştı. Saul, Hiz. İsa'nın ölümünden sonra Kilikya ve Suriye'deki yeni Hristiyanları takip ve kovuşturma görevi aldı. Fakat gen böyle bir takiple Şam'a giderken Hiz. İsa'nın parlak bir ışık şeklinde görünmesi ve ona kendi insanlarına niye zulüm ettiğini sormasıyla Saul'un hayatı değişmiştir. Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Romalı adı olan Paulus'u kullanmaya başlayan Saul M. S. 40-60 yılları arasında hem bu yeni dini kitlelere yaymak için geziler yapmıştır.

Paulus'un toplam üç Kutsal Görev Gezisi, *Actus Apostolorum*'da (Elçilerin İşleri) anlatılmıştır. Birinci Kutsal Görev Gezisi, Antiochia'dan başlayıp, Kıbrıs, Pamphylia, İconium ve Antiochia kentlerini dolaşarak son bulur. İkinci Kutsal Görev Gezisi, biraz daha uzun sürmüş ve daha uzak yerlere gitmiştir. Bu gezide Paulus Antiochia'dan yola çıkıp Orta Anadolu üzerinden Troas'a geçmiş, oradan Yunanistan'ı dolaşarak deniz yoluyla Kudüs'e dönmüştür. Üçüncü Kutsal Görev Gezisinde ise Antiochia'dan çıkıp, gene İconium ve Antiochia üzerinden Ephesos'a gelmiş, burada yaklaşık iki yıl kaldıktan sonra deniz yoluyla Yunanistan'a giderek, dönüşte tekrar Troas'a uğramıştır. Buradan Kudüs'e giden Paulus tutuklanmış ve Roma'ya götürülmüştür. Roma'da bir süre hapis tutulan Paulus, M.S. 64 ya da 67 yılında başı kesilerek öldürülmüştür.

Aziz Paulus, Hiz. İsa'nın hayatta iken onun yakınında olan havarilerden biri olmamasına rağmen Hristiyanlığın yayılmasını ve kalıcı olmasını sağlayan en önemli kişilerden biridir. Paulus'un Kutsal Görev Gezile-

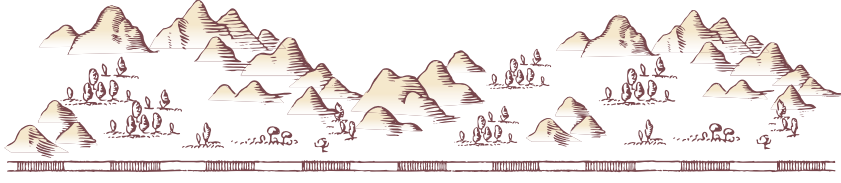
¹ Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi AD., rkorpe@comu.edu.tr

KAYNAKLAR

- Bailey 1909 Bailey, J. W., "Paul's Second Missionary Journey", *The Biblical World* 33, no. 6 (June 1909): 414-423.
- Barnett 1999 Barnett, P., *Jesus, the Rise of Early Christianity: A History of New Testament Times*, Downwrs Grove.
- Barton 1909 George A. B., *Hastings' Dictionary of the Bible*, James Hastings, 1909, New York.
- Blevins 1990 Blevins, J. L., "Acts 13-19: The tale of Three Cities", *Review & Expositor* 87, no. 3 (Summer 1990): 439-450.
- Boismard – Lamouille 1977 Boismard, M. E., - Lamouille, A., *L'EvangUe de Jean Commentaire*, Paris.
- Boyacıoğlu 2013 Boyacıoğlu, F., "Ernest Renan'ın Hristiyanlığın Kökenleri 3: Aziz Paul/Pavlus İsimli Kitabında Lystra/Hatunsaray", *International Journal of Social Science*, Volume 6 Issue 6, p. 263-275, June 2013, 263-275.
- Bowers 1979 Bowers, W. P., "Paul's Route through Mysia. A Note on Acts xvi. 8" , *Journal of Theological Studies*, n.s.:30 (1979), 507-511.
- Brisco 1998 Brisco, T. V., *Holman Bible Atlas*, Nashville.
- Bromiley 1979 Bromiley, G. W., *International Standard Bible Encyclopedia (ISBE)*, Michigan.
- Bruce 1976 Bruce, F. F., "Paul and the Athenians", *Expository Times* 88, no. 1 (October 1976): 11.
- Campbell 2000 Campbell, D. A., "Paul in Pamphylia (Acts 13.13-14a; 14.24b-26): A Critical Note", *New Testament Studies* 46, no. 4 (October 2000): 595-602.
- Casey 2010, Casey, M., *Jesus of Nazareth: An Independent Historian's Account of His Life and Teaching*, New York.
- Casagrande Cicci 2013 Casagrande Cicci, E., "The Bathing Complexes of Anazarbos and the Baths of Cilicia", *ADALYA XVI*, 2013, 141-166.
- Chancey 2007, Chancey, M., "The Epigraphic Habit of Hellenistic and Roman Galilee", *Religion, Ethnicity, and Identity in Ancient Galilee: A Region in Transition*, Edit. Jürgen Zangenberg, Harold W. Attridge, Dale B. Martin, Tübingen, 83-99.
- Christlieb 1971 Christlieb, A., *Der Apostel Paulus*, Marburg
- Conybeare – Howson 1949 Conybeare, W. J., Howson, J. S., *The Life and Epistles of St. Paul*, Michigan,
- Culpepper 1974 Culpepper, R. A., "Paul's Mission to the Gentile World: Acts 13-19", *Review & Expositor* 71, no. 4 (Fall 1974): 488.
- Culpepper 1974 Culpepper, R. A., "Paul's Mission to the Gentile World: Acts 13-19", *Review & Expositor* 71, no. 4 (Fall 1974): 487-497.
- De Giorgi 2011 De Giorgi, A. U., "Hellenistic Founders, Roman Builders: Anazarbos in Cilicia", *Hellenismus in der Cilicia Pedias*, Bericht zum Internationalen Kolloquium im Deutschen Archäologischen Institut Berlin am 13. und 14. Februar 2009, A. Hoffmann, R. Posamentir, M.H. Sayar (Hrsg.), *BYZAS* 14 (2011), 121-136.
- De Vos 1999 De Vos, C. S., "Finding a Charge that Fits: The Accusation Against Paul and Silas at Philippi (Acts 16.19-21)", *Journal for the Study of the New Testament* (June 1999): 56.
- Demirci 1998 Demirci, K., "Hristiyanlık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C:17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Detwiler 1995 Detwiler, D. F., "Paul's Approach to the Great Commission in Acts 14:21-23", *Bibliotheca sacra* 152, no. 605 (January 1995): 33-39.
- Drakoulis 2009 Drakoulis, D., The historical-geographical background of Paul's apostolic journeys, *Mapping the Footsteps of the Apostle Paul, Στο Σαββαΐδης Π. (επιμ.), Χαρτογραφώντας τα βήματα του Αποστόλου Παύλου, Θεσσαλονίκη* 2009 141-180
- Dürüşken 2003 Dürüşken, Ç., *Paulus'un Kutsal Görev Gezileri ve Anadolu Halklarına Mektuplar*, İstanbul.
- Erhan 2015 Erhan, F., "Özel Bir Koleksiyondan Bir Grup Anazarbos Sikkesi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 24, Sayı 1, 2015, 303-320.
- Freeman 2003 Freeman, C., *Mısır, Yunan ve Roma*, Çev. S. K. Angı, İstanbul.
- French 2014 French, D. H., *Roman Roads and Mieston of Asia Minor*, Vol. 3 *Milstones Fasc. 3.7 Cilicia, Isauria et Lycaonia (And South-West Galatia)*, British Institute at Ankara.

- Forbes 1897 Forbes S. R., *The Footsteps of St. Paul in Rome*, New York.
- Gill 1995 Gill, D. W. J., "Paul's Travels through Cyprus (Acts 13:4-12)", *Tyndale Bulletin* 46, no. 2 (1995): 220.
- Gough 1952 Gough, M., "Anazarbus", *Anatolian Studies*, 2, 85-150.
- Gough 1954 Gough, M., *Travel Into Yesterday: An Account Of Archaeological Journeying Through The Plain And The Rough Places Of The Roman Province Of Cilicia*, In Southern Turkey, New York.
- Haacker 2003 Haacker, K., "Paul's life", *The Cambridge Companion to St. Paul*, Ed. James D. G. Dunn, 19-33. Cambridge.
- Hardin 2006 Hardin, J. K., "Decrees and Drachmas at Thessalonica: An Illegal Assembly in Jason's House (Acts 17.1-10a)", *New Testament Studies* 52, no. 1 (January 2006): 29.
- Harnack 1998 Harnack, A. *The Expansion of Christianity in the First Three Centuries*, New York.
- Harris 2000 Harris, J., "Putting Paul on the Map: Apostle's Name Found on Cyprus Inscription", *Biblical Archaeology Review* 26, no. 1 (January 2000): 14.
- Hart 2007 Hart, M.H., *Dünya Tarihine Yön Veren En Eykin* 100, İstanbul.
- Hemer 1975 Hemer, C. J., "Alexandria Troas", *Tyndale Bulletin* 26 (1975) 79-112.
- Hill 1900 Hill, G. F., *British Museum Catalogue of Greek Coins of Lycaonia, Isauria and Cilicia*, London.
- Houtin 1982 Houtin, A., "Hırı stı yanlığın Kısa Tarı hı ", Çev. Abdurrahman Küçük, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 437-455.
- Irving 2017 Irving B. Jr., *St. Paul the Apostle: The Right Man at the Right Time*, Bloomington, 2017.
- Isaac 1998 Isaac, B. H., *The Near East Under Roman Rule*, Leiden.
- Jeffers 1999 Jeffers, J. S., *The Greco-Roman World of the New Testament Era*, New York.
- Jewett 1997 Jewett, R., "Mapping the Route of Paul's 'Second Missionary Journey' from Dorylaeum to Troas", *Tyndale Bulletin* 48, no. 1 (1997): 1-7.
- Jewett 2002 Jewett, R., Investigating the Route of Paul's "Second Missionary Journey", From Pisidian Antioch to Troas, *Actes du Ier Congrès international sur Antioche de Pisidie*, Collection d'Archaeologie et d'Histoire de l'Antiquite de l'Universite Lumiere Lyon 2 ed. Thomas Drew-Bear, Mehmet Tasli- lan and Christine M. Thomas, Paris 2002. 93-96.
- Jewett 2016 Jewett, R., "The Route of Paul's Second Journey in Asia Minor", *Tyndale Bulletin* 67.2 (2016) 217-246.
- Johnson 1958 Johnson, S. E. "Early Christianity in Asia Minor", *Journal of Biblical Literature*, Vol. 77, No. 1 (Mar., 1958), 1-17.
- Jones 1971 Jones, A. H.M., *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford.
- Keil - Wilhelm 1939 Keil, J. - Wilhelm, A., "Denkmaler aus dem Rauhen Kilikien", *MAMA III* (1939) 69 Nr: 68.
- Körpe 2011 Körpe R., "Son Arkeolojik Bulgular Işığında Aziz Paulus'un İkinci Kutsal Görev Gezisinde Troas Yolculuğu", *Selevcia ad Calycadnum*, 51-75.
- Lentz 1993 Lentz, J. C., *Luke's Portrait of Paul*, Cambridge.
- McDonald 1940 McDonald, W. A., "Archaeology and St. Paul's Journeys in Greek Lands", *Biblical Archaeologist* 3, no. 2 (May 1940): 18-20.
- McDonald 1941 McDonald, W. A., *Archaeology and St. Paul's Journeys in Greek Lands. II, Athens*, *Biblical Archaeologist* 4, no. 1 (February 1941): 1.
- McDonald 1942 McDonald, W. A., "Archaeology and St. Paul's Journeys in Greek Lands. III, Corinth", *Biblical Archaeologist* 5, no. 3 (September 1942): 36.
- Meers 1992 Meers, A., "Who Went Where and How? A Consideration of Acts 17:14", *Bible Translator (Ap, O Practical Papers)* 44, no. 2 (April 1993): 203.
- Morphy-O'Connor 1996 Morphy-O'Connor, J., *Paul: A Critical Life*, Oxford.
- Morphy-O'Connor 1983. Morphy-O'Connor, J., *St. Paul's Corinth*, Wilmington.
- Niswonger 1992 Richard L. Niswonger, R. L., *New Testament History*, Michigan.
- Özyıldırım 2007 Özyıldırım, M., "Aziz Paulus", *Arkeoidea*, 5, 27-30.
- Parvis 1945 Parvis, M. M., "Archaeology and St. Paul's Journeys in Greek Lands. IV, Ephesus", *Biblical Archaeologist* 8, no. 3 (September 1945): 73.

- Posamentir 2011 Posamentir, R., "Anazarbos im Hellenismus", in: *Hellenismus in der Kilikia Pedias*, Bericht zum Internationalen Kolloquium im Deutschen Archäologischen Institut Berlin am 13. und 14. Februar 2009, *BYZAS* 14, 2011, 97-120.
- Ramsay 1903 Ramsay, W. M., "Cilicia, Tarsus, and The Great Taurus Pass", *The Geographical Journal*, No.4, Vol. XXII. 1903.
- Ramsay 1907 Ramsay, W. M., *The Cities of St. Paul : Their Influence on His Life and Thought : The Cities of Eastern Asia Minor*, London.
- Ramsay 1925 Ramsay, W. M., *St. Paul The Traveller and The Roman Citizen*, London.
- Ramsay 1960 Ramsay, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul.
- Renan 1869 Renan, E., *Histoire des Origines du Christianisme Livre Troisième*, Saint Paul, Paris.
- Reynolds - Tannenbaum 1987 Reynolds, J.M. -Tannenbaum, R., *Jews and god-fearers at Aphrodisias. Greek inscriptions with commentary* (Proceedings of The Cambridge Philological Society, Supplement 12, Cambridge.
- Rocca 2008 Rocca, S., *The Forts of Judea 168 BC –AD 73*, Oxford.
- Sanders 1979 Sanders, E. P., *Paul The Apostle's Life, Letters, and Thought*, Minneapolis.
- Sayar 1999 Sayar, M.H., "Antik Kilikyada Şehirleşme", XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Cilt I, Ankara: 193 - 216.
- Schäfer 1983 Schäfer, P., *The History of the Jews in the Greco-Roman World*, London.
- Smallwood 2001 Smallwood, E. M., "Some notes on the Jews under Tiberius", *Latomus*, T. 15, Fasc. 3 (JUIL-LET-SEPTEMBRE 1956), 314-329.
- Smallwood 2001 Smallwood, E. M., *The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian*, Boston.
- Songer 1990 arold S. Songer, "Acts 20-28: From Ephesus to Rome", *Review & Expositor* 87, no. 3 (Summer 1990): 451.
- Stott 1978 Stott, J. R. W. "Following Paul in Turkey", *Christianity Today* 22 (July 21, 1978): 36-37.
- Stott 1978 Stott, J. R. W., "Following Paul in Turkey", *Christianity Today* 22 (July 21, 1978): 36.
- Stourton 2005 Stourton, E., *Paul of Tarsus: A Visionary Life*, Mahwah.
- Strelan 2000 Strelan, R., "Recognizing the Gods (Acts 14.8-10)", *New Testament Studies* 46, no. 4 (October 2000): 503.
- Tierney 1929 Tierney, M., "Tarsus. The Birthplace of St. Paul", *An Irish Quarterly Review*, Vol. 18, No. 69 (Mar., 1929), 83-95
- Unger 1960 Unger, M. F., "Archaeology and Paul's Tour of Cyprus", *Bibliotheca sacra* 117, no. 467 (July 1960): 229-233.
- Wallace – Williams 1993 Wallace, R. – Williams, W., *The Acts of the Apostles: A Companion*, London
- Wallace – Williams 1998 Wallace, R. – Williams, W., *The Three Worlds of Paul of Tarsus*, New York.
- Wenham 2010 Wenham, D., *Did St Paul Get Jesus Right?: The Gospel According to Paul*, Oxford.
- Williams 1992 Williams, M.H., "The Jews and godfearers inscription from Aphrodisias. A case of patriarchal interference in early 3rd century Caria?", *Historia* 41 (1992), 297-310,
- Wilson 2018 Wilson M., "The 'Upper Regions' and The Route of Paul's Third Journey From Apamea to Ephesus", *Scriptura* 117 (2018:1), 1-21.
- Wilson 2002 Wilson M., "Was Paul a Cilician, a Native of Tarsus? A Historical Reassessment", *Olba* VIII, (2003), 93-108.
- Wilson 2002 Wilson M., "Cilicia: The First Christian Churches in Anatolia", *Tyndale Bulletin* 54.1 (2003), 1-16.
- Wilson 2002 Wilson M., "The 'Upper Regions' And The Route of Paul's Third Journey From Apamea to Ephesus", *Scriptura*, 117 (2018:1), 1-21.
- Yates 1981 Yates, R., "Paul's Affliction in Asia: 2 Corinthians 1:8", *The Evangelical Quarterly* 53 (October 1981): 241.
- Ziegler 1993 Ziegler, R., *Kaiser, Heer und Städtisches Geld, Untersuchungen zur Münzprägung von Anazarbos und anderer ostkilikischer Städte*, Band 234, Wien: Verl. d. Österr. Akad. d. Wiss., Viena.



ANAZARBOS KİLİSELERİ ÜZERİNE YAPILAN YAYINLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF PUBLICATIONS ON ANAZARBOS CHURCHES

Yavuz YEĞİN¹

ÖZET

Cilicia Bölgesi zaman içinde çok sayıda kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu çalışmada ele alınan Anazarbos kenti, Cilicia bölgesinin bölümlerinden biri olan Ovalık Cilicia (Cilicia Pedias) içerisinde yer alır. Bu yerleşim merkezi 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında çok sayıda dinler tarihçisi, gezgin ve Bizans tarihi araştırmacısı tarafından ziyaret edilmiştir. Anazarbos'ta çok sayıda Erken Hristiyanlık yapısı bulunmaktadır ve bunlar hakkında çok sayıda yayın çıkarılmıştır. Bu çalışmanın konusunu Anazarbos'taki kilise yapıları üzerine yapılan yayınların irdelenmesi oluşturmaktadır. Bu zamana kadar kentte üç tane Erken Hristiyanlık dönemine tarihli kilise tespit edilmiştir. Yapılan yayınlara bakıldığında üç kilisenin de mimari ve plan bakımından kendine özgü özellikler taşıdığı, böylece Cilicia bölgesinin Hristiyanlık dönemi üzerine önemli katkılar sunduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamız bir yandan Anazarbos kentinin Hristiyanlaşma süreci içindeki rolünü tartışırken diğer taraftan Dağlık Cilicia bölgesi kiliseleri ile önemli bir karşılaştırma örneği sunmayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

The region of Cilicia has been inhabited by many diverse cultures throughout time. The city of Anazarbos, discussed in this text, lies on the border of Cilicia Secunda (Cilicia Pedias). This area has attracted historians of religion, travellers and byzantinists since the late nineteenth and early twentieth century. The city has many early Christian period buildings and many publications are written about it. In this paper, it is aimed to evaluate the publications the publications about the churches in Anazarbos. So far, the researchers have identified three churches in the city. According to the publications, all churches show their own characteristics and have made an important contribution to Christianity in the Cilicia region. This paper aims for both discuss the role of the Anazarbos in the Christianization process and present a sample for comparison with the churches in Cilicia Tracheia.

¹ Dr. Öğr.Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi AD., yavuz.yegin002@gmail.com.

bos'un Erken Hristiyanlık süreci üzerine bilinenler yapılacak arkeolojik kazılar ile yenilenecek ve önemli sonuçları beraberinde getirecektir. Ayrıca kazılar, yayınlarda bahsedildiği üzere MS 6. yüzyıldan Orta Çağ'ın sonuna kadar önemli bir merkez niteliğini taşıyan kentin Hristiyanlık mimarisi açısından sahip olduğu potansiyeli anlamaya da yardımcı olacaktır.

LEVHALAR LİSTESİ²⁷

Anazarbos kentinin harita üzerindeki yeri.

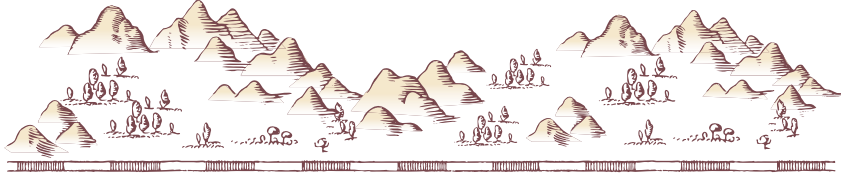
Anazarbos kentinde bulunan Erken Hristiyanlık Dönemine tarihlenen kiliseler.

Havariler Kilisesi.

KAYNAKLAR

- Bahargülü 2015 Bahargülü, N., "Ovalık Kilikya Bölgesi Kiliseleri" (Geç Antik Çağdan Ortaçağ Sonuna Kadar), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bell 1906 Bell, M.L., "Notes on a Journey through Cilicia and Lycaonia", *Revue Archeologique* 8, 7-36.
- Engelmann- Niewöhner 2010 Engelmann, I- Niewöhner, P., "Bauen nach der Krise Die Spoliengalerie an der Apsis der Apostelkirche von Anazarbos", *Krise und Kult. Vorderer Orient und Nordafrika von Aurelian bis Iustinian*, 109-137.
- Feld 1965 Feld, O., "Beobachtungen an spätantiken und frühchristlichen Bauten in Kilikien: Bericht über eine Reise", *RömQ Schr*, 60, 131-143.
- Gough 1952 Gough, M., "Anazarbus" *Anatolian Studies*, Vol:II, 85-150.
- Hild- Hellenkemper 1990 Hild, F- H. Hellenkemper H., "Kilikien und Isaurien", *Tabula Imperii Byzantini* 5, Wien.
- Hild- Hellenkemper-Salies 1990 Hild, F - Hellenkemper, H. - Salies G.H., "Kommagene-Kilikien- Isaurien", *Reallexikon Byzantische Kunst*. (Hrsg :Marcell Restle), Band:IV, Anton Hiersmann-Stuttgart.
- Kaçar 2003 Kaçar, T., "Cilician Bishops and Fourth – Century Church Politics", *Olba*, VIII (Özel Sayı), Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (KAAM) Yayınları, Mersin, s. 109 – 128.
- Langlois 1861 Langlois, V., *Voyage dans la Cilicie*, Paris.
- Mietke 1999 Mietke, G., "Die Apostelkirche von Anazarbos und Syrien", *Olba II (Özel Sayı)*, I. Uluslararası Mersin Sempozyumu Bildirileri, Mersin, 227-239.
- Özyıldırım 2013 Özyıldırım, M., "Olba Manastırı: 2012 Kazı Sonuçları ve Merkez Mekânlar Üzerine Düşünceler", *Seleucia ad Calycadnum*, III, Olba Kazısı Yayınları, 213-224.
- Özyıldırım 2015 Özyıldırım, M., "Olba Manastırı 2014 Kazı Sonuçlarının Değerlendirilmesi", *Seleucia ad Calycadnum*, V, Olba Kazısı Yayınları, 79-100.
- Özyıldırım 2016 Özyıldırım, M., "2015 Yılı Kazıları ve Kuzey Kilisesi'ndeki Çalışmaların Değerlendirilmesi", *Seleucia*, VI, Olba Kazısı Yayınları, 181-201.
- Posamentir 2011 Posamentir, R., "Anazarbos in Late Antiquity", *Archaeology and the Cities of Asia Minor in Late Antiquity*, Edited by Ortwin Dally and Christopher Ratté, Kelsey Museum Publication 6, Ann Arbor, Michigan, 205-224.
- Pilhofer 2018 Pilhofer, P., *Das frühe Christentum im kilikisch-isaurischen Bergland*, De Gruyter, (Berlin/ Boston 2018).
- Ramsay- Bell 1909 Ramsay, W. M.- Bell, M.L., *The Thousand and One Churches*, New York and London.
- Yeğin-Özyıldırım 2020 Yeğin, Y- Özyıldırım, M., "Christliche Identität in Olba am Beispiel des Klosters in Olba", *Identity And Cultural Exchange In Ancient Cilicia New Results And Future Perspectives*, *Mitteilungen Zur Spätantiken Archäologie Und Byzantinischen Kunstgeschichte* 7 Reichert Verlag, Wiesbaden, 77-95.

²⁷ Tüm görseller Anazarbos kazıları başkanı Dr. Öğr. Üyesi Fatih Gülşen'den temin edilmiştir. Kendisine paylaşımları için çok teşekkür ederim.



ORTAÇAĞ'DA ANAZARBA İÇİN YAŞANAN HÂKİMİYET MÜCADELELERİ

DOMINATION STRUGGLES FOR ANAZARBA IN THE MIDDLE AGES

Sedat BİLİNİR¹

ÖZET

Ortaçağ kronikleri tarafından “Yeni Truva” olarak adlandırılan Anazarba kenti, sahip olduğu güçlü kale-si, verimli toprakları ve stratejik konumu nedeniyle dönemin en önemli kalelerinden bir tanesi olma vasfını taşıyordu. Roma İmparatorluğu hâkimiyeti altında özellikle M.S. II. ve III. yüzyıllarda en ihtişamlı dönemlerini yaşamıştı. Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldıktan sonra Doğu Roma (Bizans) hâkimiyetinde kalan Anazarba Bizans tarafından müstahkem bir kale haline getirildi. Adeta kaderin kendisine hazırladığı rolü üstlenmek üzere hazırlık içerisindeydi. Anazarba'nın kaderi Müslüman akınlarının Anadolu'ya ulaşmasıyla değişmeye başladı. M.S. VIII. ve IX. yüzyıllarda Kilikya bölgesi Bizans İmparatorluğu ile Müslüman dünyası arasında tampon bölge, hudut bölgesi konumuna geldi. Bu süreçte Kilikya bölgesinde iki şehir ön plana çıkmaktaydı. Birincisi Tarsus diğeri Anazarba idi. Anazarba Kilikya'nın ikinci merkezi durumundaydı. Bu durum Anazarba üzerinde rekabetin artmasına sebebiyet verdi. Rekabet neticesinde pek çok savaşa tanıklık eden kale sık sık el değiştirmeye başladı. Bu süreçte Bizans ile Abbasi Devleti pek çok defa karşı karşıya geldiler. Ancak bu rekabet XI. yüzyılda çok daha karmaşık bir hal almaya başladı. Kilikya bölgesine Bizans tarafından sürgün edilmiş olan Ermeniler, baronluk kurarak Anazarba'yı kontrol altında tutup şehri Ermeni Baronluğu'nun başkenti olarak ilan ettiler.

Tüm bunların üzerine 1098 yılında Avrupa'dan sayıları yüzbinleri bulan Haçlı ordularının bölgeye gelmesi rekabeti iyice şiddetlendirdi. Diğer taraftan 1071 Malazgirt zaferinin ardından Anadolu'ya büyük akınlar halinde gelmeye devam eden Türkler bir anda kendilerini bu mücadelenin göbeğinde buldular. XI. yüzyılda Bölgeyi kontrol altına almayı başaran Selçuklu Türkleri başta Abbasi Halifeliği olmak üzere Müslüman dünyasının koruyuculuğu vasfını üstlendiler. Türklerin bu mücadelesi de daha çok Kilikya bölgesinde yaşanmaktaydı. Bu gelişmeler Anazarba'nın Ortaçağ'da üstlenmiş olduğu rolü daha iyi görmemizi sağlamaktadır. Anazarba'nın çok fazla el değiştirmesi çok kültürlü bir yapıya bürünmesine de ortam hazırlamış oldu. Gelen her medeniyet Anazarba'da kendi izlerini bırakıp gitmişlerdi. Gerek mimarisi gerekse bastırılan paralarında

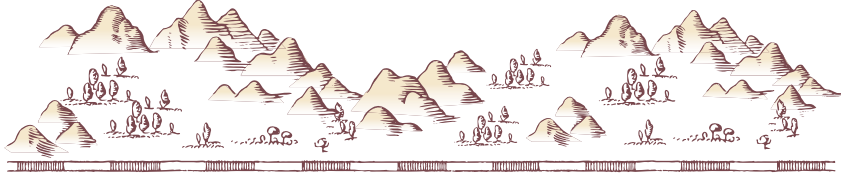
¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi AD., sedatbilinir@hotmail.com.

KAYNAKLAR

- Abû'l Farac 1987 Gregory Abû'l-Farac, Abû'l Farac Tarihi, I-II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara.
- Akkuş Yiğit 2011 Akkuş Yiğit Fatma, Memlûkler Döneminde Çukurova, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Anna Kommena 1996 Anna Kommena, Alexiad, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Anonim Süryani Kroniği 2019 Anonim Süryani Kroniği, I. ve II. Haçlı Seferleri, Çev. İlhan Aslan, Post Yayınevi, İstanbul.
- Anonim Vekayiname 2005 Anonim Vekayiname, I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul.
- Azîmî 2006 Azîmî, Azîmî Tarihi, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara.
- Belâzurî 2013 Belâzurî, Fütuhu'l Bûldân, Trc. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul.
- Buyruk 2014 Buyruk, H., "Gertrude Bell'den Günümüze Fotoğraflarla Anavarza", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Erzurum, Sayı 33, 176-215.
- Buyruk 2016 Buyruk, H., "Konumu, Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Ordu, Sayı, 6, 695-710.
- Buyruk 2018 Buyruk, H., "Anavarza Antik Kentinin Bizans Surları", Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Ordu, 299-311.
- Cahen 1940 Cahen, C., La Syrie du Nord A L'epoque des Croisades Et la Principaute Franque D'antioche, Librairie Orientaliste, Paul Geuthner, Paris.
- Çelik 2020 Çelik Mehmet Yusuf, Memlûkler Döneminde Antakya (1268-1516), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir.
- Erhan 2015 Erhan, F., "Özel Bir Koleksiyondan bir Grup Anazarbos Sikkesi", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt. 24, Sayı.1, Adana, (ss.303-320).
- Demirci 2016 Demirci Mustafa, " Abbasiler Döneminde Adana ve Çukurova'nın İskânı ve İslamlaştırılması", Tarihte Adana ve Çukurova, Cilt I, Editör: Yılmaz Kurt-M. Fatih Sansar, Akademisyen Kitabevi, Adana 2016, (ss. 309-324).
- Durukan 2016 Durukan Murat, "Anazarbus AEGEAI ve Tarsus Kentlerinin Ticaret Yollarıyla Bağlantısı", Tarihte Adana ve Çukurova, Cilt I, Editör: Yılmaz Kurt-M. Fatih Sansar, Akademisyen Kitabevi, Adana 2016, (ss. 127-135).
- Gorigos Senyörü Hetum 1946 Gorigos Senyörü Hetum, Vekayiname, çev. H.D.Andreasyan, İstanbul.
- Grigor 2012 Grigor Aknerli, Okçu Milleti Tarihi, 2. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Gough M. 1952 Gough, M., "Anazarbus", Anatolien Studies, Ankara, 85- 150.
- Gökhan-Çelik Gökhan-Çelik, İlyas-Mehmet Yusuf, "Harun Reşid ve Oğulları Döneminde Adana ve Çevresi (786-842)", Tarihte Adana ve Çukurova, Cilt I, Editör: Yılmaz Kurt-M. Fatih Sansar, Akademisyen Kitabevi, Adana 2016, (ss.325-352).
- Hançer 2016 Hançer, E., "Kilikya Ermeni Prenslığının İkinci Başkenti Anavarza", Adalya, Antalya, Sayı, 19, 281-312.
- Heinz Halm 1993 Heinz Halm, Tübingen Atlas des Vorderen Orientes (TAVO) der Universität Tübingen.
- Hellenkemper 1970 Hellenkemper, H., "Die Stadtmavren von Anazarbos "Ayn Zarba" Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, Sayı, 7, 71-79.
- Hellenkemper 1976 Hellenkemper, H., "Burgen Der Kreuzritterzeit i der Grafschft Edessa Undim Königreich Kleinarmenien, Bonn, 191-201.
- Honigmann 1970 Honigmann, E., Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, Trc. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Ioannes Kinnamos 2001 Ioannes Kinnamos, Historia, Çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara.
- İbn Bibî 1996 İbn Bibî, el-Evamirü'l Ala'iyye fi'l Umuru'l Ala'iyye, Cilt II, Haz. Mürsel Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- İbn Havkal 2017 İbn Havkal, Sûrat El-Arz, Trc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- İbn Havkal 1992 İbn Havkal, Kitabü Suretü'l-arz, Dâr Mektebetü'l-hayat, Beyrut.
- İbn Kalânisi 2015 İbn Kalânisi, Zeyl Târih-i Dimaşk, Çev. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Adîm 1988 İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, Cilt I, Dârü'l-Fikr, Neşr. Suhayl Zakkar, Beyrut.
- İbnü'l-Esir 1991 İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-târih, VIII, Bahar Yayınları, Çev. Ahmet Ağırakça, İstanbul.
- İstahri 2019 İstahri, Mesâlikü'l-Memâlik, Çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Koca 2015 Koca, S., Anadolu Beylikleri Tarihi, Berikan Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.
- Koca 2017 Koca, S., "Osmanlılardan Önce Çukurova'nın (Çukurâbâd) Siyasî Durumu", Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, Sayı, 2, 25-53.
- Koprman 1971 Koprman Kâzım Yaşar, el-Ayn'ın İkdu'l- Cumân'ında XV. Yüzyıla ait Anadolu Tarihi ile ilgili Kayıtlar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kudame İbn Cafer 2018 Kudame İbn Cafer, Kitabü'l Harac, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Lemerle 2013 Lemerle, P., Histoire de Byzance, Çev. Galip Üstün İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- Leo the Deacon 2005 Leo the Deacon, The History Leo the Deacon, Translated
- Merçil-Sevim 1995 Merçil-Sevim, E. A., Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK, Ankara.
- Minorsky 2008 Minorsky V., Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib, Çev. Abdullah Duman- Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Miskeveyh 2016 Miskeveyh, Tecâribü'l-Ümem, Trc. Kivameddin Burslan, TTK, Ankara.
- Molin 2001 Molin K. Unknown Crusader Castles, New York-London.
- Niketas Khoniates 1995 Niketas Khoniates, Historia, Çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara.
- Ostrogorsky 2011 Ostrogorsky, G., Bizans Devleti Tarihi, Çev. Fikret İşıltan 7. Baskı, TTK Ankara.
- Özaydın 2009 Özaydın, A., "Seyfüddele el-Hamdani" DİA, XXXVII, İstanbul, 35-36.
- Özbey- Saban 2019 Özbey- Saban, V. D., "Unesco Dünya Miras Listesine Doğru Anavarza Antik Kenti", İstanbul Üniversitesi Yayınevi, Art-Sanat Dergisi, İstanbul, Sayı, 11, 299-324.
- Ramsay 1960 Ramsay W. M., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Runciman I. 1989 Runciman S., Haçlı Seferleri Tarihi, I, Fikret İşıltan, TTK, 2. Baskı, Ankara.
- Shai Har-El 2019 Shai Har-El, Ortadoğu'da Hâkimiyet Mücadelesi, Osmanlı-Memlûk Savaşı 1485-1491, Çev. Gül Çağalı Güven, Alfa Tarih Yayınevi, İstanbul.
- Sibt İbnü'l Cevzi 2011 Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân'da Selçuklular*, Terc. Ali Sevim, TTK, Ankara.
- Simbat 1946 Simbat, Başkumandan Simbat Vekayinâmesi, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul.
- Solmaz 2002 Solmaz S., "Danişmendliler", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, VI, Ankara.
- Şahin-Altunkasa 2020 Şahin-Altunkasa Y.D., M.F., Antik Kentlerin Oluşum Kurgularının Analiz Edilmesinde Kullanılan Coğrafi, Sosyo-Kültürel ve Tarihsel Belirleyiciler: Anavarza Örneği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Adana, Cilt 29, Sayı, 1, 68-83.
- Taberî 1985 Taberî, Tarihu'l-Rusul ve'l Muluk, Trc. Franz Rosenthal State Universty of New York Press, XXX-VIII, New York.
- Turan 2011 Turan Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Yayınevi, 11. Baskı, İstanbul.
- Umar 1993 Umar B., Türkiyedeki Tarihsel Adlar, İstanbul.
- Urfalı Mateos 2000 Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara.
- Vahram 1946 Vahram, Vahram Vekayinamesi, (Kilikya Kralları Tarihi), çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul.
- Vardan Vartabet 1937 Vardan Vartabet, Türk Fütuhâtı Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul.
- Willermus Tyrensis 2016 Willermus Tyrensis, Historia Rerum in Portibus Transmarinis Gestarum, Çev. Ergin Ayan, Ötüken Yayınevi, İstanbul.

- Willermus Tyrensis 2018 Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, II, Çev. Ergin Ayan, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Yahyâ b. Said el-Antâkî 1990 Yahyâ b. Said el-Antâkî, *Tarihu'l-Antâkî*, Neşr. Ömer Abdullah Tedmuri, Lübnan.
- Yâkut el-Hamevî 1977 Yâkut el-Hamevî, *Mu'cem el-Bûldân, Dâr-Sadr*, Byrut.
- Yinanç 2013 Yinanç M. H., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, TTK, Ankara.
- Yörükhan 2013 Yörükhan Y. Z., *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, Ötüken Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.



ANAVARZA'DAKİ ERMENİ DİNİ MİMARİSİ VE GELENEĞİN İZLERİ

ARMENIAN RELIGIOUS ARCHITECTURE IN ANAVARZA AND TRACES OF TRADITION

Fahriye BAYRAM¹

In Anavarza, which was captured by the Rupenians Toros I in 1104 and made the capital, existing three religious buildings remains which one is church and two are chapels. From these are the Toros I/Surp Zoravarts Church has a basilical plan with three naves, the Anonymous Chapel has a single nave, and the Parapet Chapel is probably only has an apse and bema section.

In these structures belonging to the Armenian Rupenians who migrated Kilikia from Kars and Van region, which have a rooted legacy of architecture, some features have been observed to be traditional inheritance from the immigrant areas such as the walls consist of an inner and an outer facing of finely carved blocks with narrow layers and cutting of the corners of the stones by notches and clamping each other; placing of the door on the south facade and making more flashy; existing of the exterior of the east wall two niches; filling of the lintel of the windows with carved scallop shell and presence of the north and south walls of the apse low niches.

Adana'nın Kozan ilçesinde, Dilekkaya köyünde yer alan Anavarza Kalesi'nde biri kilise, ikisi de şapel olmak üzere Ermeni Rupenyanlardan kalma üç dini yapı kısmen sağlam durumda günümüze ulaşmıştır.

Ermenilerin Kilikya'daki varlığı Büyük olarak vasıflandırılan II. Tigran'ın (M.Ö. 95-55) Zarehavanyan kralı Artanes'i öldürerek ikili yönetime son verdiği ve Ermeni birliğini sağladığı döneme kadar uzanmaktadır². Tigran, ülkenin sınırlarını Kura'dan Kaspian (Hazar) Denizi'ne, Arabistan'dan Filistin'e, Ekbatana'dan Kilikya Taurus'a ve Akdeniz kıyılarına kadar ulaştırmıştır³. Tigran, kendi adına kurduğu Tigranokert'i canlandırmak amacıyla ele geçirdiği bölgeden halkları buraya transfer etmiş, bunların arasında Kilikya bölgesindeki Soloi'den Grek kolonistleri de yer almıştır⁴. Ancak bu süreç uzun sürmemiş, Pompeus'a yenilen

¹ Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Arkeoloji AD., Arkeoloji Bölümü

² Araveltsi, 1989, 149; Chahin, 1987, 226; Grousset, 2005, 82; Bournoutian, 2011, 37.

³ Grousset, 2005, 84; Bournoutian, 2011, 31.

⁴ Strabo, 1961, XI/14, 15, 339; Reinach, 1890, 346; Manandian, 1965, 58-59; Grousset, 2005, 86; Bournoutian, 2011, 40.

tadır. Tevrat'ın İşaya (6: 1-2, 8), Hezekiel (1: 4-28) ve Daniel (7: 9-10), İncil'in Esinlenme (4: 1-11) bölümünden kaynaklanan sahnede, genellikle bir mandorlanın içerisinde tahtta oturan İsa yer alır, İsa'nın tahtı, ellerinde İncil tutan ve bedenlerinin üst yarısı gösterilen apokalipsin kartal, aslan, boğa ve melek şeklindeki dört yaratığı ile sembolize eden İncil yazarları tarafından taşınır, tahtın iki yanında seraphimler, kerubimler ve yanan tekerlekler bulunur. Meleklerin, havarilerin, peygamberlerin ve diğer kişilerin de zaman zaman eklendiği sahne 9.-10. yüzyıldan itibaren popülerlik kazanmış, başta Kapadokya olmak üzere tüm Bizans dünyasında ve Kafkaslarda apsis yarım kubbesinin vaz geçilmez unsuru halini almıştır⁶⁷. Toros Kilisesi'nde de sanatçı tercihin bu yönde kullanılmıştır.

Kornisteki lotusların kollarının birleşerek yürek motifi biçiminde çerçeve oluşturduğu ve bu çerçevelerin içine palmet motiflerinin oturtulduğu bezeme, yine Ermeni mimarisinde oldukça fazla uygulanan bir bezeme tarzıdır ve güzel bir örneği Ani Tigran Honents Kilisesi'nin kuzey cephesindeki kabartmalarda görülmektedir (Fig. 15).

Kısaca özetlemek gerekirse, Anavarza'da Rupenyanlar döneminden kalma bu yapılarda, Strzygowski'nin de belirttiği gibi, Ermeni geleneklerinin devam ettirilmesinin yanı sıra Kilikya mimarisinin özellikleri de izlenmektedir⁶⁸.

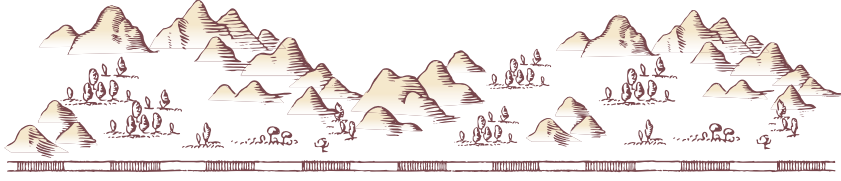
KAYNAKLAR

- | | |
|--------------------------|--|
| Anili Samuel, 1899 | Anili Samuel, <i>Sissouan ou L'Armeono-Cilicie, Description Geographique at Historique</i> , Venis-S. Lazare. |
| Anili Samuel, 1869 | Anili Samuel, "Extrait de La Chronographie de Samuel D'Ani", in <i>Recueil des Historiens des Croisades. Documents Arméniens</i> , Tome Premier, Paris. |
| Araveltsi, 1989 | Vardan Areveltsi, "The Historical Compilation Vardan Arewelc'i", (Trans: R. W. Thomson), <i>Dumbarton Oaks Papers</i> , Vol. 43, pp. 125-226. |
| Armania, 2010 | J. Armenia, <i>Armenian Kilikia, XII-XIV Century: Dawn, Splendor and Twilight of a Christian Kingdom in the Near East During the Crusades</i> , CreateSpace Independent Publishing Platform. |
| Bayram, 2005 | F. Bayram, <i>Artvinde'ki Gürcü Manastırlarının Mimarisi</i> , İstanbul. |
| Bell, 1906 | G. L. Bell, "Notes on a Journey Through Cilicia and Lycaonia", <i>Revue Archéologique, Quatrième Série</i> , T. 7 (Janvier-Juin), 1-29. |
| Boase, 1978 | T. S. R. Boase, "Gazetteer", in <i>The Cilician Kingdom of Armenia</i> (Ed. T. S. R. Boase), Edinburg-London, 145-185. |
| Bournoutian, 2011 | G. A. Bournoutian, <i>Ermeni Tarihi, Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış</i> , (Çev. E. Abaloğlu-O. Kılıçdağı), İstanbul. |
| Brosset, 1876 | M. Brosset, <i>Collection D'historiens Armeniens</i> , II, S.-Petersbourg. |
| Carr, 1991 | A. W. Carr, "Majestas Domini", <i>The Oxford Dictionary of Byzantium</i> , II, New York-Oxford, 1269-1270. |
| Chahin, 1987 | M. Chahin, <i>The Kingdom of Armenia</i> , New York. |
| Chamichian, 1827 | Father Michael Chamichian, <i>History of Armenia</i> , II, (Trans. J. Avdall), Calcuta. |
| Davis, 1879 | E. J. Davis, <i>Life in Asiatic Turkey. A Journal of Travel in Cilicia (Pedias and Trachea), Isauria, and Parts of Lycaonia And Cappadocia</i> , London. |
| Der Nersessian, 1962 | S. Der Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia", in <i>A History of the Crusades</i> , vol. II, (Ed. Kenneth M. Setton), Philadelphia: University of Pennsylvania Press. |
| Donabedian-Thierry, 1987 | P. Donabedian-J. M. Thierry, <i>Les Arts Armeniens</i> , Paris. |
| Edwards, 1982 | R. W. Edwards, "Ecclesiastical Architecture in the Fortifications of Armenian Cilicia", <i>Dumbarton Oaks Papers</i> , Vol. 36, 155-176. |

⁶⁷ Carr, 1991, 1269-1270.

⁶⁸ Strzygowski, 1918, 740-741.

- Edwards, 1983 R. W. Edwards, "Ecclesiastical Architecture in the Fortifications of Armenian Cilicia: Second Report", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 37, 123-146.
- Gough, 1952 M. Gough, "Anazarbus", *Anatolian Studies*, Vol. 2, 85-150.
- Greenwood, 2004 T. Greenwood, "A Corpus of Early Medieval Armenian Inscriptions", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 58, 27-91
- Grigoryan, 2005 A. H. Grigoryan, *Ermeni Mimarisinde Sembolik Düşünce*, Yerevan.
- Ա. Հ. Գրիգորյան, Խորհրդանշանային մտածողությունը հայկական ճարտարապետության մեջ, Երևան.
- Grousset, 2005 R. Grousset, *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi* (Çev. S. Dolanoğlu), İstanbul.
- Hançer, 2016 E. Hançer, "Kilikya Ermeni Prensliği'nin İkinci Başkenti Anavarza", *Adalya*, XIX, 283-314.
- Hill, 1996 S. Hill, *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*, Great Britain.
- Khalpakhchian, 1961 H. Kh. Khalpakhchian, "Kilikya'daki Ermeni Krallığı'nın Mimarlığı", *Etchmiadzin* XI, 45-59 (Ermenice).
- Խալփախչյան, Հ. Խ. Կիլիկիայի հայկական թագավորության ճարտարապետությունը. Էջմիածին. Պաշտոնական ամսագիր Հայրապետական Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի, ԺԸ (ԺԱ). pp. 44-59.
- King, 1937 E. H. King, "A journey through Armenian Cilicia", *Journal of The Royal Central Asian Society*, 24(2), 234-246.
- Langlois, 1854 M. V. Langlois, *Rapport sur L'exploration Archeologique de La Cilicie et de La Petite-Armenie, Pendant Les Annees 1852-1853*, Paris.
- Langlois, 1861 M. V. Langlois, *Voyage dans La Cilicie et dans Le Montagnes du Taurus*, Paris.
- Manandian, 1965 H. A. Manandian, *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, (Trans. N. G. Garsoian), Lisbon.
- Maranci, 2018 C. Maranci, "The Great Outdoors: Liturgical Encounters with the Early Medieval Armenian Church", in Ed. B. Pentcheva, *Aural Architecture in Byzantium: Music, Acoustics, and Ritual*, New York, 1-27.
- Reinach, 1890 T. Reinach, *Mithridate Eupator, Roi de Pont*, Paris.
- Strabo, 1961 Strabo, *Geography*, Vol. 5 (Translation: H. L. Jones), London.
- Strzygowski, 1918 J. Strzygowski, *Die Baukunst der Armenier und Europe*, Wien.
- Texier, 1862 C. Texier, *Asie Mineure, Description Geographique, Historique et Archeologique*, Paris.
- Urfalı Mateos, 2000 *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papa Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. H. D. Andreasyan), Ankara.



KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI'NDA SOSYOKÜLTÜREL YAŞAM VE BAŞKENT ANAVARZA'DA KÜLTÜREL MİRASIN İZLERİ

THE SOCIO-CULTURAL LIFE IN THE ARMENIAN CILICIAN KINGDOM AND THE TRACES OF CULTURAL HERITAGE IN THE CAPITAL ANAVARZA

Elmon HANÇER¹

ÖZET

Kilikya Ermeni Devleti, Ermeni Halkı'nın tarihinde sosyopolitik olduğu kadar, kültür tarihi açısından da önemli bir yer tutmaktadır. Bu makalede Ermeniler'in anayurtlarının dışında 300 yıl boyunca Kilikya'da oluşturdukları sosyokültürel yaşama dair bilgiler verilerek, yaklaşık yüz yıl prensliğin başkenti olan Anavarza kentinde, özellikle Anavarza Kalesi'nde bıraktıkları kültürel mirasın izlerine değinilecektir.

Ermeni prens ve kralları, kurdukları yeni devleti güçlendirmek için Orta Çağ'ın politik koşullarında ilk defa Batılılar'la ve Moğollar'la yakın bir ilişki içine girmişlerdir. Kral I. Levon döneminde Batıyla kurulan karşılıklı ilişkiler ivme kazanmış, Latinler'le hanedanlar arası yapılan evliliklerle ilişkiler daha da yakınlaşmıştır. Böylece Batılı yaşam biçimi ve Fransızca, Kilikya sarayının gündelik hayatına girmiştir. Kral I. Levon'un Venedik ve Cenevizliler'le başlattığı ticari ilişkiler, Çin'den İtalya'ya kadar giden büyük bir dış ticaret hacmine ulaşarak, ülkenin kalkınmasında büyük bir rol oynamıştır.

Kilikya Bölgesi'nin kalelerle tahkim edilmiş coğrafi yapısı, Kilikya Ermeni Devleti'nin sosyopolitik ve ticari başarısının getirdiği olanaklar bilimde, medeni hukukta, dinsel, kültürel ve sanatsal alanlardaki gelişimine farklı bir boyut kazandırmıştır. Kraliyet ve katolikosluğun himayesi, Kilikya'da yüksek düzeyde bir kültürün yaratılmasında en büyük etken olmuştur. Geleneksel Ermeni sanatlarından biri olan minyatürlü el yazmacılığı Kilikya topraklarında da gelişme göstermiş, Sis, Trazarg, Hromgla (Rumkale) ve daha birçok manastırda yoğun bir şekilde yürütülen minyatürlü el yazmacılığı 13. yüzyıl ortalarında özellikle sanatçı Toros Roslin ile zirveye çıkmıştır. Kral I. Levon'la başlayan yükselme döneminde, İtalyan tüccarlarla yapılan ticaret anlaşmaları, Orta Çağ Kilikyası'nın liman şehri Ayas, Çin'den Avrupa'ya uzanan uluslararası ticaret ağının en canlı merkezi haline getirmiştir.

¹ Dr., Sanat Tarihçisi, elmonhancer@gmail.com

Bu çalışma, NO. XIX / 2016 tarihli Adalya'da yayınlanan makalenin genişletilmiş, güncellenmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir. Bk.: Hançer 2016, 281-312.

KAYNAKLAR

- Abu'l-Farac 1999 Abu'l Farac Tarihi, (çev. Ö. Rıza Doğrul), I, Ankara.
- Akşit 1985 Akşit, O., Roma İmparatorluk Tarihi (M. Ö. 27-M. S. 395), İstanbul.
- Akurgal 1990 Akurgal, E., Anadolu Uygarlıkları, İstanbul.
- Aleksanyan 2016 Aleksanyan, D., "Michnataryan Vankere 'Mayrakaghak' Gochelu Hartsı Shurch" (Orta Çağ Manastırlarının 'Başkent' Olarak Adlandırılması Sorununa Dair", Echmiadzin, V, Echmiadzin, 107-111.
- Alishan 1885 Alishan, Gh., Sisuan (Sis), Venedik.
- Anonim 1973 Guide-Atlas DENOEL, Voyages et civilisations de la Turquie, France.
- Azarian 1964 Azarian, L., Giligyan Manrangarchutyune 12ê-13ê Tarer (12.-13. Yüzyıllarda Kilikya Minyatürcülüğü), Yerevan.
- Bell 1906 G. L. Bell, "Notes on a Journey through Cilicia and Lycaonia", R vue Archéologique, VI, 1-29.
- Boase 1978 T. S. R. Boase, The Cilician Kingdom of Armenia, London.
- Bozoyan 2008 Bozoyan, A., "Armenian Political Revival in Cilicia", Armenian Cilicia, bk.: R. G. Hovhannisian – S. Payaslian (ed.), UCLA, California, 67-78.
- Bournoutian 2016 Bournoutian, G., Ermeni Tarihi, Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış, (çev. E. Abadoğlu - Kılıçdağı), İstanbul.
- Buyruk 2016 Buyruk, H., "Tarihi Kervan Yolları Kavşağında Bir Kent: Misis" OD SOB AD, 6 (15), Ordu, 236- 244.
- Buyruk 2016 Buyruk, H., "Konumu Ge mişı ve Kimliğı ile Anavarza", OD SOB AD, 6 (3), Ordu, 695-710.
- Buyruk 2019 Buyruk, H., Adana Kalelerindeki Dini Yapılar, Ankara.
- Coulie 2008 Coulie, B., "Manuscripts and Libraries: Scriptorial Activity in Cilicia", bk.: R. G. Hovhannisian – S. Payaslian (ed.), Armenian Cilicia, UCLA, California, 261-274.
- D d yan 2008 Dédéyan, G., "The Founding and Coalescence of the Rubenian Principality, 1073- 1129", R. G. Hovhannisian – S. Payaslian (ed.), Armenian Cilicia, 79-92. UCLA, California.
- Dédéyan 2015 Dédéyan, G. (der.), Ermeni Halkının Tarihi, (çev. Ş le  iltaş), İstanbul.
- Der Nersessian 1973 Der Nersessian, S., "The Kingdom of Cilician Armenia", Byzantine and Armenian Studies I, 329-352.
- Der Nersessian 1978 Der Nersessian, S., Armenian Art, London.
- Der Nersessian 1993 Der Nersessian, S., Miniature Painting in the Armenian Kingdom of Cilicia from the Twelfth to the Fourteenth Century, I, Washington, D.C.
- Edwards 1982 R. W. Edwards, "Ecclesiastical Architecture in the Fortifications of Armenian Cilicia", DOP 36, 1982, 155-176.
- Edwards 1983 R. W. Edwards, "Ecclesiastical Architecture in the Fortifications of Armenian Cilicia", DOP 37, 1983, 124-146.
- Edwards 1987 Edwards, R. W., The Fortifications of Armenian Cilicia, DOP 23.
- Edwards 2008 Edwards, R. W., "The Role of Military Architecture in Medieval Cilicia: The Triumph of a Non-Urban Strategy", R. Hovhannisian – S. Payaslian (ed.), Armenian Cilicia, UCLA, 153-244.
- Eprigyan 1903-1905 Eprigyan, H.S., Badgerazart Pnashkharhig Pararan (Resimli Coğrafiya S zl ğ ), 2 C., Venedik.
- Evans 1999 Evans, H.C., "Imperial Aspirations: Armenian Cilicia and Byzantium in the Thirteenth Century", Eastern Approaches to Byzantium (yay. haz. A. Eastmond, USA, 243-253.
- Freely 2008 Freely, J., Türkiye Uygarlıkları Rehberi 4- Akdeniz Kıyıları, (çev.T. Birkan, G. Koca, A. Bi en), YKY, İstanbul.
- Ghazaryan 2007 Ghazaryan, V., "Giligyan Manrangarchutyune" (Kilikya Minyatürü), Surp Hayasdan (Armenia Sacra / Kutsal Ermenistan), Yerevan, 326-352.
- Gough 1952 Gough, M. R., "Anazarbos", AnatSt., Ankara, 85-150.
- Grigoryan 2017 Grigoryan, S., The Location of Drazark, Burial Place of The Kings and Queens of Armenia and of the "Blessed Rubenians", Hantes Amsorya (Erm. Süreli Yayın), Wien, I-XII, 61-84.
- Halfter 2008 P. Halfter, "Papacy, Catholicosate, and the Kingdom of Cilician Armenia", bk.: R. G. Hovhannisian – S. Payaslian (ed.), Armenian Cilicia, UCLA, California, 111-129.
- Hançer 2016 Hançer, E., "Kilikya Ermeni Prensl ğ nin İkinci Başkenti Anavarza" Adalya, XIX, 281-312.
- Hançer 2010 Hançer, E., "On İkinci ve On    nc  Yüzyıllarda Kilikya Ermeni Minyatürü Bağlamında Bizans ve Komşu Kültürlerle İlişkiler", I Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu- Bildiriler, İstanbul, 89-113.
- Harutyunyan 1992 Harutyunyan, V., Haygagan Djardarabedutyun Badmutyun (Ermeni Mimarisinin Tarihi), Yerevan.
- Hewsen 2008 R. H. Hewsen, "Armenia Maritima: The Historical Geography of Cilicia", R. G. Hovhannisian – S. Payaslian (ed.), Armenian Cilicia, UCLA, California, 27-66.
- Hovhannesian 1989 Hovhannesian, M., Haygagan Giligyo Pertern u Pertakaghaknere (Châteaux et Places-Fortes de la Cilicie Arm nienne/Ermeni Kilikya Kaleleri ve Kale-kentleri), Venedik.

- İnciciyan 1806 İnciciyan, Ğ., Ashkharhakrutyun, Nor Hayasdan (Coğrafya, Yeni Ermenistan), Venedik.
- Jacoby 2014 Jacoby, D., "The Economy of the Armenian Kingdom of Cilicia: Some Neglected and Overlooked Aspects", *La Méditerranée des Arméniens XIIe – XVe siècle*, (ed., C. Mutaflan), Geuthner, Paris, 261-291.
- Karaaslan 1997 Karaaslan, N. Ü., "Hamdaniler", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* XV, İstanbul, 446-447.
- Kévorkian – Paboudjian 2012 Kévorkian, R.H.– Paboudjian P.B., 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler. (çev.M. Saris), İstanbul.
- Khalpakhchian 1961 Khalpakhchian, H. Kh., "Giligyayi Haygagan Takavorutyan Djardarabedutyune" (Kilikya'daki Ermeni Krallığının Mimarlığı), XI, Echmiadzin 45-59.
- Khalpakhchian 1979 Khalpakhchian, H. Kh., "Giligya" (Kilikya), Haygagan Sovedagan Hanrakidaran (Sovyet Ermeni Ansiklopedisi), V, Yerevan, 406-428.
- Kozan 2016 www.kozan.bel.tr/?/tarihi-degerler (erişim tarihi:1.1.2016).
- Kouymjian 1986 Kouymjian, D., "Chinese Elements in Armenian Miniature Painting in the Mongol Period", *Armenian Studies In Memoriam Haig Berbérian*, Calouste Gulbenkian Foundation, Lisbon, 415-468.
- Kütük 2008 Kütük, A., "Anavarza Rehberi", Kozan Sevdası, IV, Kozan, 10-58.
- Langlois 1854 Langlois, V., *Inscriptions grecques, romaines, byzantines et arméniennes de la Cilicie*, Paris.
- Langlois 1861 V. Langlois, *Voyages dans la Cilicie et dans les Montagnes du Taurus exécuté pendant les années 1852-1853*, Paris.
- Matoda 2012 Matoda, C., "Some Considerations on the Armenian Lapidary Lexicon at Anavarza", *Review of Social Sciences of Academy of Sciences of the Armenia (Ermenice)* 1 (633), 261-266.
- Morgan 1947 Morgan, J. De, Hay Joghovurti Badmutyune (Histoire du peuple Arménien- Erm. çev., Yergaynyan, S.,) Boston.
- Mutaflan 1993 Mutaflan, C., *Le Royaume Arménien de Cilicie XII^e-XIV^e siècle*, Paris.
- Mutaflan 2001 Mutaflan, C., *Giligyan Gaysrutyunneri Khachmerugum (La Cilicie Au Carrefour Des Empires- Erm. çev., Shahumyan, A.), Yerevan.*
- Ormanyan 1913 Ormanyan, M., Hayots Yegeghetsi (Ermeni Kilisesi), İstanbul.
- Ostrogorsky 1991 Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. F. Işıltan), Ankara.
- Pakhshyan 2009 Pakhshyan, M., Hayots BaHaygagan Bashdamunkayin Vayrer (Ermeni İbadet yerleri), Yerevan.
- Petrosian 2007 Ter Petrossian, L., Khachagirner yev Hayer (Haçlılar ve Ermeniler), II, Yerevan.
- Sahagyan 2007 Sahagyan, S., "Giligyayi Haygagan Bedutyune, XI-XIV tarer" (Kilikya Ermeni Devleti, XI.-XIV. Yüzyıllar), *Surp Hayasdan (Amenia Sacra/Kutsal Ermenistan)*, Yerevan, 315-321.
- Sayar 2008 Sayar, M., "Anazarbos Zirvedeki Başkent", Kozan Sevdası, IV, Kozan, 2-9.
- Shakhgyan 2007 Shakhgyan, K., "Giligyan Hayasdanı Djardarabedutyune" (Kilikya Ermenistanı'nın Mimarisi), *Surp Hayasdan (Amenia Sacra/Kutsal Ermenistan)*, Yerevan, 322.
- Strabon 1993. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XII-XIV)*, İstanbul
- Strzygowski 1918 Strzygowski, J., *Die Baukunst der Armenier und Europa*, II, Wien.
- Texier 1862 Texier, C., *L'Univers, histoire et description de tous les peuples, Asie Mineur*, Paris.
- Urfalı Mateos 1987 Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme² (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli 1136-1161*, (çev. H. Der Andre- asyan), Ankara.
- Vardanyan 2008 Vardanyan, S., "The Medical Heritage of Cilician Armenia", bk.: R. G. Hovhannisian – S. Payaslian (ed.), *Armenian Cilicia*, UCLA, California, 275-296.
- Vosgiyan 1957 Vosgiyan, H. H., *Giligyayi Vankere (Kilikya Manastırları)*, Viyana.
- Von Oldenburg 2000 Von Oldenburg, W., *Filistin ve Küçük Asya'ya Seyahat* (çev. M. Ersan), İzmir.
- Yarman 2001 Yarman, A., *Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgıç Hastanesi Tarihi*, İstanbul.
- Güneş Tutulması 2020 https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_solar_eclipses_in_the_12th_century (erişim tarihi 18.07.2020)

KISALTMALAR

dn. dip not

vd. ve devamı

age. adı geçen eser

bk. bakınız

ed. editör

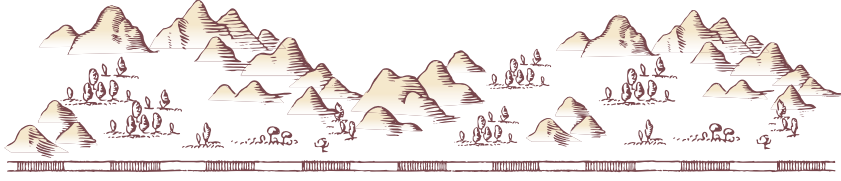
C. cilt

Erm. Ermenice

YKY Yapı Kredi Yayınları

KMKD Kültürel Mirası Koruma Derneği

OÜSOBİAD Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi



KİLİKYA ERMENİ DEVLETİ VE PRENSLİK BAŞKENTİ ANAVARZA

THE ARMENIAN STATE OF CILICIA AND THE CAPITAL OF THE PRINCIPALITY: ANAVARZA

Elmon HANÇER^{*1}

ÖZET

Bu makalede, Kilikya bölgesinde 1080-1375 yılları arasında önce bir prenslik veya baronluk, sonra da bir krallık olarak yaşamış olan Kilikya Ermeni Devleti'nin tarihine kısaca değinilecektir. Anadolu'nun yerleşik kadim halklarından biri olan ve Anadolu'nun kültür potasında önemli bir yer tutan Ermeniler'in Kilikya'daki varlığı, somut olarak Kral II. Dikran (M.Ö. 95-55) dönemine dayanmaktadır.

İlk Çağ'da Roma İmparatorluğu'nun vasalı olan Ermenistan, M.S. 384-387'de Pers/Sasani ve Doğu Roma İmparatorlukları arasında parçalanmış, 654'ten 880'lere kadar Arap yönetiminde kalmıştır. Bu dönemde, Ermeni hanedan mensupları ve ileri gelenler topluluklar halinde Bizans topraklarına, Eski Çağ'daki Küçük Ermenistan bölgesine; Doğu Kapadokya'dan Kayseri'ye uzanan bu geniş bölgeye ve Fırat'ın batı kıyısına göç etmişlerdir. Bizans imparatorları, 10. yüzyılın ikinci yarısında Kilikya bölgesini Araplar'dan geri almışlar, tampon bir bölge oluşturmak niyetiyle Ermeniler'i buraya yönlendirmişlerdir. Arap hâkimiyetinin zayıfladığı süreçte 9. yüzyılın ikinci yarısında Van Gölü çevresinde Vasburagan ve Şirag bölgesinde kraliyet merkezi Ani olan Pakraduni, daha sonra Kars ve çevresinde Pakraduni soylu Vanant adlı Ermeni Krallıkları kurulmuştur. Fakat Bizans İmparatorluğu'nun yürüttüğü, Doğuyu ilhak etme politikası sonucunda bu krallıklar ortadan kalkmış ve yine bir hanedan göçü başlamıştır. Ermeni hanedanları, maiyetleri ve soyluları, kraliyet toprakları karşılığında Bizans tarafından kendilerine verilen Kapadokya bölgesinde Sivas ve Kayseri dolaylarına yerleşmişlerdir.

Bu dönemde Selçuklu Türkleri ve Türkmenler yeni bir yurt edinmek üzere Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlamışlar, önce Van/Vasburagan üzerinden Ermeni topraklarına girmişlerdir (1018-1048). Alparslan 1064'te Bizans'ın elinde bulunan Ani'yi ele geçirmiş, 1071'de yapılan Malazgirt Savaşı'nda Bizans imparatorunu yenilgiye uğratmıştır. Böylece, hâlâ Ermeniler'in yaşamakta olduğu Büyük Ermenistan

¹ Dr., Sanat Tarihçisi, elmonhancer@gmail.com

^{*}Bu çalışma, NO. XIX / 2016 tarihli Adalya'da yayınlanan makaleye dayanmaktadır. Makalenin genişletilmiş, güncellenmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir. Bk.: Hançer 2016, 281-312.

Korykos ve dağlık ve ovalık Kilikya'nın denize açılan kapısı Ayas, Marco Polo'nun da tanıklık ettiği gibi Çin'den getirilen ürünlerin İtalya'ya sevkiyatının yapıldığı yoğun bir ticaret merkezi haline gelmiştir⁹⁹. Venedik ve Ceneviz ticaret kolonilerine çeşitli imtiyazlar tanınarak ticaret yaşamı geliştirilmiş, bu bağlamda Misis önemli bir konuma gelmiştir¹⁰⁰. Uluslararası ticaretin yapıldığı iyi korunmuş limanlar ve ticaret yolları üzerinde konumlanmış olan kaleler Kilikya Ermeni Devleti'nin ekonomik refahı ve güvenliği açısından çok önemli bir rol oynamıştır¹⁰¹.

14. yüzyıl başlarında, zaman zaman aralarında dostluk ilişkilerinin de kurulduğu komşu iki devletten, önce Anadolu Selçuklu Sultanlığı yıkılmıştır. Memlûkler ve Türkmenler'in uzun soluklu saldırıları sonucunda Kilikya Ermeni Krallığı'nın 300 yıllık siyasi varlığı 1375'te ortadan kalkmış, Ermeni halkının göç dönemi yeniden başlamıştır¹⁰². Anadolu 1400'de Timurlenk'in eline geçmiş, yüz yıl sonra Kilikya Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir¹⁰³. Yarım yüzyıl boyunca Kilikya dağlarına çekilen bazı Ermeni prensleri bağımsızlıklarını korumuş, daha sonra Hacın/Saimbeyli, Maraş, Tomarza ve Zeytun'da yaşamaya devam etmişlerdir. Kilikyalı Ermeni soyluları süreç içinde Bizans topraklarına, Ermenistan ve Gürcistan'a dağılmışlar, Ermeni tüccarlar ise Fransa, Hollanda, İtalya ve Polonya'ya göç etmişlerdir. Eski başkent Sis'teki (Kozan) katolikosluk makamı 1441'de Echmiadzin Katolikosluk merkezine nakledilmişse de Sis'teki Kilikya Katolikosluğu 1920'ye kadar Kozan'daki manevi varlığını sürdürmüştür.

Kilikya Ermeni Krallığı Dönemi, uluslararası bağlamda sosyopolitik ve kültürel açıdan Ermeni halkının Orta Çağ'da yaşadığı en parlak dönemlerinden biri olmuştur.

KAYNAKLAR

- | | |
|-------------------|---|
| Acaryan 2002 | Acaryan, H. "Giligya", Hay Kaghtaganutyun Badmutyun (The History of Armenian Diaspora), Yerevan, 349-384. |
| Akşit 1985 | Akşit, O. Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö. 27-M.S. 395), İstanbul. |
| Akurgal 1990 | Akurgal, E. Anadolu Uygarlıkları, İstanbul. |
| Alishan 1885 | Alishan, Gh., Sisuan (Sis), Venedik. |
| Alishan 1901-1902 | Alishan, Gh., Hayabadum (Ermeni Tarihi), I-III, Venedik. |
| Altun 1988 | Altun, A. Orta Çağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet, İstanbul. |
| Anonim 1995 | "Giligyan Hayasdan" (Kilikya Ermenistanı), Hamarod Haygagan Hanrakidaran (Kısa Ermeni Ansiklopedisi), 2, Yerevan, 671-689. |
| Aslanapa 1984 | Aslanapa, O., Türk Sanatı I-II, İstanbul. |
| Bell 1906 | Bell, G. L., "Notes on a Journey through Cilicia and Lycaonia", <i>Révue Archéologique</i> , VII, Paris, 1-29. |
| Boase 1978 | Boase, T. S. R., The Cilician Kingdom of Armenia, London. |
| Bozoyan 2008 | Bozoyan, A., "Armenian Political Revival in Cilicia", <i>Armenian Cilicia</i> , R. G. Hovhannisian – S. Payaslian (ed.), California, 67-78. |
| Bournoutian 2016 | Bournoutian, G., Ermeni Tarihi, Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış, (çev. E. Abadoğlu – Kılıçdağı), İstanbul. |
| Buyruk 2016 | Buyruk, H., "Tarihi Kervan Yolları Kavşağında Bir Kent: Misis", <i>OÜSOBİAD</i> , Ordu, 236-244. |
| Cahen 2000 | Cahen, C., Osmanlılardan Önce Anadolu, İstanbul. |
| Chalandon 2005 | Chalandon, F., "Les Comnènes: Etudes sur l'empire byzantin aux XIe et XIIe siècles", <i>Khachagirner yev Hayere (Haçlılar ve Ermeniler)</i> , Ter Petrossian, L., (ed.), I, Yerevan, 143-191. |
| De Tyre 1982 | De Tyre, G., La Continuation Gulliaume de Tyre (1184-1197) (ed. M. De Morgan), Paris. |

⁹⁹ Alishan 1885, 356-360; Hovhannesyan 1989, 326-328.

¹⁰⁰ Buyruk 2016, 238.

¹⁰¹ Edwards 1987, 154-155

¹⁰² Hançer 2010, 89.

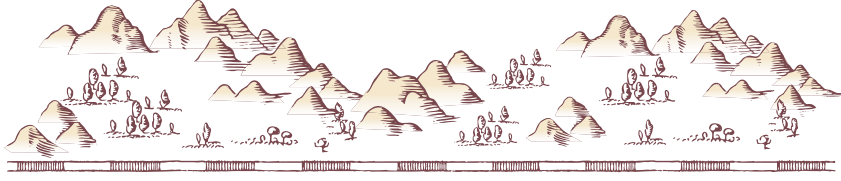
¹⁰³ Bournoutian 2016, 114; Dédéyan 2015, 305.

- Dédéyan 1982 Dédéyan, G., *Histoire des Arméniens*, Toulouse.
- Dédéyan 2008 Dédéyan, G., "The Founding and Coalescence of the Rubenian Principality, 1073- 1129", R. G. Hovhannisian – S. Payaslian (ed.), *Armenian Cilicia* (2008) 79-92. California.
- Dédéyan 2015 Dédéyan, G. (der.), *Ermeni Halkının Tarihi*, (çev. Şule Çiltaş), İstanbul.
- Der Nersessian 1947 Der Nersessian, S., *Armenia and the Byzantine Empire – A Brief Study of Armenian Art and Civilization*, Massachusetts.
- Der Nersessian 1969 Der Nersessian, S., "The Kingdom of Cilician Armenia", K. M. Setton (ed.), *A History of the Crusades II*, Philadelphia, 630-659.
- Der Nersessian 1973 Der Nersessian, S., "The Kingdom of Cilician Armenia", *Byzantine and Armenian Studies* 1, Louvain, 328-352.
- Der Nersessian 2005 Der Nersessian, S., "Kilikya Ermeni Krallığı", Haçlılar ve Ermeniler, I, L. Ter Petrossian, (ed.), (Erm.) Yerevan, 379-411.
- Edwards 1987 Edwards, R. W., *The Fortifications of Armenian Cilicia*, DOP 23.
- Edwards 2008 Edwards, R. W., "The Role of Military Architecture in Medieval Cilicia: The Triumph of a Non-Urban Strategy", R. Hovhannisian – S. Payaslian (ed.), *Armenian Cilicia*, California, 153-244.
- Ersan 2007 Ersan, M., *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara.
- Evans 1999 Evans, H. C., "Imperial Aspirations: Armenian Cilicia and Byzantium in the Thirteenth Century", (yay. haz. A. Eastmond.), *Eastern Approaches to Byzantium*, USA, 243-253.
- Galstyan 2005 Galstyan, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, İstanbul.
- Gordlevski 1988 Gordlevski, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaran), İstanbul.
- Gough 1952 M. R. Gough, "Anazarbos", *AnatSt.*, Ankara, 85-150.
- Grousset 2005 Grousset, R., *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, *Histoire de l'Arménie des origines à 1071*. (çev. S. Dolanoğlu), İstanbul.
- Grousset 2005 Grousset, R., "L'Empire du Levant: Histoire de la Question d'Orient", (Nouvelle edition revue), Kachagirner yev Hayer (Haçlılar ve Ermeniler), I, Ter Petrossian, L., (ed.), Yerevan, 329-360.
- Grousset 2005 Grousset, "Histoire des Croisades et du Royaume Franc de Jérusalem", I-II-III, Kachagirner yev Hayer (Haçlılar ve Ermeniler), I, Ter Petrossian, L., (ed.), Yerevan, 193-327.
- Halfter 2008 Halfter, P., "Papacy, Catholicosate, and the Kingdom of Cilician Armenia", bk.: R. G. Hovhannisian – S. Payaslian (ed.), *Armenian Cilicia*, California, 111-129.
- Hançer 2016 Hançer, E., *Kilikya Ermeni Prensliği'nin İkinci Başkenti Anavarza*, ADALYA, XIX, Antalya, 281-312.
- Hançer 2010 Hançer, E., "On İkinci ve On Üçüncü Yüzyıllarda Kilikya Ermeni Minyatürü Bağlamında Bizans ve Komşu Kültürlerle İlişkiler", I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu-Bildiriler, İstanbul, 89-113.
- Harutyunyan 1992 Harutyunyan, V., *Haygagan Djardarabedutyan Badmutyun* (Ermeni Mimarisinin Tarihi), Yerevan.
- Hewsen 2008 Hewsen, R. H., "Armenia Maritima: The Historical Geography of Cilicia", R. G. Hovhannisian – S. Payaslian (ed.), *Armenian Cilicia*, California, 27-66.
- Hovhannesian 1989 Hovhannesian, M., *Haygagan Giligyo Pertern u Pertakaghaknere* (Châteaux et Places-Fortes de la Cilicie Arménienne/Ermeni Kilikya Kaleleri ve Kale-kentleri), Venedik.
- Hovhannisian-Payaslian 2008 Hovhannisian, R. G. – S. Payaslian, "Armenian Cilicia", *Armenian Cilicia*, (Hovhannisian, R. G. – S. Payaslian-ed.), California, 1-26.
- İsganyan 1991 İsganyan, Hay- *Püzantagan Haraperutyunnere IV-VII Tarerum* (IV.-VII. Yüzyıllarda Ermeni-Bizans İlişkileri), Yerevan.
- Kalusdyan 1978 Kalusdyan, Sh., *Hamakrisdoneagan Surper* (Hristiyan Azizler), İstanbul.
- Karaaslan 1997 Karaaslan, N. Ü., "Hamdaniler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* XV, İstanbul, 446-447.
- Khalpakhchian 1961 Khalpakhchian, H. Kh., "Giligyayi Haygagan Takavorutyan Djardarabedutyune" (Kilikya'daki Ermeni Krallığının Mimarlığı), XI, Echmiadzin 45-59.
- Khalpakhchian 1979 Khalpakhchian, H. Kh., "Giligya" (Kilikya), *Haygagan Sovedagan Hanrakidaran* (Sovyet Ermeni Ansiklopedisi, V, Yerevan, 406-428.
- Kilikya Kutsal Makamı 2022 https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Kilikya_Kutsal_Makam%C4%B1 (erişim tarihi 25.01.2022).

- Kozan 2016 www.kozan.bel.tr/?/tarihi-degerler (erişim tarihi:01.01.2016).
- Kütük 2012 Kütük, A., “Manastırın Hikayesi”, Kozan Sevdası Dergisi IV, Kozan, 4-17.
- Manantyan 1972 Manantyan, H., Dikran Yergrorte yev Hrome (İkinci Dikran ve Roma), Yerevan.
- Matoda 2012 C. Matoda, “Some Considerations on the Armenian Lapidary Lexicon at Anavarza”, Review of Social Sciences of Academy of Sciences of the Armenia (Erm.) 1 (633), Yerevan, 261-266.
- Morgan 1947 Morgan, J. De, Hay Joghovurti Badmutyune (Histoire du peuple Arménien- Erm. çev.,Yergaynyan, S.,) Boston.
- Movsisyan 2017 Movsisyan, A., Hayasdani Badmutyune (Ermenistan Tarihi), YDÜ, Yerevan.
- Mutafian 1988 Mutafian, C., La Cilicie au carrefour des empires, II C., Paris.
- Mutafian 1993 Mutafian, C., Le Royaume Arménien de Cilicie XIIe-XIVe siècle, Paris.
- Mutafian 2001 Mutafian, C., Giligyan Gaysrutyunneri Khachmerugum (La Cilicie Au Carrefour Des Empires- Erm. çev., Shahumyan, A.), Yerevan.
- Mutafian 2012 Mutafian, C., L’Arménie du Levant XIe-XIVe siècle), I, Paris.
- Oğuz 2004 Oğuz, M., Anadolu’nun Fethi Türk Ermeni İlişkileri ve Kilise (1018-1923), İstanbul.
- Ormanyan 1913 Ormanyan, M., Hayots Yegeghetsi (Ermeni Kilisesi), İstanbul.
- Ostrogorsky 1991 Ostrogorsky, G., Bizans Devleti Tarihi, (çev. F. Işıltan.) Ankara.
- Pasdermadjian 1986 Pasdermadjian, H., Histoire de l’Arménie depuis les origines jusqu’au Traité de Lausanne, Paris.
- Payaslian 2007 Payaslian, S., The History of Armenia From The Origins to The Present, New York.
- Petrossian 2007 Ter Petrossian, L., Khachagirner yev Hayer (Haçlılar ve Ermeniler), II, Yerevan.
- Runciman 2005 Runciman, S., “A History of the Crusades, I-II-III, Khachagirner yev Hayer (Haçlılar ve Ermeniler), I, L. Ter Petrossian, (ed.), (Erm.çev.), Yerevan, 361-377.
- Seyfeli 2015 Seyfeli, C., Ermeni Kilise Merkezi Ecmiatzin, Konya.
- Sahagyan 2007 Sahagyan, S., “Giligyayi Haygagan Bedutyune, XI-XIV tarer” (Kilikya Ermeni Devleti, XI.-XIV. Yüzyıllar), Surp Hayasdan (Amenia Sacra/Kutsal Ermenistan), Yerevan, 315-321.
- Smpad 1973 The Armenian Chronicle of The Constable Smpad or of The “Royal Historian”, Byzantine and Armenian Studies 1, Louvain, 353-377.
- Strzygowski 1918 Strzygowski, J., Die Baukunst der Armenier und Europa II, Wien.
- Texier 1862 Texier, C., L’Univers, histoire et description de tous les peuples, Asie Mineur, Paris.
- Umar 1982-1984 Umar, B., Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi I-II, İstanbul.
- Umar 1993 Umar, B., Türkiye’deki Tarihsel Adlar, İstanbul.
- Urfalı Mateos 1987 Urfalı Mateos, Vekayi-Nâme2 (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli 1136-1161, (çev. H. Der Andreasyan), Ankara.
- Vosgiyan 1957 Vosgiyan, H. H., Giligyayi Vankere (Kilikya Manastırları), Viyana.
- Wallace – William 1999 Wallace, R. – W. Williams, Tarsuslu Paulus’un Üç Dünyası. (çev. Z. Z. İlkelen), İstanbul.

KISALTMALAR

dn. dip not
 vd. ve devamı
 age. adı geçen eser
 bk. bakınız
 ed. editör
 C. cilt
 Erm. Ermenice
 Y.D.Ü. Yerevan Devlet Üniversitesi,
 OÜSOBİAD Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi



YENİ BULGULAR IŞIĞINDA ANAZARBOS'DA ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARI

ARCHEOLOGY AND ART HISTORY RESEARCHES OF ANAZARBOS IN THE LIGHT OF NEW FINDINGS

F. Fatih GÜLŞEN¹Kazım TOSUN²

Oya ARSLAN TABAKOĞLU³, Nedim DERVİŞOĞLU⁴

Nalan YASTI⁵, Betül KİMİNSU⁶, Hazal GÜLŞEN⁷

ÖZET

Bu makale 2013 yılından günümüze kadar sürdürülen Anazarbos antik kenti kazı çalışmalarında elde edilen bilgilerin derlenmesiyle oluşturulmuştur. Anavarza'da bulunan ve günümüze kadar ulaşan mimari yapı kalıntıları içinde benzer ya da farklı dönemlere ait bir çok yapı tespit edilmiş olup bu yapılardan önemli olanları mimari özellikleri ve dönemsel özellikleriyle birlikte burada ele alınmıştır. Çalışmada yeni ortaya çıkartılan mimari yapılarda özetlenerek sunulmuştur.

ABSTRACT

This article has been created by compiling the information obtained from the excavations of the ancient city of Anazarbos, which has been carried out since 2013. Many structures belonging to similar or different periods have been identified among the architectural remains in Anazarbos that have survived to the present day, and the important ones of these structures are discussed here with their architectural features and periodical features. The newly discovered architectural structures are also summarized and presented in the study.

¹ Dr. Öğretim Üyesi F. Fatih Gülşen, Çukurova Üniversitesi, Balcalı Kampüsü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik arkeoloji Anabilim Dalı Başkanı ve Arkeoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü, 01 330 Sarıçam/Adana. E-Mail: fatihgulshen@gmail.com; fgulsen@cu.edu.tr

² Arkeolog Kazım Tosun, Emekli Adana Müze Müdürü

³ Arkeolog Oya Arslan Tabakoğlu, Emekli Adana Müze Müdürü. oyarsln@hotmail.com

⁴ Arkeolog Nedim Dervişoğlu, Eski Adana Müze Müdürü. nedim.dervisoglu@gmail.com

⁵ Arkeolog Nalan Yastı, Adana Müze Müdürü

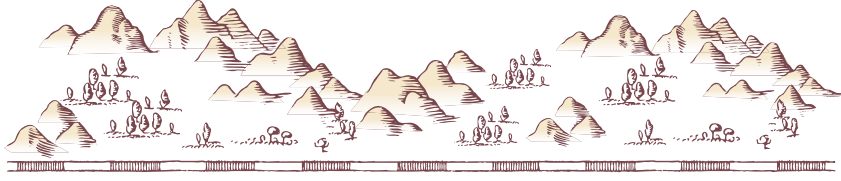
⁶ Mimar Betül Kiminsu, Adana Röleve Müdürü, Adana İl Kültür ve Turizm Müdür V.

⁷ Arkeolog Hazal Gülşen, Adana Büyükşehir Belediyesi, Koruma Uygulama ve Denetim Bürosu (KUDEB) Uzmanı

KAYNAKLAR

- Arslan, M. (2000). Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonundaki Anazarbus Sikkeleri. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 1, 57-70
- Bell, G.L. (1906). Notes on a journey through Cilicia and Lycaonia. *Revue Arche'ologique*, Quatrie' me Se'rie: 1-29.
- Busine 2015 Busine, A., *Religious Practices and Christianization of the Late Antique City (4th-7th cent.)*, Brill: Boston.
- Buyruk 2011 Buyruk, H., Sis'i (Kozan) Akdeniz'den Kapadokya'ya Bağlayan Kervan Yolu Kaleleri, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Buyruk 2014 Buyruk, H., "Gertrude Bell'den Günümüze Fotoğraflarla Anavarza", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 33, s. 176-215.
- Çamurdan 1973 Çamurdan A. C., *Kozan'ı Tanıyalım*, Önder Matbaası, Ankara.
- Deichmann 1975 Deichmann, F.W. "Die Spolien in der spätantiken Architektur", SBMünch 6: Münih.
- Erhan, F. (2015). Özel Bir Koleksiyondan Bir Grup Anazarbos Sikkesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (1): 303-320
- Finney 2017 Finney, P. C., *The Eerdmans encyclopedia of early Christian art and archaeology* (C. 1), William B. Eerdmans Publishing Company: Michigan.
- Frleey J (2008). Türkiye Uygarlıklar Rehberi 4/ Akdeniz Kıyıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gough 1952 Gough, M., "Anazarbus", *Anatolian Studies*, C.2, s. 85-150.
- Hill 1996 Hill, S. *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*, Variorum Aldershot: UK.
- Horster 2018 Horster, M. – Nicolaou, D. – Rogge, S., *Church Building in Cyprus (Fourth to Seventh Centuries)*, Waxmann: Münster.
- Molin 2001 Molin, K., *Unknown Crusader Castles*, s.135,137, New York, London.
- Özbey – Saban 2019 Özbey, V. – Saban, D., "Unesco Dünya Miras Listesi'ne Doğru Anavarza Antik Kenti", *Art-Sanat Dergisi*, S. 11, s. 299-324.
- Özonur –Çakan 2016 Özonur Y. – Çakan H., *Anavarza kalesi ve yakın Çevresinin Yüzey Florasının Araştırılması*. *Ç.Ü. Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi* Yıl:2016 Cilt:34-2, s.134
- Posamentir – Sayar 2006 Posamentir R. – Sayar, M. H., "Anazarbos – ein Zwischenbericht aus der Metropole des Ebenen Kilikien", *Istanbul Mitteilungen*, C. 56, s. 317-357.
- Posamentir 2006 Posamentir, R., "Kulturkontakt Als Impuls Architektonischer Innovation: Austausch und Inspiration in Anazarbos, Einer Vergessenen Grenzstadt Zwischen Ost und West", *Austausch und Inspiration: Kulturkontakt als Impuls Architektonischer Innovation*, C. 28, S. 30.4, s. 89-106.
- Posamentir 2008 Posamentir, R., "Ohne Mass und Ziel? Bemerkungen zur Säulenstrasse von Anazarbos im Ebenen Kilikien", *Euergetes* (Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı), C. 2, Delemen, İ v.d. (ed.). Koç Üniversitesi Suna – İnan Kiraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Posamentir, R. (2011). Anazarbos in late antiquity. In O. Dally & C. Ratte' (Eds.), *Archaeology and the cities of Asia minor in late antiquity* (pp. 205-224). Michigan: Kelsey Museum Publication 6.
- Price, S. F. R. (1984). *Rituals and power the Roman Imperial cult in Asia minor*. New York: Cambridge University Press.
- Riley-Smith 1995 Riley-Smith, J. *The Oxford illustrated history of the Crusades*, Oxford University Press: New York.
- Salman 2000 Salman, İ. "Adana'nın Antik Kentleri", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (ed. Altun, E. – Koz, M. S.), YKY Yayınları: İstanbul, s. 178-201.
- Sayar, M. H. 1999 Antik Kilikya'da Şehirleşme. In T. T. Kurumu (Ed.), XII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler Cilt I 12-16 September 1994, Türk Tarih Kurumu, Ankara (pp. 193-216)
- Sayar, M. H. (2007). Adana, Osmaniye, Mersin ve Hatay İlleri Yerleşim Arkeolojisi ve Tarihi Coğrafya Çalışmaları 2007. ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri 2008 (Vol. 6, pp. 87)

- Sayar – Ercan 2008 Sayar, M. H. – Ercan, P. “Kilikya Yüzey Araştırmaları 2007”, 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Bayram, F. ve Adil, Ö. (ed.), Ankara, S.1, s. 75-84.
- Ünal, A. (2006). Hitit İmparatorluğu’nun Yıkılışından Bizans Dönemi’nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Arkeoloji Özel Sayısı, 3(15), 67–102
- Ziegler, R. (1985). Städtisches Prestige und Kaiserliche Politik Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. Und 3: Jahrhundert n. Chr., Düsseldorf.



ABBASÎLER DÖNEMİNDE ANAVARZA

ANAZARBOS DURING THE ABBASID PERIOD

Ali HATALMIŞ¹

ÖZET

Anavarza Çukurova'nın orta yerinde yüksekçe bir tepe üzerine inşa edilmiş sağlam bir kalenin bitişiğinde etrafı surlarla çevrili antik bir şehirdir. İslam fetihleri arifesinde kısa bir süre Sâsânî İmparatorluğu'nun kontrolüne geçmişse de asırlarca Bizans İmparatorluğu'na bağlı kalmıştır. İlk İslam fetihler sonrasında üç asır boyunca da İslam devletlerinin yönetimi altında yaşamıştır.

Anavarza'nın ve dolayısıyla da Çukurova'nın 325 yıl (637-962) süren Müslüman egemenliği dönemi ya çok az bilinmekte, ya da bazı art niyetli kişiler tarafından göz ardı edilmektedir. Bu dönemin tarihi vesikalarla yeniden incelenmesi ve araştırılması gerekmektedir. Yaptığımız çalışma bir nebze olsun Anavarza ve yöresinin ilk İslam fetihleri sonrasına ve Abbasî dönemine ışık tutmayı hedeflemektedir.

İlk İslam fetihleri öncesinde Anavarza büyük yıkım yaşamıştır. Bizanslılar Anavarza'nın da içinde bulunduğu Çukurova bölgesini tahliye ederek yöredeki tüm kale ve şehirleri kullanılamaz hale getirmiştir. Toros sıradağları Bizanslılar ile Müslüman yönetimleri arasında doğal sınır kabul edilmiştir. Yörenin ilk fethi Hz. Ömer döneminde gerçekleşmişse de Emevî ve Abbasî devirlerinde, Sugûr ve Avâsım adıyla yeniden yapılandırılmış; şehir ve kaleler onararak müstahkem hale getirilmiş ve Müslüman nüfusun iskânına açılmıştır.

Halife Harun Reşid döneminde Sugûr bölgesi Avâsım adıyla yeniden yapılandırılmıştır. Bölgede imar ve iskân faaliyetlerine hız verilerek müstahkem kale ve şehirler kurulmuştur. Anavarza da bundan nasibini almış Bizanslıların çekilirken tahrip edip yıktıkları şehir yeniden kurulmuştur. Şehrin merkezine büyük bir cami inşa edilmiş ve kale surları yenilenmiştir. İlk zamanlardan itibaren Araplar iskân edildiğinden şehirde Arapça konuşulmaya başlanmıştır. İlerleyen zamanda Horasan ağırlıklı asker ve aileleri şehre yerleştirilmiştir. Böylece bölgede hatırı sayılır Türk ve Müslüman nüfusu ve varlığı görülmüştür.

Abbasîlerin bölgedeki gücünün zayıfladığı X. yüzyılın ortalarında Anavarza tarihinin en büyük yıkım ve tahribatına uğramış eski önemini giderek yitirmiştir. 351/962 yılında şehir Abbasîlerin eline geçtiğinde

¹ Dr. Öğrt. Üyes, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi AD., ahatalmis@cu.edu.tr

KAYNAKLAR

- Adday Şer. *Siirt Vakayinamesi: Doğu Süryani Nasturi Kilisesi Tarihi*. Çev. Celal Kabadayı. İstanbul: Yaba Yayınları, 2002.
- Aksarâyî, Kerimeddin Mahmud b. Muhammed el- (öl. 720/1320). *Selçukî Devletleri Tarihi (Müsâmeretü'l-Ahbâr)*. Çev. M. Nuri Gençosman. Ankara 1943.
- Atalay, Besim, *Divân-ı Lügati't-Türk Tercümesi*. 3 cilt. Ankara: TTK Yayınları, 1986.
- Avcı, Casim. "Sugür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009. 37/473-474.
- Bar Hebraeus, Gregory Ebü'l-Ferec Yuhanna İbnü'l-İbrî (öl. 685/1286). *Ebü'l-Ferec Tarihi*. Çev. Ömer Rıza Doğrul. 2 cilt. Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Başkumandan Simbat Vekâyinâmesi (951-1354)*. Çev. Hrant D. Andreasyan. y.y. 1946 (fotokopi nüshadır).
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya Cabir el- (öl. 279/892). *Ensâbü'l-eşraf*. Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1996; *Fütûhu'l-büldân*. Nşr. Ömer Enis et-Tabbâ'. Beyrut: Müessesetü'l-Me'ârif, 1987; T. *Ülkelerin Fetihi*. çev. Mustafa Fayda, İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Cahen, Claude. *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*. çev. Yıldız Moran. İstanbul: E Yayınları, 1979.
- Câhız, Ebû Osman 'Amr b. Baḥr el- (öl. 255/859). *Hilafet Ordusunun menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*. Çev. Ramazan Şeşen. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'il b. Hammâd el- (öl. 400/1009). *es-Sıḥâḥ*. Thk. Ahmed Abdülgâfûr 'Attâr, 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 1987.
- Cöhce, Salim. "Ermenistan'ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler". *Tarihte Türkler ve Ermeniler İlkçağ & Ortaçağ*. Ankara: TTK Yayınları, 2014, 1/1-14.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. 3 cilt. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007.
- Demirci, Mustafa. "Abbâsiler Döneminde Adana ve Çukurova'nın İskânı ve İslamlaştırılması". *Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. 17-19 Nisan 2015 Adana. 1 (2016), 309-324.
- Demirkent, Işın. "Herakleios". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul 1998, 17/210-215; "Misis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul 2005, 30/178-181.
- Ebû Nu'aym el-İsfehânî, Ahmed b. Abdillâh (öl. 430/1038). *Hilyetü'l-evliyâ*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1996.
- Ebü'l-Fidâ, İmâdeddîn İsmail b. Ali (öl. 732/1331). *el-Muḥtasar fî Târîhi'l-Beşer*. 4 cilt. Kahire: el-Matba'atü'l-Huseyniyyetü'l-Mısıriyye, 1907.
- Ergin, Gürkan. *Anadolu'da Roma hâkimiyeti direniş ve düzen*. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Firûzâbâdi, Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el- (öl. 817/1415). *el-Kâmûsü'l-Muḥîṭ*. Thk. Muhammed Nu'aym el-'Arkasûsi. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Gökhan, İlyas. "Türkiye Selçukluları İle Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler". *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Nevşehir, 1 (2012), 70-108.
- Halife b. Hayyât (öl. 240/854-855). *Kitâbü't-ṭabakât*. Thk. Ekrem Diyâ el-Ömerî. Bağdat: Matba'atü'l-Ânî, 1967.
- Hatalmış, Ali. *Anadolu'nun Fethi ve İslamlaşma Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020.
- Hatîb el-Bağdâdî, Muhammed b. Ali (öl. 463/1071). *Târîhu Bağdâd*. Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilmün'im el- (öl. 727/1327). *er-Ravzü'l-mî'târ fî ḥaberi'l-aktâr*. Thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1984.
- İbn Asâkir, Ali b. el-Hasen b. Hibetullah b. Abdullah ed-Dımaşkı (öl. 571/1175). *Târîhu Medîneti Dımaşk*. Thk. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-'Amravî. 80 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995-2000.
- İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerriyyâ (öl. 395/1004). *Mu'cemü'l-lüga*. Thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultân. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyeddin Abdurrahman b. Muhammed (öl. 808/1406), *Kitâbu'l-İber ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber (Tarih)*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1408/1996.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım en-Nisibî. *10. Asırda İslâm Coğrafyası (Sûretü'l-Arz)*. Çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- İbn Hurdazbih, Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah (öl. 300/912). *Yollar ve Ülkeler Kitabı (Kitabu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik)*. Çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İsmail b. Şihâbüddîn (öl. 774/1372). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1997-1999, T. *Büyük İslâm Tarihi İbn Kesir*. Çev. Mehmet Keskin. 13 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (öl. 276/889). *Kitâbü'l-Meârif*. Beyrut 1970.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem (öl. 711/1311). *Lisânü'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.; *Muḥtasaru Târîhi Dımaşk*. Thk. Rûhiyye en-Nehâs vd. 31 cilt. Dımaşk 1984.
- İbn Sa'îd el-Magribî, Ebü'l-Hasen Ali b. Mûsâ (öl. 685/1336). *Kitâbü'l-Cugrâfiyâ*. Nşr. İsmail el-'Arabî. Beyrut: Manşûrâtü'l-Mekte-

- bi't-Ticârî, 1970.
- İbn Tagriberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf b. Tagriberdî (öl. 874/1469). *en-Nücûmu'z-Zâhire*. Nşr. M. Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1992.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (öl. 728/1328). *Câmi'u'l-Mesâil*. Thk. Muhammed Aziz Şems. 8 cilt. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, h.1422-1432.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî (öl. 1089/1679). *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*. Thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût. 11 cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986-1993.
- İbnü'l-'Adîm, Ebû'l-Kasım Kemaleddin Ömer b. Ahmed (öl. 660/1262). *Zübdetü'l-Haleb min tarihî Haleb*. Thk. Süheyl Zekkâr. Dimaşk: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî (öl. 597/1201). *el-Muntazam fî Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*. Thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ. 19 cilt. Beyrut 1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebû'l-Hasen (öl. 630-1232). *el-Kâmil fî't-târîh*. Thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk. 11 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987-2003, (*T. İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr el-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi*). 12 cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1986.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî (öl. 1089/1679). *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût. 11 cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986-1993.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafîs Sirâceddin Ömer b. el-Muzaffer (öl. 852/1448). *Harîdatü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib*. Thk. Enver Mahmûd Zennâtî. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2008.
- İdrîsî, Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdris el-Hüseyîn el- (öl. 560/1165). *Nüzhetü'l-Müşâtâk fî İhtirâkî'l-Âfâk*. Beyrut Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, h. 1406.
- İstahrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-Fârisî el-Kerhî (öl. 346/957). *el-Mesâlikü'l-Memâlik*. Leiden: Matba'atü'l-Beril 1927.
- Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed el- (öl. 821/1418). *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-'Arab*. Thk. İbrahim el-Ebyârî. Beyrut 1980.
- *Subhu'l-A'sâ fî Şinâ'ati'l-İnşâ*. Nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin- Nebil Halid el-Hatib- Seyyid Ali Nabit. Beyrut 1987.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Hamdâniler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997, 15/446-447
- Kaşgarlı, Mehlika Aktok. *Ermeni Tabi Kilikya Baronluğu*. Ankara: Proses Yayınları, 1990.
- Kazvinî, Ebû Yahyâ Cemâlüddin Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el- (öl. 682/1283). *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-'İbâd*. Beyrut: Daru Sadır, ts.
- Kudâme b. Ca'fer, Ebû'l-Ferec el-Kâtib el-Bağdâdî (ö. 337/948). *el-Harâc ve şinâ'atü'l-Kitâbe*. Thk. Muhammed Hüseyin ez-Zebîdî. Bağdat: Dâru'r-Reşîd, 1981.
- Küçük, Raşit. "Abdullah b. Mübârek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul TDV Yayınları, 1988, 1/122-124.
- Kütübî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dârânî ed-Dimeşkî el- (764/1363). *Fevâtü'l-Vefâyât*. Thk. İhsan Abbas. 5 cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1983.
- Kütük, Abdurrahman. *Bir zamanlar Kozan*. Adana: Ekrem Matbaası, 2010.
- "Anavarza Efsaneleri", *Kozan Sevdası Tarih Kültür Sanat Eğitim ve Edebiyat Dergisi*. 2/4 (2008), 38-39.
- Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el- (öl. 355/966). *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*. 6 cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.
- Makrizî, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el- (öl. 845/1442), *es-Sülûk, Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, Nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde. 4 cilt. Kahire: Lecnetü't-Telif ve't-Terceme, 1970-1973.
- Mango, Cyril. *Bizans yeni Roma İmparatorluğu*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: YKY Yayınları, 2008.
- Menbicî, Agapius b. Kostantin. *el-Müntehabu min-Târîhi'l-Menbicî*. Haz. Ömer Abdüsselam et-Tedmurî. Trablus: Dâru'l-Mansûr, 1986.
- Morrison, Cécile. *Bizans dünyası Doğu Roma İmparatorluğu 330-641*. Fransızcadan çev. Aslı Bilge. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Murtazâ ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed (öl. 1205/1791). *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Thk. Komisyon. Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1965-2001.
- Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed en- (159/776), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Thk. Müfid Kumeyha. 33 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Çev. Fikret İşıltan. TTK Yayınları. Ankara 2011.
- Önder, Ali Tayyar. *Türkiye'nin Etnik Yapısı*. 16. Baskı. İstanbul: Fark Yayınları, 2007.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çev. Fikret İşıltan. Ankara, 1992.
- Safedî, Ebû Said Ebû's-Safâ Salâhaddîn Halîl b. İzzeddin b. Aybeg es- (764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. Thk. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafâ. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *ed-Devletü'l-Ümeviyye 'avâmilü'l-izdihâr ve tedâ'iyâtü'l-inhiyâr*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-(310/922). *Târîhu't-Taberî*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 11 cilt. Kahire: Dâ-

ru'l-Me'ârif, ts.

Taxier, Charles. *Küçük Asya tarihi III, coğrafyası ve arkeolojisi*. Çev. Ali Suat. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002.

Tezcan, Mehmet, "İran Armeniası (Pers Armenia)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. I, ss. 149-182.

Theophanes Confessor. *The Chronicle of Theophanes: an English translation of anni mundi 6095-6305 (A.D. 602-813)*. With introduction and notes by Harry Turtledove. (Philadelphia: University of Pennsylvania, 1982.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa et- (öl. 279/892). *Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir vdğ. 5 cilt. Kahire: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1962-1977.

Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.

Tutar, Âdem, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Kozan Sancağında Müslümanlar ve Gayrimüslimler", *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2002, c. V, S. 13, ss.149-163.

Urfalı Meteos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). Çev. Hrand D. Andreasyan. Notlar Edouard Dulaure, Mükrimin Halil Yinanç. Ankara: TTK Yayınları, 1987.

Vasiliev, Aleksandr Aleksandroviç. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Çev. Arif Müfit Mansel. Ankara, 1943.

Ya'kübî, İbn Vâzih Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İshâk el- (öl. 284/897). *Târihu'l-Ya'kübî*. Thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-'A'lemî, 2010.

Yakûb el-Hamevî, Şehâbeddin Ebû Abdullah (626/1228). *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut: Dâru's-Sadîr, 1977.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Avâsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yılmaz, Saim. "Tarsus'un Müslümanlar Tarafından Fethi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10/1 (2010), 87-103.

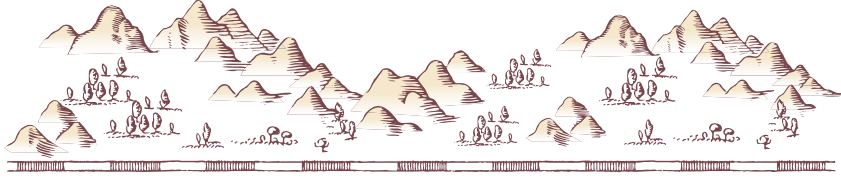
Yiğit, İsmail. "Kınnesrîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, 25/419-420.

Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez- (öl. 748/1348). *el-İber fî Haberi men Gaber*. Thk. Muhammed es-Sa'id b. Besyûnî Zağlûl. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1985.

..... *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ.. 25 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982-1988.

..... *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 53 cilt. Beyrut Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1986-2000.

Zeydan, Corci. *İslam Uygarlıkları Tarihi (Târihu't-temedüni'l-İslâmî)*. Çev. Nejdî Gök. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.



XIV. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDEN XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNE KADAR ANAVARZA VE ÇUKUROVA'DA SİYASİ HAYAT

THE POLITICAL LIFE IN ANAVARZA AND ÇUKUROVA (CILICIA) FROM THE LAST QUARTER OF THE XIVth
CENTURY UP TO THE FIRST QUARTER OF XVIth CENTURY

Hüseyin DEMİRBAĞ¹

ÖZET

Bugün Ceyhan, Kadirli ve Kozan kentlerinin sınırlarının kesiştiği nokta da konumlanan antik Anavarza kenti, Yukarı Çukurova'nın merkezinde yer almaktadır. Bölgenin en büyük antik kenti Anavarza, her yöneticinin kendi idaresi altında görmek istediği önemli bir merkezdi. Bu bölgenin siyasi hayatını bütün Çukurova'dan (Kilikya) ayrı düşünmek imkânsızdır. O sebeple bizde bölgedeki siyasi gelişmeleri 1375'den 1517 yılına kadar bütüncül bir yaklaşımla ele aldık.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymanşah (1075-1082) ile başlayan fetih hareketleri Kilikya Ermeni Krallığı'nın (1075-1375) ortadan kaldırılmasına kadar sürdü. Ermeni Krallığı'nın yıkılması ile bölge XIV. asrın son çeyreğinden XVI. asrın ilk çeyreğine kadar Türk beylikleri ve devletleri arasında nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Memlûklerin de teşvikleriyle başlayan akınlar Ramazanoğlu ve Dulkadiroğlu'na bağlı Türkmen boylarının katkıları ile bölgede Kilikya Ermeni Krallığı gün geçtikçe erirken bölgede Türkmen ağırlığı günden güne hissedildi. Ramazanoğlu ve Dulkadiroğlu beylikleri kadar olmasa da Karamanoğlu Beyliği de zaman zaman Tarsus Ermenileri üzerine hareket ederek Tarsus'ta eylemler de bulunmuştur. Bu dönemin siyasi faaliyetlerinin daha iyi anlaşılması için kısaca bölgenin Türkleşme serüvenine değinmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahasının Güney Anadolu'ya uzanması ile Memlûklerin baskısından kurtulmak isteyen beylikler Osmanlılara yakınlaşarak varlıklarını devam ettirmek istediler. Bu ise Osmanlı ile Memlûkleri, beylikler üzerinde nüfuz mücadelesinde karşı karşıya getirdi. İki güçlü Türk devleti arasındaki bu gergin durum bölgede uzun savaşlara (1485-1491) sahne oldu. Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Memlûk Devleti'ni (1250-1517) ortadan kaldırması ile Ramazanoğlu Beyliği de (1352-1608), el mecbur Osmanlı (1302-1922) hâkimiyetine girdi. Ramazanoğlu hanedanı savaşmadan Osmanlı'ya katıldıkları için Osmanlı, onların bölgedeki hâkimiyetine izin verdi. Ancak bu durum yaklaşık bir asır devam edebildi.

¹ Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş Meslek Yüksekokulu, huseyindemirbag@yyu.edu.tr

KISALTMALAR VE KAYNAKLAR

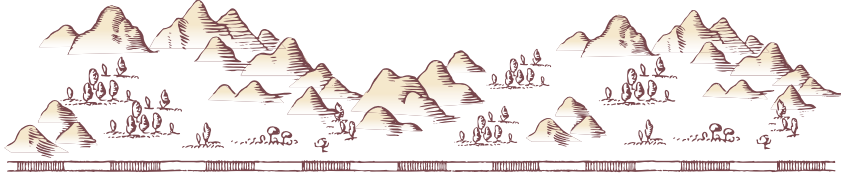
- Adana Ovası 1340 Adana Ovası, Ankara (1340).
- Akgündüz v.d. 1993 A. Akgündüz- Y. Baş vd., Arşiv Belgeleri ışığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf (1993).
- Akkuş 2016 M. Akkuş, “İlhanlıların Çukurova Politikaları ve Moğol Valilerinin Adana Bölgesindeki Uygulamaları”, bk.: Y. Kurt – M.F. Sansar (ed.), Tarihte Adana ve Çukurova-I İlk Çağ’dan Orta Çağ’a Adana ve Çukurova (2016) 561-580.
- Anonim Tevârih-i Âl-i Osman 1992 Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, bk.: F. Giese (neşri), N. Azamat (haz.), (1992).
- Arslantaş 1996 Y. Arslantaş, Memluklar Devrinde Suriye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Elazığ-1996).
- Âşıkpaşazâde 2013 Âşıkpaşazâde Tarihi, bk.: N. Öztürk (haz.) (2013)
- Atalay 1339 B. Atalay, Maraş Tarihi ve Coğrafyası (1339).
- Ayaz 2015 F. Y. Ayaz, Memlukler (1250-1517) (2015).
- Aykurt 1992 A. Aykurt, Yavuz Sultan Selim’in Mısır Politikası, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara (1992).
- Azizova 2017 E. Azizova, “Bertrandon De La Broquière’nin Gözüyle XV. Yüzyıl Anadolu Beyliklerinde Sosyo-Kültürel Hayat: Ramazanoğulları Örneğinde”, bk.: M. Şeker v.d.(ed.), Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu-III (Ramazanoğulları Beyliği) (2017) 411-427.
- Babinger 1995 F. Babinger, “Ramadân Oghulları”, The Encyclopedia of Islam-8 (1995) 418-419.
- Barkan 1943 Ö.L. Barkan, Kanunlar (1943).
- BOA Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri, Numara: 998.
- BOA BEO Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Ali Evrak Odası 2356/176678.
- Broquière 2000 B.d.l. Broquière, bk.: Ch. Schefer (ed.), İ. Arda (çev.), S. Eyice (sunuş), Bertrandon de la Broquière’in Denizaşırı Seyahati (2000).
- Bilgili 2001 A.S. Bilgili, Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (2001).
- Bilgili 1999 A.S. Bilgili, “Osmanlı’ya Karşı Bir Türkmen Boyu Tarsus Varsakları”, bk.: G. Eren (ed.), Osmanlı-4 (1999) 170-179.
- Bilgili 2000 A.S. Bilgili, “Tarsus Türkmenleri/Varsaklar”, Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyum Bildirileri Tarsus (2000) 9-49.
- Çetin 2016 A. Çetin, “Çukurova’nın Türkleşmesine Memlûk Katkısı: Kilikya Ermeni Baronluğunun Ortadan Kaldırılması”, bk.: Y. Kurt - M. F. Sansar, Tarihte Adana ve Çukurova Cilt I İlk Çağ’dan Orta Çağ’a Adana ve Çukurova(2016) 431-450.
- Çetin 2009 A. Çetin, Memluk Devleti’nin Kuzey Sınırı (2009).
- Çetin 2009 A. Çetin, “Memlûkler Devrinde Oğuzlar/Türkmenlere Bir Bakış”, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergen Hatıra Sayısı-I (2009) 23-33.
- Çıplak 2003 M. N. Çıplak, İçel Tarihi (Tarihi Turistik Zenginlikleriyle) (Mersin-2003).
- Darkot 1978 “Adana”, bk.: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi-I, 127-129.
- Darkot 1979 “Sis”, bk.: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi-X, 708-712.
- Demir 2018 A. Demir, Anadolu Türk Beylikleri (2018).
- Demir 2003 A. Demir, “Memlûk Döneminde Bilâd eş-Şam ve Türkmenler”, Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman’a Armağan (2003) 280-291.
- Demir 2017 N. Demir, “Türklerin en eski destanı: Ulu Han Ata Bitiği”, Bilim ve Ütopya, 276(Haziran 2017)12-26.
- Demirci 2016 M. Demirci, “Abbâsiler Döneminde Adana ve Çukurova’nın İskân ve İslâmlaştırılması”, bk.: Y. Kurt - M. F. Sansar, Tarihte Adana ve Çukurova Cilt I İlk Çağ’dan Orta Çağ’a Adana ve Çukurova (2016) 309-324.
- Demirbağ 2008 H. Demirbağ, Tanin Gazetesinde Ermeni Sorunu (1914-1918), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van (2008).

- Demirbağ – Bilgili (2019) H. Demirbağ –A.S. Bilgili, “Şeyh Cüneyt’ten Şah İsmail’e Kızılbaş Varsaklar (Kemah Fedaileri)”, bk.: Kemal Taşcı, v.d. (ed.), Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler (26-28 Eylül 2019), Erzincan(2019) 1379-1406.
- Demirbağ 2005 H. Demirbağ, Varsaklar, Yüzüncüyıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi, Van (2005).
- Döğüş 2015 S. Döğüş, “Osmanlıların Fethine Kadar Dulkadirli Türkmenleri”, Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadirli Beyliği Araştırmaları (2015) 95-112.
- Döğüş 2017 S. Döğüş, “Türkmen Beyliklerinin Türk Kültürüne Katkıları”, bk.: Mehmet Şeker v.d. (ed.), Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu-III (Ramazanoğulları Beyliği), Konya(2017) 77-91.
- Ecâ et-Türki 2019 M. b. M. b. Ecâ et-Türki, İbn Ecâ Seyahat namesi: Bir Türk Seyyahın Kaleminden, bk.: M. Şeker (Terc.) (2019).
- El-Belâzurî 2002 Fütûhu'l-Büldân, bk.:M. Fayda (çev.)(2002).
- Ener 1979 K. Ener, Ramazan Oğulları Türkmen Beyliği Tarihi (1979).
- Ener 1961 Kasım Ener, Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış (1961)
- Ersan 2016 M. Ersan “I. Haçlı Seferi Sürecinde Çukurova”, bk.: Y. Kurt - M. F. Sansar, Tarihte Adana ve Çukurova Cilt I İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Adana ve Çukurova (2016) 393-401.
- Ersan 2017 M. Ersan, “Ramazanoğullarının Ortaya Çıkışını Hazırlayan Gelişmelere Dair Bir Değerlendirme”, bk.: Mehmet Şeker v.d. (ed.), Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu-III (Ramazanoğulları Beyliği), Konya (2017) 51-57.
- Ersan 2000 M. Ersan, “Kilikya Ermeni Krallığı”, bk.: E. Artun – M. S. Koz (Haz.), Efsaneden Tarihe, Tarih-ten Bugüne Adana: Köprübaşı (2000) 326-343.
- Gelibolulu Mustafa Ali 2019 Künhü'l-Ahbâr, bk.: A. Çavuşoğlu (Haz.)(2019).
- Gökbel 1998 A. Gökbel, Anadolu Varsaklarında İnanç ve Adetler (1998).
- Gökbel 2007 A. Gökbel, Anadolu'da Varsak Türkmenleri (2007).
- Gökhan –Çelik 2016 İ. Gökhan – M. Y. Çelik, “Harun Reşid ve Oğulları Döneminde Adana ve Çevresi”, bk.: Y. Kurt - M. F. Sansar, Tarihte Adana ve Çukurova-I İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Adana ve Çukurova (2016) 325-352.
- Hadidi Tarihi 2015 N. Öztürk (Haz.), (2015).
- Halaçoğlu 1988 Y. Halaçoğlu, “Adana”, Bk.: Diyanet İslam Ansiklopedisi, I, (1988) 349-353.
- Hançer 2016 E. Hançer, “Kilikya Ermeni Prenslığı'nın İkinci Başkenti Anavarza”, bk.: K. Dörtlük v.d. (ed.), Adalya, Antalya (2016) 281-312.
- Har-el 2019 S. Har-el, Ortadoğu'da Hakimiyet Mücadelesi Osmanlı Memlûk Savaşı (1485-1491), bk.: G. Ç. Güven (çev.) (2019).
- Hatalmış 2020 A. Hatalmış, Anadolu'nun Fetih ve İslamlaşma Tarihi (2020).
- Hatalmış 2016 A. Hatalmış, “Memlûklara Kadar Sis (Kozan) ve Çevresinde Görülen Fetihler”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32, Van (2016)257-289.
- Hoca Sadettin Efendi 1992 H. S. Efendi, Tacü't-Tevarih- III, bk.: İ. Parmaksızoğlu (haz.) (1992).
- İbn Kemâl 1997 İ. Kemâl, Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter, bk.: A. Uğur (haz.)(1997).
- Tagrıberdi 2013 İ. Tagrıberdi, En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar), bk.: D.A. Batur (çev.) (2013).
- İnbaşıv.d., 2016 M.İnbaşı – E. Gülsoy - Z. G. Yağcı “Güçlü Sultanlar Dönemi”, Osmanlı Tarihi El Kitabı, bk.:T. Gündüz (ed.), (2016) 61-278.
- Josaphat Barbaro 2016 J. Barbaro, Anadolu'ya ve İran'a Seyahat, bk.: T. Gündüz, (tercüme ve notlar)(2016).
- Kafalı 2013 M. Kafalı, Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi (2013).
- Kanat 1999 C. Kanat, “Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü”, III. Uluslar Arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildiriler, Adana (1999) 423-434.
- Kanat 2000 C. Kanat, “Memlûkler ve Çukurova”, Efsaneden Tarihe, Tarih-ten Bugüne Adana: Köprübaşı, bk.: E. Artun – M. S. Koz (haz.), İstanbul (2000) 93-107.

- Kanat 2016 C. Kanat, "Ramazanoğulları Beyliği'nin Kurulmasında Memlûk Devleti'nin Rolü Var mıydı?", bk.: Y. Kurt - M. F. Sansar (ed.), Tarihte Adana ve Çukurova-I İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Adana ve Çukurova (2016) 421-430.
- Karadeniz 2015 H.B. Karadeniz, "Dulkadir Beyliği Tarihine Kısa bir Bakış", Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Beyliği Araştırmaları, Maraş (2015) 239-260.
- Kartekin 1979 E. Kartekin, Ramazanoğulları Beyliği Tarihi (1979).
- Keleş 2016 E. Keleş, "Çukurova'dan Göç Ederek Safevi Devleti'nin Hizmetine Giren Türkmenler: Varsaklar ve Dulkadiriler", bk.: Y. Kurt - M. F. Sansar (ed.), Tarihte Adana ve Çukurova-II İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Adana ve Çukurova (2016) 73-84.
- Kesik 2018 M. Kesik, Anadolu Türk Beylikleri (2018).
- Kılıç 2016 A. Kılıç, "Bir Bozok-Üçok Hikâyesi: Dulkadiroğulları Ramazanoğulları İlişkileri", Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi-2 Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı, Ed. Hatice Oruç- Muhammed Ceylan (2016) 9-32.
- Kılıç 2016 A. Kılıç, "Karamanoğulları'nın Güneydoğu Komşusu Ramazanoğulları Beyliği İle Olan İlişkileri", bk.: Mehmet Şeker v.d. (ed.), Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu-II (Karamanoğulları Beyliği), Konya (2016) 372-387.
- Kılıçbay 2004 M. A. Kılıçbay, "Osmanlı Kuruluşunun Efsanevi Yanı", bk.: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler (2004) 25-33.
- Kırkıl 2016 E. Kırkıl, "İslam Coğrafyacılarına Göre Sugur-Avasım Bölgesi ve Çukurova'da Türkler", bk.: Y. Kurt - M. F. Sansar, Tarihte Adana ve Çukurova-I İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Adana ve Çukurova (2016) 353-360.
- Koca 2002 S. Koca, "Anadolu Türk Beylikleri", bk.: H. C. Güzel v.d. (ed.), Türkler-VI (2002) 1221-1319.
- Koca 2003 S. Koca, Türkiye Selçukluları Tarihi -II (2003)
- Koçak 1991 İ. Koçak, "Arap Kaynaklarında Türk Memluk Sultanı Baybars", bk.: X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986), III, Ankara (1991) 1101-1116.
- Koprman 2005 K. Y. Koprman, "Abbâsiler Döneminde Bizans Sugûru'nda Türklük Faaliyetleri", bk.: E.S. Yalçın - A. Çetin (haz.), Makaleler (2005) 331-346.
- Koprman 1992 K.Y. Koprman, "Baybars-I", bk.: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi-5 (1992) 221-223.
- Koprman 2005 K. Y. Koprman, "Tolun-Oğulları", bk.: E. S. Yalçın - A. Çetin (haz.), Makaleler (2005) 415-434.
- Kurt 1992 Y. Kurt, XVI. Yüzyıl Adana Tarihi, bk.: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara (1992).
- Kurt 2002 Y. Kurt, "Ramazanoğulları Beyliği", bk.: H. C. Güzel v.d. (ed.), Türkler- VI (2002) 1427-442.
- Kurt 2017 Y. Kurt, Ramazanoğulları'nın Sonu", bk.: M. Şeker v.d. (ed.), Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu-III (Ramazanoğulları Beyliği), Konya (2017) 59-76.
- Kuşçu 2017 A. D. Kuşçu, "Memlûk-Moğol- Kilikya Ermenileri Siyasi Denkleminde Çukurova Türkmenleri", bk.: M. Şeker v.d. (ed.), Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu-III (Ramazanoğulları Beyliği), Konya (2017) 115-128.
- Kütük 2009 A. Kütük, "Kozan'ın 561 Yıllık Manevî Tâci Hoşkadem Camii", bk.: Kozan Sevdası (Mart 2009).
- Kütük 2013 A. Kütük, Kurtuluş Savaşı'nda Yukarı Çukurova, bk.: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van (2013).
- Markopolo Seyahatnamesi tarih yok Markopolo Seyahatnamesi 1, bk.: Tercüman 1001 Temel Eser, Basıldığı yer ve tarih yok.
- Merçil 1993 E. Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi (1993).
- Miljkovic 2016 E. Miljkovic, "The Ottoman - Memluk Wars And The Role Of Hersekzade Ahmed-Pasha", bk.: Y. Kurt - M. F. Sansar (ed.), Tarihte Adana ve Çukurova Cilt II Osmanlı Döneminde Adana ve Çukurova I, (2016) 63-71.
- Mordtmann 1991 J.H. Mordtmann [-V.L. Menage], "Dhul'Kadr", Val. 2, The Encyclopedia of Islam, II, Leiden E. J. Brill (1991) 239-240.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede (tarihyok) Müneccimbaşı Ahmet Dede, Müneccimbaşı Tarihi -II (tarihyok) 386-387.

- Müverrih Vardan 2017 M. Vardan, Türk Fetihleri Tarihi, bk.: F. Hacısalıhoğlu (ed.), H. D. Andreasyan (çev.), İ. Aslan (yay. haz.) (2017).
- Neşri 2013 M.M. Neşri, Cihannümâ, bk.:N.Öztürk (haz.) (2013).
- Oruç Bey 2014 Oruç Bey, Oruç Bey Tarihi, bk.: N. Öztürk (haz.) (2014).
- Özmen 1968 Ü. Özmen, Adana Kent Tarihi (1968).
- Pitcher 1999 D.E. Pitcher, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, bk.: B. Tırnakçı (çev.), (1999).
- Sandal 2001 A. Aslıhan Sandal, Anadolu'da Bir Türkmen Aşireti Varsaklar (2001).
- Sarı 2018 A. Sarı, XVI. Yüzyılda Dulkadirli Türkmenleri, (2018).
- Sarı 2016 A. Sarı, "Dulkadir Beyliği", bk.: H. Şahin (ed.), Anadolu Beylikleri El Kitabı (2016) 347-364.
- Sarı 2017 A. Sarı, "Ramazanoğulları Üçoklu Mu İdi?", bk.: M. Şeker v.d. (ed.), Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu-III (Ramazanoğulları Beyliği), Konya(2017) 243-253.
- Şeşen 2013 R. Şeşen, Haçlıların Önünde Sultan Baybars (2013).
- Sevim 2018 A. Sevim, Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah (2018).
- Sevim 2014 A. Sevim, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (2014).
- Solak 2016 K. Solak, "Anadolu'da Bir Memluk Hamlesi: Karamanoğulları ve İlişkilere Dair Mülâhazalar", bk.: M. Şeker v.d. (ed.), Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyet Sempozyumu-II (Karamanoğulları Beyliği), Konya (2016) 276-318.
- Sümer 1992 F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", bk.: Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I, Ankara (1970) 1-147.
- Sümer 1992 F. Sümer, "Beylikler Devrimde İctimai – İktisadi Durum Dinî ve Millî ve Kültür Faaliyetleri", bk.: Türk Dünyası Araştırmaları, 78, (Haziran 1992) 37-66.
- Sümer 1964 F. Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, I/1, Ankara(1964) 1-114.
- Sümer 2015 F. Sümer, "Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymaklar", bk.: Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadirli Beyliği Araştırmaları, (2015) 236-237.
- Sümer 2016 F. Sümer, Oğuzlar/Türkmenler (2016).
- Sümer 1988 F. Sümer, "Ramazan-Oğulları", bk.: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi 9, İstanbul(1988) 612-620.
- Sümer 2007 F. Sümer, "Ramazanoğulları", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 34, İstanbul(2007) 442-445.
- Şahin 1994 İ. Şahin, "Dulkadir Eyaleti", bk.: Diyanet İslam Ansiklopedisi-IX, (1994) 552-553.
- Tansel 2017 S. Tansel, Sultan II. Bayezit'in Siyasî Hayatı (2017).
- Tansel 2016 S. Tansel, Yavuz Sultan Selim (2016).
- Taşkın 2016 Ü. Taşkın, "Vahram Kroniği'ne Göre Çukurova'nın Siyasi Durumu", bk.: Y. Kurt - M. F. Sansar (ed.), Tarihte Adana ve Çukurova Cilt I İlk Çağ'dan Orta Çağ'a Adana ve Çukurova (2016) 361-375.
- Tekindağ 1967 M.C.Ş. Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukur-Ova'da Nüfuz Mücadelesi İlk Osmanlı Memlûkları Savaşları (1485-1491)", bk.: Belleten, XXXI/123, (Temmuz 1967) 345-373.
- Tekindağ 1971 M.C.Ş. Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", bk.: Tarih Dergisi, 25, İstanbul(1971), (Ayrı Basım) 3-38.
- Tekindağ 1961 M.C.Ş. Tekindağ, Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı (1961).
- Terzi-Ergün 2015 M. A. Terzi- A. Ergün, Osmanlı Belgelerinde Adana (2015).
- TSMA Topkapı Saray Müzesi Arşivi, Numara:6385.
- TSMA Topkapı Saray Müzesi Arşivi, Numara:3284.
- TSMA Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Numara: E.8599/1-2
- Tursun Bey 1977 Tursun Bey, Târih-i Ebû'l-Feth, bk.: A. M. Tulum (haz.), (1977).
- Turan 1998 O. Turan, Selçuklular ve İslamiyet (1998).

- Turan 1998 O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye(1998).
- Uzunçarşılı 1937 İ.H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri (1937).
- Uzunçarşılı 1969 İ.H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri (1969).
- Yiğit 2013 F.A. Yiğit, “Ramazanoğulları Beyliği’nin Kuruluşu”, bk.: Akademik Bakış, 7/13,(Kış 2013) 209-232.
- Yinanç 1979 M.H. Yinanç, “Dulkadirîliler”, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi-3(1979) 564-662.
- Yinanç 1989 R. Yinanç, Dulkadir Beyliği (1989).
- Yinanç 1994 R. Yinanç, “Dulkadıroğulları”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi-9, (1994) 553-557.
- Yıldız 2015 H. D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler (2015).
- Yücel 1990 Y. Yücel, “Anadolu Beyliklerinde Devlet Teşkilatı ve Toplum Hayatı”, Bk.: Belleten, LIV/210, (Ağustos 1990) 805-823.



1692-1698 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEMDE ANAVARZA VE ÇEVRESİNİN İSKAN EDİLMESİ HUSUSUNDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

THE FUNCTIONS ABOUT THE GRADUAL SETTLEMENT IN ANAVARZA AND ITS SURROUNDINGS BETWEEN 1692-1698

Özcan TATAR^{1*}

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde, 1691 yılından itibaren uygulanmaya çalışılan iskan çalışmalarında, Çukurova'da bulunan Anavarza bölgesi ve çevresinin iskanı için yapılan faaliyetler sırasında, bölgenin iskanında birçok problemle karşılaşmıştır.

Biz bu çalışmamızda, 1692-1698 yılları arasında Anavarza ve çevresinin iskan edilmesi için gösterilen çabaları ve bunların ne şekilde sonuçsuz kaldığı hususunda, arşiv belgelerine dayalı olarak bazı tespitlerde bulunmaya çalıştık.

ABSTRACT

In Ottoman State, the process of settling in Anavarza, Çukurova that begins 1691 presents many problems.

At this study, a general view about the full of functions for settling in Anavarz and its surroundings between 1692-1698 and the unsuccessful results of this settlement policy has been drawn basicly.

GİRİŞ

Çukurova bölgesinin kuzey kısmında yer alan Anavarza²; günümüzde Adana ilinin Kozan ilçesine bağlı, bu ilçenin 32 km güneyinde bulunmaktadır. Müstahkem bir konuma sahip olan Anavarza isimli kaleden dolayı bu bölge Anavarza bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren, Anavarza Kalesi'nin mevcut olduğu kaynaklarda belirtilmesine rağmen, bu kalenin M.Ö. IX. yüzyılın ortalarında Asurlular tarafından kurulduğu hakkında bilgiler de mevcuttur³.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi AD., otatar@firat.edu.tr

² Bugün halk dilinde Anavarza diye bilinen bu çok önemli şehir ve kale, tarihi kayıtlarda Anazarba, Aynizarba, Anazarbos veya Anazarbus gibi çeşitli adlarla anılmaktadır. <http://www.kadirli.bel.tr/tarihiyerler/anavarza1.htm>.

³ M.Hâdi Altay; Adım-Adım Çukurova, Adana, 1965, s.61.

teşebbüsler sırasında, bu grupların daha önceki dönemde yerleştikleri bölgelerdeki güç sahipleri olan kişiler, bunların işgüçlerinin kendileri için önem arz etmesinden dolayı, bu gruplara mensup kişilerin Anavarza'ya götürülüp iskan edilmelerine karşı çıkmışlardır. Aynı şekilde, iskan edilmek istenen kişiler de bu bölgeye gitmek hususunda büyük oranda çekince göstermişlerdir. Bunun sonucunda olarak, 1692 yılından itibaren gerçekleştirilmek istenen Anavarza'nın iskanını ilk dönemde başarılı olamamıştır.

KANAKLAR

I-ARŞİV KAYNAKLARI

1-Adana Şer'iyeye Sicilleri

Sıra No	Defter No
1-	20
2-	41
3-	103
4-	126
5-	128

2-Mühimme Defterleri Tasnifi

Sıra No	Defter No
1-	105

3-Atık Şikayet Defterleri Tasnifi

Sıra No	Defter No
1-	58

4-Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi (MAD)

Sıra No	Defter No
1-	3473
2-	9873
3-	9876
4-	9879
5-	17904

5-Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Defterleri Tasnifi (D.BŞM.d.)

Sıra No	Defter No
1-	695/A

II-TETKİK ESERLER

ALTAY, M.Hâdi; *Adım-Adım Çukurova*, Adana, 1965.

CANARD, M.; “Cilicia” Maddesi, *The Encyclopædia of Islam (New Edition-Leiden)*, Volume:II,, s.34-39.

ÇELİKDEMİR, Murat; *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskanı (1690-1840)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2001.

ERDEM, Sargon; “Adana” Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.:I, İstanbul, 1988, s.348-349;

HALAÇOĞLU, Yusuf; XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara, 1991.

-----; “Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis Sancağı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı:32, Ord.Prof.Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı, İstanbul, 1979, s.819-892.

KILIÇ, Mustafa; “İslam Tarihi Kaynaklarında İslam Fetihlerinin Başlangıcından Emevilerin Sonuna Kadar Olan Dönemde Çukurova”, *I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu 21-23 Kasım 1990*, Adana, 1991, s.313-333.

Mehmet Süreyya; *Sicil-i Osmanî*, C.:3, İstanbul, 1996.

ORHONLU, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, 1987.

ÖZVAR, Erol; *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul, 2003.

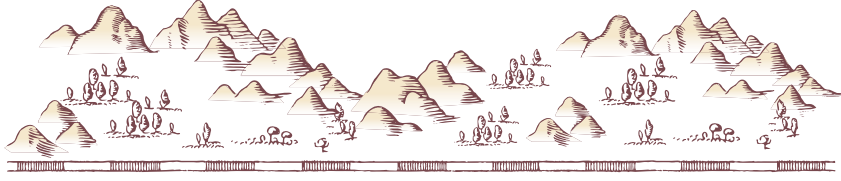
STRECK; ; “Aynzarba” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, (Millî Eğitim Yayını), Eskişehir, 1997, s.74.

TATAR, Özcan; XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2005.

ULUĞ, Bekir; *Tarih Boyunca Çukurova*, Mersin, 1948.

<http://www.kadirli.bel.tr/tarihiyerler/anavarza1.htm>.

<http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/Anavarza>



ARŞİV KAYITLARINDA ANAVARZA

ANAZARBUS IN ARCHIVAL SOURCES

Yunus PUSTU¹

ÖZET

Anadolu, jeopolitik konumu, sahip olduğu iklim ve bitki örtüsü, geniş otlakları, tarım arazileri ve su kaynakları ile tarihin ilk devirlerinden itibaren önemli bir yerleşim alanı olmuştur. Bu konumundan dolayı Anadolu, pek çok farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bununla doğru orantılı olarak Anadolu'nun hemen her bölgesinde çeşitli medeniyete ait oldukça kıymetli tarihi kalıntılar bulunmaktadır. Bunlardan biri de Anavarza Antik Kenti Harabeleridir. Ancak Anavarza Antik Kenti'nin bu yönünü ortaya koyan çok fazla arşiv kaydı mevcut değildir. Sınırlı sayıdaki kayıtlar ise yabancıların Anavarza'daki faaliyetleri hakkındadır. Bu çalışmada T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet Kataloglarında yer alan Anavarza hakkındaki kayıtlar ele alınacaktır. Özellikle üzerinde durulacak husus ise Anavarza Antik Kenti hakkındaki sınırlı sayıda vesikadır.

ABSTRACT

Anatolia has been an important settlement area since the first ages of history with its geopolitical location, climate and vegetation cover, wide grasslands, agricultural lands and water resources. Due to this position, Anadolu has hosted many different civilizations. Accordingly, there are quite precious historical ruins belonging to many different civilizations in almost every region of Anatolia. One of them is the ruins of the ancient city of Anazarbus. However, there are not many records in the archive documents that reveal this aspect of the ancient city of Anazarbus. These limited number of records are about the activities of foreigners in Anazarbus. In this study, the records about Anazarbus in the Ottoman and Republican Archives Catalog of the Presidency of Public Archives will be discussed. A particular focus is given to a limited number of documents about the ancient city of Anavarza.

GİRİŞ

Anadolu, tarihin ilk devirlerinden beri önemli bir yerleşim alanı olmuş ve pek çok farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bununla doğru orantılı olarak Anadolu'nun hemen her bölgesinde çeşitli uygarlıklara

¹ Yüksek Kurum Uzmanı Dr., Türk Tarih Kurumu yunuspustu@gmail.com

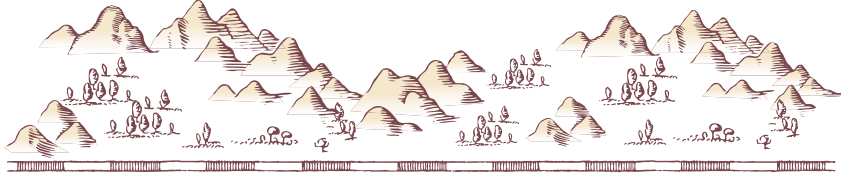
KAYNAKLAR

Arşiv Kayıtları

A.{DVNSMHH. d., 131/855; 132/919; 134/669; 111/85; 130/1126; 131/48; 130/1300; 134/610; AE.SAMD.III, 141/13660; 181/17588; BCA., 30.11.1/247.32.2; BCA., 30.18.1.2/379.240.14; BEO., 1486/111439; BEO., 1538/115284; 3090/231698; 2841/213053; 2479/185879; DH.İD., 11/5; 28/23; 28/23; DH.MKT., 1168/67; 1730/61; 1731/1; 1816/79; 1820/53; 1831/83; 1912/109; 2105/59; 2138/91; 214/36; 2333/58; 2352/92; 2370/51; 2624/45; 2767/36; 484/72; 625/40; 911/81; DH.ŞFR., 342/69; 360/4; HR.TH., 272/105; 317/97; 355/13; 164/1; 330/119; 330/123; I.HR., 391/30; İ.DH., 833/67007; İ.MF., 7/49; MEMKT., 100/74; 1160/6; 120/84; 156/23; 175/142; 198/21; 312/12; 441/35; 583/18; 993/88; ML.EEM., 788/46; 793/43; 824/25.

Telif Eser ve Makaleler

- Alpaslan, Erhan, Özdamar Toroshan, (2019), *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Çukurova (Anavarza) Çiftlikât-ı Hümayûn-u Askerisi*, Hiper Yay., İstanbul.
- Altay, M. Hâdi, (1965), *Adım-Adım Çukurova*, Çukurova Turizm Derneği Yay., No. 1, Kemal Matbaası, Adana.
- Arslan, Sezer, (2008), *Balkan Savaşları Sonrası Rumel'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Buruk, Hasan, (2016), "Konumu Geçmiş ve Kimliği ile Anavarza", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 3, Aralık 2016, ss. 695-710.
- , (2018), "Anavarza Antik Kentinin Bizans Surları", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 2, Temmuz 2018, ss. 299-311.
- , (2014), "Gertrude Bell'den Günümüze Fotoğraflarla Anavarza", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 33, Erzurum, ss. 179-216.
- Ekim, Zeynep Emel, (2016-2017), "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Kaçakçılığının Ortaya Çıkışı ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Eski Eser Kaçakçılığı ile İlgili Bazı Belgeler", *TAC, Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi*, S. 8, ss. 60-64.
- Gök, Nagihan, (2006), *Adana İli Kozan İlçesi'nde Tarihi Çevre Koruma Önerisi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Halaçoğlu, Yusuf, (1979), "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis Sancığı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul, ss. 819-892.
- Kundakçı, Gül E., (1999) "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 4-8 Ekim, C. III, ss. 1083-1094.
- Kurt, Mehmet, (2011), "Ovalık Kilikya'da M.Ö. I. Yüzyıl Roma Yönetim Olgusu ve Tarkondimotos Krallığı", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, Kütahya, ss. 429-446.
- Önder, Mehmet, (1990), "Anadolu'da Eski Eser Kaçakçılığı ve Kültür Soygunu", *Erdem*, C. 6, S. 17, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, ss. 481-496.
- Özkan, Süleyman, (2004), "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Koleksiyonculuğu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 19, S. 2, Aralık, ss. 65-86.
- Sönmez, Ali, (2012), "Osmanlı Devleti'nde Başarısız Bir Eski Eser Kaçakçılığı Teşebbüsü: Edgar James Banks ve Bismaya Kazısı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 27, Isparta, ss. 39-50.
- Tan, Seda, (2015), *Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918)*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.
- Tatar, Özcan, "1692-1698 Yılları Arasındaki Dönemde Anavarza ve Çevresinin İskan Edilmesi Hususunda Yapılan Çalışmalar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2007, C. 17, S. 1, ss. 315-328.
- Unar, Şükrü, (2019), "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Gelişimi", *Asya Studies*, C. 2, S. 8, ss. 67-75.
- Yıldırım, Nurgül, Temizkan, Meltem, (2018), "Seleukoslar Döneminde Antiokheia'da Sosyal ve Kültürel Yaşam Üzerine Analizler", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, C. 4, S. 4, ss. 645-660.



KOZANOĞULLARI VE FIRKA-İ İSLAHIYE DÖNEMİNDE ANAVARZA

ANAVARZA DURING THE PERIOD OF KOZANOĞULARI AND FIRKA-İ İSLAHIYE

Abdurrahman KÜTÜK¹

ÖZET

Osmanlı Devleti, XVII. ve XVIII. Yüzyılda doğuda ve batıda yaptığı uzun savaşlar neticesinde Anadolu'nun birçok yerinde hâkimiyetini kaybetti. Devlet, kontrolünü sağlayamadı ve geniş bir sahada **Celali İsyanları** çıktı. Bu isyanlar sonucunda Anadolu'nun birçok yerlerde olduğu gibi Çukurova'da da hâkimiyet yerel derebeylerin kontrolüne geçti. Bu derebeylerin en güçlüsü olan Kozanoğulları Beyliği Anavarza bölgesini yaklaşık yüz elli yıl tahakkümü altına almıştır.

Kozanoğulları Beyliği sınırları Adana'nın hemen kuzeyinden itibaren Anavarza'yı da içine alacak şekilde bugünkü Kozan, Fekke, Saimbeyli, Tufanbeyli bölgelerini kapsamaktaydı. Bu bölge ayrıca Çukurova'yı İç Anadolu'ya bağlayan geçiş güzergâhıydı. Dağlık Çukurova'nın yerli ahalisi Farsak / Varsak Türkmenleri piyade, ovadaki Avşar, Bozdoğan, Tecirli, Cerit gibi Türkmen aşiretleri de Kozanoğulları'nın süvari askerlerini oluşturmaktaydı.

Osmanlı Devleti'ni tanımayan, vergi ve asker vermeyen Kozanoğulları Beyliği en iptidai şartlarda, hukuk tanımaz bir şekilde rejimini sürdürürken Osmanlı Devleti Tanzimat dönemindeki merkezileştirme politikası neticesinde Çukurova'da ve Gâvur Dağları'nda bir reform yapmak için bölgeye bir askeri birlik gönderdi. Sivil başkanlığını ünlü devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın yaptığı Fırka-i İslâhiye, 1865-1866 yıllarında bölgede gerçekleştirdiği uygulamaları sayesinde bölge derebeylerine ve Anavarza'ya hâkim olan Kozanoğulları'na son verdi. Kozanoğlu ailesi ülkenin değişik yerlerine sürüldü. Böylece bölge bu yerel derebeylerin hâkimiyetinden kurtuldu. Bölgede yaşayan göçebe Türkmen aşiretleri yerleşik hayata geçirilerek yaylalara gitmeleri yasaklandı. Taştan, kamıştan evler yapılarak yeni köyler kasabalar kuruldu. Bu esnada kurulan köy ve kasabaların inşaatında tarihi Anavarza kentinin taşları kullanıldı. Bu da Anavarza'nın tahrip edilmesine sebep oldu. Kozanoğulları'nın kanun tanımaz, baskıcı rejimi sonucunda boşalmış, tarım yapılamaz bir duruma gelen Anavarza ve çevresi yeniden yerleşime açıldı. Yaklaşık 200 yıl terkedilmiş durumdaki Anavarza

¹ Uzm. Öğrt. Çukurova Üniversitesi, akutuk@cu.edu.tr

KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

- a)- BOA. , İ. , MVL. : 546/24529.
- b)- BOA. , İ., MMS. : 30/1267, Vrk.1-2- 3-4.
- c)- BOA. , İ. , MVL. : 538/24169.
- d)- BOA. , İ. , MVL. : 546/24529
- e)- BOA. , Y.EE. : 35/13.
- f)- BOA. Y. 18-530-13

KISALTMALAR VE KAYNAKLAR

- | | |
|------------------------|---|
| Küçük, 2015 | Abdurrahman Küçük, Ermeni Kilisesi ve Türkler, Ankara 2015. |
| Kütük 2004 | Abdurrahman Kütük, Kozanoğulları Tarihi, Adana 2004. |
| Kozanoğlu 1983 | Abdurrahman Münir Kozanoğlu, Kozanoğulları, İstanbul1983. |
| Çamurdan 1973 | Ahmet Cevdet Çamurdan, Kozanı Tanıyalım. Ankara1973. |
| Ahmet Cevdet Paşa 1980 | Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, (hazırlayan Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980. |
| Ahmet Cevdet Paşa 1991 | Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir, TTK Yayınları, Ankara1991. |
| Yalman 1993 | Ali Rıza Yalman, Cenupte Türkmen Oymakları, cilt:2, Kültür ve Turizm bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993. |
| Bilgili 1993 | Ali Sinan Bilgili, Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993. |
| Gould 1973 | Andrew Gordon Gould, Pashas and Brigans, Ottomon Provincial Reform and Importatant on The Nomanic Tribes of Southern Anatolia (1840- 1885) Los Angelos 1973. |
| Seyfeli 2015 | Canan Seyfeli, Ermeni Kilise Merkezi Acmiatzin, Nisan 2015. |
| Yurtsever 1983 | Cezmi Yurtsever, Kilikya Kilisesi, İstanbul 1983. |
| Texier 2002 | Charles Texier. 2002. Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, 3 Cilt (Çev: A. Suut, Latin Harflerine Aktaran: K.Y. Kopraman, Sadeleştiren M. Yıldız), Ankara 2002. |
| Sümer 1992 | Faruk Sümer, Oğuzlar, İstanbul1992. |
| Sümer1991 | Faruk Sümer, Çukurova Tarihine dair araştırmalar, D.T.C.F. Tarih Dergisi, sayı:1, Ankara 1991, ss.1-87. |
| Kafesoğlu 1980 | İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini, Ankara1980. |
| Onar 2000 | Mustafa Onar, Saimbeyli, Saimbeyli, Adana 2000. |
| Ormanian 95 | Malachia Ormanian, The Church of Armenia, (Translated from French by G. Mancar Gregory), Second English Edition, A.R.Mowbray, London 1995. |
| Boratay 2000 | Pertev Naili Boratay, İzahlı Halk Şiiri Antolojisi. Boratay Arşivi'nden 1. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000. |
| Tatar 2015 | Özcan Tatar, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiretlerin Yerleşmesi (1691-1750), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ 2015, basılmamış doktora tezi. |
| Halaçoğlu 1991 | Yusuf Halaçoğlu, XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin yerleştirilmesi, Ankara 1991. |
| Halaçoğlu 1979 | Yusuf Halaçoğlu, XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (Kozan) Sancağı, Tarih Dergisi, sayı.27, İstanbul1979, ss.824-862. |
| Halaçoğlu 1973 | Yusuf Halaçoğlu, Fırka-i İslahiye ve Yapmış Olduğu İskân, Tarih Dergisi sayı: 27, İstanbul 1973, ss.1-20. |

Kurt 2015

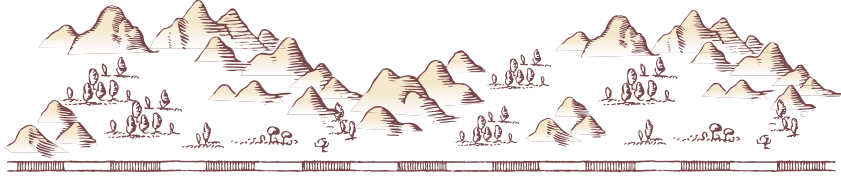
Yılmaz Kurt, "XVI. Yüzyılda Çukurova'da Oğuz Boyları" Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Editörler: Tufan Gündüz, Mikail Cengiz, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2015, ss. 671-686.

Kemal 2017

Yaşar Kemal, Demirciler Çarşısı Cinayeti (Akçasazın Ağaları 1), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.



*Ahmet Cevdet Efendi ve Derviş Paşa tarafından yapılan ıslahat alanının haritası
(BOA. , İ. , MVL. : 538/24169).*



OSMANLI DÖNEMİ'NDE ANAVARZA KENTİNİN KAMULAŞTIRILMASI VE ÇİFTLİKAT-İ HÜMÂYÛNUN KURULMASI

EXPROPRIATION OF ANAVARZA CITY IN THE OTTOMAN PERIOD AND ESTABLISHMENT OF THE ÇİFTLİKAT-İ HÜMÂYÛNUN

Abdurrahman KÜTÜK¹

ÖZET

Çukurova bölgesinin tarıma ve dış dünyaya açılması 1832- 1840 yılları arasında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa döneminde başlamıştır. Anavarza'yı da içine alan Yukarı Çukurova'nın tarıma açılması 1865 yılında gerçekleştirilen Fırka-i İslahiye reformları sayesinde olmuştur. Çukurova XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürge arayışındaki Avrupalı devletlerin dikkatlerini çekmiştir. 1871 yılından itibaren özel mülkiyetin tanınması bölgede birçok Ermeni çiftliklerin kurulmasına imkân vermiştir. O dönemde Avrupalı girişimciler de tarım ve ticaret yapmak için bölgede bazı çalışmalar yapmışlardır. Bütün bu sebeplerden dolayı Osmanlı Ordusunun at ihtiyacının karşılanması da gerekçe gösterilerek 1896 yılında Anavarza, Mercimek ve Adalı merkez olmak üzere bölgedeki toplamda 1.100.000 dönüm arazi kamuya tahsis edilmiştir. Bölgenin güvenliğini sağlamak için Anavarza'da bir kışla inşa edilmiştir. Bu kışlanın kurulmasının sebeplerinden biri de Anavarza antik kentinin yağmalanmasının önüne geçmektir. Bölgede damızlık hayvan ve cins at yetiştiriciliği geliştirilmeye çalışılmış, ancak istenilen netice elde edilememiştir. II. Abdülhamit Döneminin önemli projelerinden olan Çiftlikat- ı Hümâyûnlar II. Meşrutiyet döneminin iç ve dış krizleri sonucunda atıl bir duruma düşmüştür. Çukurova (Anavarza) çiftliği Osmanlı Devleti'nin düştüğü ekonomik buhran ve dönemin liberal politikaları sonucunda 15 Nisan 1912 tarihinde 75 yıllığına bir Fransız şirketine kiralanmıştır. Ancak bu durum Osmanlı bürokrasinde tartışmalara yol açmış, bölge halkı da bu sözleşmeye çok sert tepkiler göstermiştir. Fransız şirketi karşılaştığı bu direniş sonucu bölgede istediği çalışmaları yapamamıştır. Hatta imzaladığı protokolü fesh etmeye çalışmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Fransa'nın karşı bloğunda yer alan Osmanlı Devleti bu sözleşmeyi iptal edilmiştir. Bugün bu çiftliğin sadece 42.830 dönümünü devlet işletmekte olup, diğer 1.050.000 dönümü ise bölge halkının kullanımındadır. Anavarza, halen kamu malı olan bir antik kenttir.

¹ Uzm. Öğrt. Çukurova Üniversitesi, akutuk@cu.edu.tr

arasında hukuki ve siyasi bir sorun hale geldi. Durumu Fransa'nın İstanbul büyükelçisi ile görüşen dönemin Maliye Nazırı Cavid Bey, Çukurova çiftliklerini işletme konusunda şirketin üzerine aldığı bu durum Fransa ile Osmanlı Devleti arasında politik bir sorun haline dönüştü. Durumu Fransa'nın İstanbul büyükelçisi ile görüşen dönemin maliye nazırı Cavid Bey Çukurova çiftliklerini işletme konusunda şirketin üzerine aldığı sorumlulukları yerine getirmediğini mukaveleye aykırı davrandığını dolayısıyla tazminat ödemek zorunda olacağını söyledi.⁶³ Ardından çıkan I. Dünya Savaşı'nda Fransa ile karşı blokta yer alan Osmanlı Devleti çiftliklerin Fransız şirketi ile yaptığı mukavele yarım kaldı. Mukavele iptal edildi. Böylece çiftlikler eski statüsünde kaldı.

Cumhuriyet Dönemi Çiftlikatı Hümayûn

Çiftlik 1927 yılında, Mercimek Aygır Deposu adı altında kurulmuş ve hara ve inekhanelerin Devlet Üretim Çiftlikleri ile birleşmesiyle 1984 yılından itibaren TİGEM bünyesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. İşletmede 2020 tarihi itibarıyla 45 memur, 25 işçi ve 97 taşeron eleman olmak üzere toplam 167 kişi istihdam edilmektedir. 400.000 dönüm araziden bugün sadece 42830 dönüm arazi içinde kamu tarımı ve hayvancılığı yapılmaktadır.⁶⁴

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi:

BOA, Y.MTV, 270/3 , BOA, 2356/176678 , BOA, Y.PRK.AZN , 24/40 , BOA, İ.DUİT 22/22 , BOA, DH.İD. 66/27 / 52 , BOA, DH.İD 66/27 33 , BOA, DH. TMIK. M. 221 / 15

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Fotoğraf albümü: 90604 /16, 90604 / 15

Ahmet Cevdet Paşa 1980	Ahmet Cevdet Paşa, Maruzat, İstanbul.
Akbıyık 1990	Akbıyık, Y. , Mili mücadelede Güney Cephesi (Maraş), K.B. Yayınları, Ankara.
Akyüz 1998	Akyüz, Y. , Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuoyu, 1919–1922, TTK, Ankara.
Alpaslan- Özdamar 2019	Alpaslan E.- Özdamar, T. , Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Çukurova (Anavarza) Çiftlikat-ı Hümayun-u Askeriyesi, Hiper Yayın, İstanbul.
Babacan 2016	Babacan, H. , “Maliye Nazırı Cavit Bey'in Anılarında Adana ve Çukurova Çiftlikleri”, cilt III. 381- 390.
Bildirici 1999	Bildirici, Y.Z. , Adana Ermenilerinin Yaptığı Katliamlar Ve Fransız Ermeni İlişkileri, Ankara.
Cavid BEY 2014	Cavid Bey, Meşrutiyet Ruznâmesi, Cilt I, TTK, Ankara.
Çadırcı 2016	Çadırcı, M. , “ Abidin Paşa'nın Adana Valiliği”, Tarihte Adana Ve Çukurova, c. III, 11-24.
Çamurdan 1973	Çamurdan, A.C. , Kozan'ı Tanıyalım, Ankara.
Emgilli 2016	Emgilli, F. , “Boşnakların Göç Sığınağı Olarak Adana” , Tarihte Adana ve Çukurova, cilt III. , 123-148.
Ener 1970	Ener, K. , Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi, Ankara.
Kaplan 1999	Kaplan. H.İ. , Salnamelere Göre Adana, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.
Karal 1983	E. Z. Karal, E.Z. , Osmanlı Tarihi, VI, TTK, Ankara.
Kütük 2005	Kütük, A. , Kozanoğulları Tarihi, Adana.
Kütük 2013	Kütük, A. , Kurtuluş Savaşı'nda Yukarı Çukurova, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisansı, Van.
Kütük 2015	Kütük, A. , Kozan Harırası, Adana.
Langlois 1861	Langlois,V., Voyages dans la Cilicie et dans les Montagnes du Taurus executé pendant les années 1852-1853 (1861).

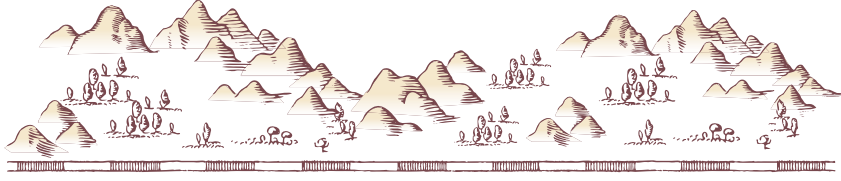
⁶³ Babacan 2016, 338.

⁶⁴ www.Tigem.gov.tr

- Salman 2002 Salman, İ. , “Anazarbus Antik Kenti”, Kuvayı Milliye Dergisi, Nisan 2002, sayı 61, 53-54.
- Sepetçioğlu 2016 Sepetçioğlu, T.E. , “Kozan’da Bir Sultan Hamit Mirası: Adana’nın Giritli Muhacirleri ve Şevkiye Köyü”, Tarihte Adana ve Çukurova, cilt. III. , 89-122.
- Şensözen1982 Şensözen, V. , Osmanlıları’nın Varlıkları ve II. Abdülhamid’in Emlaki, TTK. Ankara.
- Tan 2015 Tan, S. , Osmanlı Devleti’nde At Yetiştiriciliği (1842- 1918), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.
- Toksöz 2010 Toksöz, M. , Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean The Making of the Adana-Mersin Region 1850–1908, Boston.
- Uğuz 2016 Oğuz, S. , “19. Yüzyıl Çukurova Ticaretinde Artan İngiliz Etkisi”, Tarihte Adana ve Çukurova, cilt III. , 41-66.
- Yorulmaz 2016 Yorulmaz, Ş. , “ Çukurova’da Toprak Tasarrufu ve Yabancı Tebaanın Bu Konudaki Faaliyetleri (1839- 1914)”, Tarihte Adana ve Çukurova, cilt III, 25- 40.
- Yurtsever 2018 Yurtsever, C. , Kozan Tarihi, Adana.
- www.Tigem.gov.tr.



Ekler EK. 1 II. Abdulhamit Döneminde Anavarzaya inşa edilen Kışla-i Hümayun binası Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Fotoğraf albümü no: 90604 / 16.



OSMANLI DEVLETİ'NDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE KOZAN (İdarî Yapı ve Nüfus)

ADMINISTRATIVE AND DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE KOZAN FROM OTTOMAN EMPIRE TO THE TURKISH REPUBLIC

Erdem ÇANAK¹

ÖZET

Çukurova'nın önemli yerleşim yerlerinden birisi olan Kozan, 1516 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı idarî sistemi içerisinde sancak olarak ilk etapta Adana, Dulkadir (Maraş) ve Kıbrıs'a bağlanan şehir, 1700-1865 yıllarında Kozanoğullarının derebeylik tarzı yönetimine sahne olmuştur. Ancak 1865 yılında bölgeye gelen Fırka-i Islâhiye, bölgeyi kontrol altına alarak devlet otoritesini yeniden sağlamıştır. Bu tarihten itibaren önce Halep'e, daha sonra Adana'ya bağlanan Kozan, cumhuriyetin ilk yıllarında vilayete dönüştürülmüştür. Fakat 1926 yılında kaza statüsüne düşürülerek tekrar Adana'ya bağlanmıştır. Halen Adana'ya bağlı bir kaza olan Kozan, Osmanlı'dan günümüze kadar idarî açıdan birçok düzenlemeye maruz kalmıştır. Bu düzenlemeler şehrin nüfus yapısını da etkilemiştir. Çalışmada, şehrin Osmanlı'dan 2000 yılına kadar olan sürede idarî ve nüfus açısından geçirdiği değişim ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Kozan, which is one of the important settlements of Çukurova, was conquered by Ottoman State in 1516. The city that connected to Adana, Dulkadir (Maraş) and Kıbrıs as a sancak at first place, between the years of 1700-1865, witnessed feudal management style of Kozanoğulları. However, Fırka-i Islâhiye, that came to the region in 1865, took the region under control and regained the state authority. After this date Kozan, first connected to Aleppo and then to Adana, was transformed into a vilayet in the first years of the Republic. However, in 1926, it was reduced to kaza status and connected to Adana again. Kozan, which is still a kaza of Adana, has undergone many administrative changes from the Ottoman times to present. Due to these changes the population structure of the city has changed. In the study, it has been tried to reveal the change that the city has experienced in terms of administrative and population in the period since the Ottoman times to until 2000.

¹ Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi AD., ecanak@cu.edu.tr

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO.], Dosya No. 170, Gömlek No. 12739.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO.], Dosya No. 7, Gömlek No. 507.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi [DH.MKT.], Dosya No. 35, Gömlek No. 26.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi [DH.MUİ], Dosya No. 92, Gömlek No. 42.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi [MF.MKT.], Dosya No. 1056, Gömlek No. 50.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları [MV.], Dosya No. 77, Gömlek No. 106.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Mütenevvi Maruzat [Y.MTV.], Dosya No. 291, Gömlek No. 160.

Resmi Yayınlar

- 1927 *Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara 1927.
- Adana Vilayet Salnamesi (1287, 1293, 1308, 1309, 1318).
- BİGD, 1935 *Genel Nüfus Sayımı (Seyhan Vilayeti)*, İstanbul 1937.
- BİGM, 1940 *Genel Nüfus Sayımı*, İstanbul 1941.
- BİGM, 1945 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1950.
- BİUM, 1950 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1950.
- BİGM, 1955 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1961.
- BDİE, 1960 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1963.
- BDİE, 1965 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1968.
- BDİE, 1970 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1973.
- BDİE, 1975 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1977.
- BDİE, 1980 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1983.
- BDİE, 1985 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1987.
- BDİE, 1990 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 1993.
- BDİE, 2000 *Genel Nüfus Sayımı*, Ankara 2001.
- Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* (1326).
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi/Yıllığı* (1925-1926, 1927-1928, 1928-1929).

Süreli Yayınlar

- Düstur*
- Hür Fikir* (1955).
- İdare* (1928, 1933).
- Resmi Gazete* (1933, 1956, 1959, 1987).
- TBMMZC/Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
- Türk Sözü* (1955).

Kitaplar ve Makaleler

- ALKAN, Mustafa, "Adana'nın İdari Yapısı (1516-1923)", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 24 (Yaz 2005), s. 253-266.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1988.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir* (21-39), (yayına hazırlayan Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1986.
- ÇANAK, Erdem, "Bulgaristan'dan Seyhan'a Türk Göçü (1950-1951)", *Turkish Studies*, S. 9/4 (Bahar 2014), s. 235-253.
- _____, "Romanya Türklerinin Seyhan'a İskânı (1936)", *Asia Minor Studies*, S. 5 (Ocak 2015), s. 60-72.
- _____, "Barış Harekâtı Sonrasında Adana'dan Kıbrıs'a Gerçekleştirilen Nüfus Nakli (1975-1976)", *Gazi Akademik Bakış*, S. 17 (Kış 2015), s. 141-163.
- ÇEVİKEL, Nuri, *Kıbrıs Eyaleti (Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk 1750-1800)*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, KKTC 2000.
- EMGİLİ, Fahriye, "Boşnakların Göç Sığınağı Olarak Adana", *Tarihte Adana ve Çukurova*, C. III, Adana 2016, s. 123-149.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, "Fırka-i Islâhiye ve Yapmış Olduğu İskân", *Tarih Dergisi*, S. 27 (1973), s. 1-20.
- _____, "Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (Kozan) Sancağı", *Tarih Dergisi*, S. 32 (1979), s. 819-892.
- _____, "Fırka-i Islâhiyye", *TDVİA*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 35-37.

- _____, "Adana Tarihçesi", *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (haz. Erman Artun-M. Sabri Koz), İstanbul 2000, s. 11-17.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- KURT, Yılmaz, "Sis (=Kozan) Sancağı Mufasssal Tahrir Defteri Tanıtma ve Değerlendirmesi I", *OTAM*, S. 1 (1990), s. 274-275.
- _____, *Çukurova Tarihinin Kaynakları I (1525 Tarihli Adana Sancağı Mufasssal Tahrir Defteri)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2004.
- _____, *Çukurova Tarihinin Kaynakları III (1572 Tarihli Adana Sancağı Mufasssal Tahrir Defteri)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2005.
- ONAR, Mustafa, *Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli*, Adana Büyükşehir Belediyesi Altınkoza Yayınları, Adana 2009.
- ÖZTÜRK, Gülin, "Tasfiye Talepnameleri Işığında Mübadillerin Yerleştirilmesi: Adana Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 31 (2016), s. 248-276.
- SEPETÇİOĞLU, Tuncay Ercan, "Kozan'da Bir Sultan Hamit Mirası: Adana'nın Giritli Muhacirleri ve Şevkiye Köyü", *Tarihte Adana ve Çukurova*, C. III, Adana 2016, s. 89-123.
- ŞAHİN, İlhan, "Dulkadir Eyaleti", *TDVİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 552-553.